

**PAUHOILTA
PAANAJÄRVELLE**

TARINOITA POHJOLASTA

**PAUHOILTA
PAANAJÄRVELLE**
TARINOITA POHJOLASTA

TEKSTIT

Anne Ruuttula-Vasari,
muokattu Kulma-hankkeessa

KUVITUS

Joiku Rauhala

TAITTO

Seven-1

Julkaisu on tuotettu osana EAKR-hanketta Kulttuuriperintö matkailun voimavaraksi (Kulma).

Tämän kirjan tarinat pohjautuvat todellisiin tapahtumiin. Ne avaavat oven Pohjolan kansan sielunmaisemaan, erämaiden ja meren perintöön. Kun seuraavan kerran kuljet Kuusamossa, Rokualla tai Kalajoella, katsele ympärillesi. Kuuntele, haistele, maistele, tarkkaile ja tutki. Voit huomata, että kaikkeen kätkeytyy hitunen menneisyyttä – pala entisaikojen Pohjolaa.

Antoisaa aikamatkaa!

SISÄLLYSLUETTELO

KUUSAMO	7	Kiveksenkylän rosvot, Variskylän varkaat – merirosvoja Oulujärvellä	63
Kuka täällä olisi voinut elää kivikaudella?	11	Keisarintie, jota pitkin Venäjän keisari ei koskaan kulkenut	66
Savinajoen kesäkodan metsälappalaiset	13	Valalla vannotettu laskumies	68
Minkäpä meille mehtä anto – karhu kierroksessa	16	Ahmas laulellen runoja Kalevalan mittaan laitto	70
Elämää selkosten takana – yhdet pyhä housut ja viisi miestä	19	Joka paikassa jäkälää	72
Karhua kiertämään	22	Rijokalastusta ja etelän onkimiehiä	75
Kiutakönkään piiritys talvisodan pakkasella	24		
Tukkilaiset matkalla kohti Valkeaamerta	26	KALAJOKI	79
Paanajärvi – kulkijoita päivällä, yöllä, kesällä ja talvella	29	Kurikkalan Jussi Kalajoelta – sauvakävelyn airut	81
Viikatemiehet ja haravanaiset tulvaniityillä	33	Merimiehen kirje kotiin Kalajoelle	83
Elli – luonnon lahja selkosten ihmisille	36	Aukku silakkapauhalla	85
Pitkänkannon Antti, porokasken kaataja	38	Hiliman hotelli	89
Kitkajoen tuohustajat elokuun pimeällä	41	Valitusta viheliäisessä murheenlaaksossa isonvihan vuosina	91
		Elämää Ulkokallan loisteen valossa ja varjossa	93
ROKUA	45	Piekkon Aukko - metsästäjistä parhain	96
Viimeiset tervanpolttajat Rokuan metsissä	47	Anna – hylkimiehen vaimo	99
”Ilmoitettu metsänhoitajalle – luja palo Rokuanvaaralla!”	49	Karikokous – päätämme itse asioistamme	101
”Tuokaa jo hevoisia, kievari hoi!”	51	Uimaväkeä ja merestä nauttijoita Kalajoella jo 1870-luvulla	104
Reppu selkään, sukset kainaloon ja lättähatulla kohti Rokuaa	53	Tukkilaisia Kalajoella – puuta joessa enemmän kuin vettä	106
Rautakausi – kuka silloin kulki Rokualla?	57	Turnesjussin päivä Kalajoen maanviljelysnäyttelyssä	108
Iso-Räisänen – miehistä väkevin	61		

KUUSAMO

KUKA TÄÄLLÄ OLISI VOINUT ELÄÄ KIVIKAUDELLA?

Isä, onko täällä ollut kivikaudella ihmisiä?” pieni poika kysyi kirkkaalla äänellä Oulangan kansallispuiston opastuskeskuksen pihalla. Ohikulkevat ihmiset pysähtyivät uteliaana katsomaan, miten isä selviäsi tästä kiperästä tilanteesta. Pysähtyminen kannatti.

Parivaljakko oli viettänyt yön läheisellä leirintäalueella, ja isä oli luvannut pojalleen tutustumismatkan Oulangan historiaan. Hän ei arvannut, että joutuisi aloittamaan opastuksen kivikaudesta.

Isä ehdotti ympärille kerääntyneille ihmisille kävelyä Kiutaköngkälle ja samalla palaamista ajassa kuusituhatta vuotta taaksepäin. Isä muisti heti kertoa, etteivät kivikaudella kulkeneet ihmiset puhuneet Kiutaköngkästä. Kukaan ei tiedä, mitä kieltä tuolloin käytettiin.

”Mistä sen voi tietää varmasti, että täällä on joku elänyt jo monta tuhatta vuotta sitten?” kysyi Jussi uudestaan. Isä vastasi rauhallisesti: *”Aivan Oulankajoen varressa ei ole enää jälkiä kivikauden asutuksesta. Joki on sortunut monin paikoin, ja vesi on vienyt jäljet mennessään. Joen yläjuoksulla Taivalköngkään kohdalla on ollut kivikautinen asuinpaikka. Siellä maassa kimmeltää vieläkin kvartsiittia.”*

Matkalla Kiutaköngkälle isä kertoi, kuinka Oulangan varhaisimman asutuksen merkkejä oli myös aivan köngkään taukopaikan läheisyydessä. Sieltä on löydetty eri-

kokoisia maakuoppia sekä kvartsi-iskoksia. Jokunen vuosi sitten kansallispuiston inventoinnissa huomattiin, että Kiutaköngkällä aivan Karhunkierroksen polulla on ollut kivikautinen asuinpaikka.

Jussi jatkoi uteluaan: *”Mitä ne kvartsi-iskokset ovat?”* Isä selitti, kuinka kivikauden yleisin työkalujen valmistusmateriaali oli valkea kvartsi eli ukonkivi. Kiveä piti iskeä useita kertoa, jotta siitä sai halutunlaisen esineen. Maahan jäi iskemisten jäljiltä runsaasti terävsärmäisiä iskoksia. Niitä oikein lenteli kivistä, kun sitä muotoiltiin.

”Eikö kiviesineiden tekeminen ollut vaivalloista?” ihmetteli mukana kulkenut mies. Oppaaksi päässyt isä kertoi, kuinka asiansa tunteva kivikauden kiviseppä teki käyvän esineen vaivattomasti ja nopeasti. Seppä iski ensin kiviaihiot sopivan kokoiseksi, jonka jälkeen hän hioi esineen hiekalla ja vedellä tasaisen hioinlaakakiven päällä tai pienemmällä käsihioimella. Lopuksi seppä tasoitti pinnan pistehakkuulla eli iskemällä kivisellä puikolla viereen pieniä kuoppia.

Perillä Kiutaköngkällä Jussi istui maahan ja iski kahta kiveä vastakkain, mutta ei niistä tullut esinettä eikä iskoksiakaan lennellyt. Isä löysi maasta kvartsin palan, joka oli terävä kuin veitsi. Kvartsista kivikauden ihmiset tekivät kaapimia, kärkiä, uurtimia ja veitsiä. Niitä käytettiin nyl-

kemisessä ja lihan paloittelussa. Monet niistä oli vartettu eli kiinnitetty nahkahihnojen ja hartsin avulla puiseen tai luiseen kädensijaan.

Kiutakönkään opastuksella mukana olleista ihmisistä tuntui kuin kivikauden seppä olisi istunut siinä aivan heidän vieressään hiomassa. *”Uskomatonta, että tuhansia vuosia sitten ihmiset olivat juuri tällä samalla paikalla ja ihailivat punaisena hehkuvia dolomiittikallioita”*, ajatteli Jussi ääneen.

Kivikaudesta kiinnostunut joukko suuntasi seuraavaksi leirintäalueen lähimaastoon Kiekerönivan ja Haaralammen väliselle alueelle, josta oli löydetty useita erikokoisia kuoppia. Isä vähän harmitteli, ettei Oulangalta ollut löytynyt kivikautisia esineitä. Maasta voisi kuitenkin vallan hyvin nousta esiin hopea-aarteita tai vaikkapa tuluskiviä, koska niitä oli tavattu muualta Kuusamosta.

Yhdessä mietittiin, mistä kivikauden ihminen sai ruokansa. Oulangalla tietysti pystyi onkimaan ja laittamaan verkkoja veteen, mutta mitä muuta syötiin. Tottahan toki kaikki nykyisen Kuusamon luonnon antimet ja riista olivat silloinkin tarjolla. Vitamiinipitoisia kasveja kuten väinönputkea, nokkosta ja suolaheinää käytettiin tuoreena. Lisäksi niitä kuivattiin ja sekoitettiin muihin ruokiin. Siinä osattiin käyttää jo tuolloin, jopa säilöä. Marjoja ei sovi myöskään unohtaa. Koivunmahlaa juotiin sellaisenaan.

Seuraavaksi mietittiin, millaisiin vaatteisiin kivikauden ihmiset oikein pukeutuivat. Luultavasti vaatteet valmistettiin nahasta ja kasvikuiduista. Korujakin käytettiin, vaikka niitä ei ole vielä Oulangalta löytynytäkään.

Illalla ennen nukahtamista Jussi kysyi isältään: *”Oliko se sinun vai äidin sukulainen, joka täällä kivikaudella kulki?”* Isä mietti hetken ja vastasi: *”Luultavasti sinä vielä elät sellaisen ajan, että sekin asia selviää.”*

→ Oulangan esihistorian ajoitus:

Esikeramiikka	7 000–4 200 eKr.
Kampakeramiikka	4 200–2 800 eKr.
Asbestikeramiikka	2 800–1 300/1 200 eKr.
Pronssikausi	1 600 eKr.–300 jKr.
Rautakausi	300–1 600
Historiallinen aika	1 600–

- Varhaisesta asutuksesta merkkejä ovat kvartsi-iskokset ja värillinen kulttuurikerros.
- Oulangan kansallispuistossa selviä merkkejä kivikautisista asuinpaikoista on löydetty mm. Kiutakönkäältä, Kiutakankaalta, Oulangan tutkimusaseman läheisyydestä, Savilammelta ja Aventolammelta. Osa olemassa olleista asuinpaikoista on toden-

näköisesti sortunut Oulankajokeen, mihin joen meanderoimisen lisäksi yhtenä syynä ovat Oulangan metsien hakkuut ja uitto 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa.

- Oulangan alueella ei ole tehty varsinaisia arkeologisia kaivauksia, mutta muinaisjäännettöinventointeja on tehty muutamia. 1970-luvulla Oulangalta löydettiin erikokoisia maakuoppia sekä kvartsiesineiden työstämisessä syntyneitä iskoksia. 1990-luvulla löydettiin Kiutakönkään esihistoriallinen asuinpaikka. Metsähallituksen Kulma-hankkeen vuonna 2008 tuottamassa Oulangan kansallispuiston muinaisjäännettöinventoinnissa löytyi 14 ennestään tuntematonta asuinpaikkaa. Näistä Patonivan kivikautinen asuinpaikka ajoitettiin, ja sen iäksi saatiin 6023 eKr. Kivikautisia esineitä ei Oulangalta ole löydetty.

SAVINAJOEN KESÄKODAN METSÄLAPPALAISET

Siinä on kruunulle lapinmiehen vero. Nahat on hankittu pitkällä pyyntireissuilla kahden pitkän pimeän välissä!” Nilla murahti ja laittoi nahkanippunsa verovoudin eteen. Kirkkoherra oli jo saanut omat kymmenyksensä kapahaukena.

Koko joulun jälkeinen aika oli mennyt virkamiehiä poroilla kyydittäessä ja kruununhallinnon talvikäräjien pidossa. Sydäntalven ajan naisväki oli ahkerasti muokannut peuran nahkoja ja tehnyt uusia peskejä sekä lapinkenkiä, joita miesväki oli käynyt testaamassa Majavasaarella Savinajolla. Tuliaisina oli ollut komeita majavannahkoja, jotka tosin olivat menneet veronmaksuun kruunun voudeille. Nilla ei ollut ehtinyt tehdä lainkaan kauppaa venäläisten kanssa, kun jo suomalaiset veronkantajat olivat tulleet vaatimaan omia maksujaan. Vuoden verot oli nyt maksettu, ja pimeimmät kuukaudet alkoivat olla ohi Kitkajärven talvikylässä.

Helmikuussa Matin päivänä Nillaa poltteli pääsy villipeuranjahtiin. Yhdessä talvikylän muiden miesten kanssa suunnattiin kohti Oulanka- ja Savinajoen välistä seutua. Mukaan otettiin muutama kesy poro houkutuseläimiksi jahtia varten. Samalla reissulla Nilla kävi tarkistamassa perhekunnalleen kesäkodan paikkaa Savinajoen yläjuoksulta. Sieltä pääsi kalalle heti suvantojen auettua ja jokea pitkin pystyi sauvomaan. Tuttu lammenseutu oli myös hyvä vasomispaikka poroille.

Villipeuran pyynnin jälkeen perhekunnat suuntasivat kesäkylään. Kotalammen rannalla perhettä odotti Nillan kevättälvella paikalle tuomat risut ja laudat, joista joukolla pystytettiin kota. Päälle leviteltiin peurannahat, jotka Nillan puoliso oli muokannut talven aikana.

Vähän matkan päässä kesäkylästä oli uhrilehto, jossa Nilla poikkesi useasti keväämuuna. Metsän suojissa vielä sai rauhassa pyytää Seidalta kalaonnea. Talvikylässä ei enää uskaltanut puhua omista pyhistä paikoistaan, sillä suomalaisten kirkkoherra olisi haastanut heti käräjille.

Oulangan erämaat tarjosivat metsälappalaisille hyvät mahdollisuudet kalastukseen, metsästykseseen ja poronhoitoon. Siellä Nillan perhekunnan ei tarvinnut riidellä kenenkään kanssa kalavesistä. Kalojen kutupyynynti oli aikaa, josta koko perhe nautti. Jokeen oli hyvä virittää verkot ja rysät. Haukea saatiin runsaasti ja yhdessä kalat leviteltiin kodan seinille. Niistä kuivattiin papille seuraavan vuoden kymmenysverot. Itselleen Nilla otti parempaa kalaa.

Suomalaiset uudisasukkaat eivät tulleet kauas jokivarjalle metsää polttamaan ja kaskea kaatamaan. Lantalaisen hirsipirtejä ei näkynyt jängillä, joten porot vasoivat rauhassa ja kulkivat pitkin metsiä.

Nilla kesytti poroja ja kuljetti niitä palkisilla. Yhdessä toisen kesäkotalaisen kanssa he rakensivat porokaarteita, jotta eläimet olisi helpompi syksyllä kerätä yhteen. Suoma-

laiset ostivat heiltä hyviä poroja ja alkoivat kasvattaa niitä itse. Kun näitä poroja ei lypsetty, tuli niistä hyviä ja vahvoja vetoporoja tavarankuljetukseen.

Syksyllä Nillan perhekunta lähti vaeltamaan Kotalamilta Savinajoen alajuoksua pitkin kohti Oulankajokea. Oli tullut aika siirtyä talvikylään. Matkalla Nilla kertoi, kuinka hänen esi-isänsä olivat antaneet eri paikoille nimiä sen mukaan, missä paikka sijaitsi, miltä näytti tai mi-

hin paikkaa käytettiin. Suomalaiset kuulemma nimittivät heitä lappalaisiksi, ja asumapaikkoja kutsuttiin Lapinnemiksi tai Lapinkodiksi.

Jokivarressa oli tulvan kasvattamaa luonnonheinää, jota porot olivat kerääntyneet maistelemaan. Nilla mietti, voisiko siitä saada poroille talvikaudeksi syötävää. Hyvää kenkäheinää se ainakin oli. Jonkin matkan päästä kuului suuren putouksen kohinaa. Giuhtakeävngis tervehti heitä.

→ Saamelainen rautakausi ajoittuu vuosiin 300–1600

- Oulangan seutu sijoittui kolmen eri lapinkylän eli *siidan* (siita) väliin. Lapinkylä olivat Maanselän kylä Kuusamojärven pohjoisrannalla, Kitkan kylä Ala-Kitkajärven länsilaidalla sekä Kuolajärven kylä Sallan alueella.
- Näiden lapinkylä asukkaita nimitettiin varsinkin ennen metsälappalaisiksi, nykyisin puhutaan metsäsaamelaisista. Vanhimmissa lähteissä ”*lappalainen*” on ollut yleisnimitys erämaaseutujen asukkaille, jotka todellisuudessa eivät olleet kielellisesti, kulttuurisesti taikka elinkeinoiltaan yhdenmukaista joukkoa.
- Talvikylä hallintoon ja oikeudenkäyttöön liittyvät asiat hoidettiin talvikäräjillä.
- *Peski* on poronahoista ommeltu turkki, jossa karvat ovat ulospäin.
- Aluksi poroja käytettiin houkutuseläiminä ja myöhemmin ajojuhtina sekä kantoporoina.
- *Seidalla* tarkoitettiin pyhää paikkaa, jossa asuvalta hengeltä pyydettiin palvontamenoja pitämällä ja uhraamalla hyvää kala- ja metsästysonnea. Seitoina pidettiin yleensä jollakin tapaa epätavallisia paikkoja, kuten erikoisia kalliomuodostelmia. Oulangan

alueella esimerkiksi Ristikallio ja Oulangan kanjoni ovat voineet aikoinaan olla pyhiä paikkoja.

- Suomalaisasutus ja talonpoikauskulttuuri levisivät 1670-luvun jälkeen muutamassa vuosikymmenessä Oulangan erämaa-alueille. Tuolloin saamelaisten aika alkoi olla ohi, ja he vetäytyivät alueelta tai sulautuivat suomalaiseen väestöön.
- *Porot palkivat* tarkoittaa, että porot kulkevat laitumillaan. Nykyään *palkinen* tarkoittaa poronhoitopiiriä.
- Oulangan alueella aikoinaan asuneet saamelaiset jättivät perinnökseen lukuisia paikannimiä, kuten *Kiutaköngäs*, *Savinajoki* (suom. suvanto) ja *Aikkipetsi* (suom. honka, mänty).
- Saamen kielen sana ’*keävngis*’ tarkoittaa isoa vesiputousta, köngästä. ’*Giuuhta*’ taas on syvä, rotkomainen laakso. Kiutaköngäs sai siis aikoinaan nimensä näiden sanojen yhdistelmästä (*Giuuhtakeävngis*).
- Kansallispuistoalueella on myös *Kiutavaara*, *Kiutajärvi* ja *Kiutakangas*.

MINKÄPÄ MEILLE MEHTÄ ANTO – KARHU KIERROKSESSA

"**O**letko sinä se Paanajärven paimenpoika, joka torvea töräyttämällä häädät karhut? Sinua minä olisin tarvinnut, kun karhu kävi kimppuuni ja repi päänahkani irti."

Nuori Antti katseli ihmeissään hänelle puhunutta runeltua miestä, jolta puuttui kokonaan toinen korva. Anttia itketti, sillä hän oli tosissaan puhaltanut torveen koko kesän Paanajärvellä. Silti karhu oli syönyt kolmatta sataa lammasta, monta lehmää ja raadellut pahasti petoa jahdannutta Mäntyniemen Aappoa.

Karhu oli hyökännyt kohti Aappoa, jonka huono pysy oli haljennut lauetessa. Aappolla oli ollut taskussa vain tylsä ruostunut puukko, jolla hän oli saanut katkaistua karhun kielen. Aappon onneksi Paanajärvellä oli ollut käymässä kuuluisa taidemaalari, joka oli osunut hätään lääkkeiden kanssa. Aappoa raadellut karhu oli lopulta ammuttu.

Aappo jatkoi puhettaan pojalle: *"Sama mies, joka maalasi sinusta taulun, veti minun päänahkani takaisin paikoilleen, mutta toisen korvan karhu ehti kynsäistä irti. Vain yhden kesän muistan, ettei karhu ole täällä lehmiä syönyt. Parempia pyssyjä pitäisi olla täällä miehillä."*

Onnettomuuden jälkeen Aappo oli tehnyt haaskan karhuille, ja loppukesän öinä miehiä olikin vahdissa heinäladon katolla. *"Mörköjä pitäisi ampua kunnan pyssyillä, eikä tällaisilla tussareilla, jotka halkesivat ammuttaessa. Kunnan*

kiväärejä pitäisi saada!" Aappo tuumi haaskalla mukana olleille paanajärveläisille.

Syksyllä Kitkaniemen Jyrävän seutuville ilmaantui karhu, joka söi hihnoissa kiinni olleita poroja. Suuri miesjoukko ajoi petoa takaa, mutta saalis katosi. Karhu oli oppinut niin taitavaksi, että se heitteli sivuun sitä varten asetetut pyydokset ja kävi vain syömässä ansoihin asetetut syötit.

Kitkan ja Paanajärven talolliset Aappon johdolla päättivät ryhtyä kilpasille otuksen kanssa. Karhu saatiin uudestaan kierrokseen tiheässä lehdossa, jossa vasta sataneessa lumessa jäljet näkyivät hyvin. Seuraavana päivänä lumi sulii pois ja maa oli paljaana. Miehet olivat epävarmoja, oliko karhu enää kierroksessa. Talollisten mukana oli Kuusamon metsäherroja karhukoiran kanssa kierrosta hakemassa. Kun noin puolisen tuntia oli kierretty, rinteestä löytyi kolo. Silti luultiin, että karhu oli ollut ja mennyt. Kohta koira alkoi haukkua rinteiden toisella puolella. Miehet harppasivat kiireesti paikalle, ja siellä karhu mörähteli julmasti koiralle ja heittäytyi lähimpään tiheikköön koiran perässään. Pian laukesi metsäherran kivääri ja miehet luulivat peijaisten alkavan. Metsäherra kaivoi kaatoryyppyä varten poveaan, jossa oli pontikkapullo. Mutta karhu oli kadonnut, eikä kaatolauluja tarvinnutkaan viritellä.

Talvella talollisilla oli hyvää aikaa hankkia Oulusta kunnan kiväärit karhujahtia varten ja suunnitella karhun-

hiihtoa. Huhtikuun alussa Aappo ja Hanno lähtivät suksiin kohti Jäkälävuomaa Jyrävänniemelle, jossa miehet arvelivat karhun olevan. Kevätaurinko alkoi jo sulattaa hankia, jolloin suksi upposi joka potkulla. Sulava vesi oli luultavasti tullut karhun pesälle ja herättänyt pedon.

Yhtäkkiä miehet huomasivat karhun tuoreet jäljet, jotka kävivät yhä selvemmiksi. Miehet päättivät odottaa, että hanki pehmenisi lisää ja karhun kulku vaikeutuisi. Kevätauringossa oli mukava istuskella ja syödä. Eväsmuonan jälkeen miehet nousivat suksille ja suuntasivat kohti Jäkälävuomaa. Karhu makasi hangella ja huomasi miehet. Hanno laukaisi uuden kiväärinsä ja karhu jäi makaamaan hengetönnä hangelle. Miehet hiihtivät paikalle ja huomasivat pedon reidessä vanhan kuulan reiän. Lumessa makasi sama otus, jota oli jahdattu edellisenä syksynä Kitkaniemellä. Aappo katsahti Hannoon ja kysyi: *"Moneskos karhu tämä oli sinulle?"* *"Kahdeskymmenesensimmäinen mörkö"*, kuului vastaus hetken kuluttua, sillä Hannon piti ensiksi muistella oikeaa lukua.

Ensimmäinen viinaryyppy annettiin perinnettä kunnioittaen kuolleelle karhulle ja toisen otti Hanno. Peijaismiehet ei laulettu. Karhunlihat ja turkki myytiin Kuusamon metsäherralle, joka oli syksyllä haavoittanut karhua. Uusia karhuja tulisi ja menisi.

→ Karhu – rakas vihollinen

- Ikiaikainen eränkäynti näkyy vahvasti Oulangan kansallispuiston nimistössä. Kana- ja sorsalintujen pyyntiä kuvaavat muunmuassa paikannimet Metsosuo, Soidinsuo, Teerisuo, Haapanapalo. Pe-toeläinten pyynnistä taas kertovat nimet Karhujärvi, Kokkolampi (kokko = kotka). Arvoturkiksi metsästäneet suunnistivat Kärppäniemelle, Majavasaarelle tai Saaruapurolle (saarua = saukko).
- Karhu oli tuntuvin uhka selkosilla kesäaikaan laiduntaneelle karjalle ja porojen vassoille, minkä vuoksi lehmien ja lampaiden paimenilla oli käytössä tuohitorvia, joihin puhaltamalla karkotettiin karhuja. Karhukantaa pyrittiin myös vähentämään metsästämillä.
- Aiemmin karhun yleinen pyyntimuoto oli karhun jälkien seuraaminen talvipesälle eli karhun kiertäminen. Karhun pesä saatettiin löytää myös lumessa näkyvän ruskean hengitysreiän perusteella. Liikkuvaa karhua jäljitettiin joskus vuorokausia, ennen kuin se jättäytyi pesäänsä eli ”vakausi”. Karhun vakauttamiseksi tehtiin erilaisia taikoja, luettiin loitsuja ja naulattiin jäljet leppänauloilla kiinni. Tämän jälkeen karhu häädettiin pesästä ja surmattiin ampumalla tai aiemmin keihästämillä. Karhuja pyydettiin myös häkeillä, hirsistä rakennetuilla loukuilla ja karhunraudoilla.
- Karhukaatoon liitettiin *peijaiset*, jotka olivat kaadetun eläimen kunniaiksi järjestetyt pidot, eräänlaiset hautajaiset.
- 1800–1900-lukujen vaihteen kuuluisin metsämies oli Mänty-Elia (Elias Leinonen Mäntyniemen talosta), joka ampui 22 karhua ja pyysi lisäksi myös loukulla.
- Paanajärvi tunnettiin paikkana, johon kerääntyivät karhuja Venäjän selkosista.
- Tunnetuin karhun raatelema paanajärveläinen oli Aappo Rautio, jota Akseli Gallen-Kallela auttoi vuonna 1892 ollessaan maalauksessa Paanajärvellä.
- Suomalaisten suhtautumisesta karhuun kertovat sadat kutsu- ja peitenimet, joita eläimelle on aikojen saatossa annettu. Näissä peitenimissä näkyy suhtautuminen karhuun eri aikoina. Vanhemmat nimet kuvaavat kunnioitusta ja asennetta karhuun esi-isänä (*hän, itse, mies, metsän mies* jne.). Vanhemmat peitenimet saattoivat olla myös hellitteleviä (*mesikämmen, pöppö, kouko, lullo, tontti* jne.). Vaikka kunnioitus vaihtui maanviljelyksen ja karjatalouden tulon myötä vihaan, ei karhun oikeaa nimeä edelleenkään haluttu sanoa ääneen. Karhu olisi voinut kuulla sen ja tulla tappamaan kotieläimiä ja pelottelemaan ihmisiä. Nuoremmista peitenimistä karhun halveksunta ja rinnastus paholaiseen näkyy selvästi (*kortto, vihtahousu, mörkö, möykö, hännätön, häikkä* jne.).

ELÄMÄÄ SELKOSTEN TAKANA – YHDET PYHÄHOUSUT JA VIISI MIESTÄ

Kenen vuoro on tänä pyhänä lähteä kirkkoon?” tiedusteli Oskari-isäntä lauantaiaamuna eineellä. Talossa oli vain yhdet miesten pyhä housut ja viisi aikuista veljestä, joista neljä oli vielä vaimotta. Talon vanha isäntää ei enää laskettu housun tarvisijoiden joukkoon.

Kirkolle oli matkaa kuutisenkymmentä kilometriä linnuntietä selkosten halki, joten taipaleelle piti lähteä hyvissä ajoin lauantaipuolella ja olla yökunnissa. ”Onko pakko juuri nyt lähteä kirkkoon? Töitä olisi joka miehelle vaikka

kuinka paljon”, tuumasi talon emäntä. ”Heinäkuu on mennyt siihen, että olette kulkeneet Oulangalla viikkokausia niittämässä. Kohta alkavat elokuun pimeät ja sitten olette yökaudet tuohustamassa lohia Kitkajoella. Hyvä kun jaksatte päiväsaikaan ruisimaan kyntää ja vähäisen elon pelloilta sirpillä leikata ja riihessä puida.”

Talon riuskaotteinen emäntä ei tyytynyt olemaan hiljaa sivussa. Oskarin vaimolle eivät isännän naimattomat velimiehet uskaltaneet sanoa vastaan. Miesväki ei ehtinyt

saada suutaan auki, kun Liisa luetteli jo läpi talon töiden koko vuotuiskierron.

Kaikki tiesivät, ettei Oulangan selkosilta ollut helppo lähteä kirkkoon keväisin taikka syksyisin rospuuton takia, vaikka muilta töiltä olisi joutanut.

Huhtikuulla kantavan hankiaisen aikana oli ajettu Sallan suunnalta Keroharjulta polttopuut kartanolle ja karsitu seiväspuita niittyjen lähimetsistä aitatarpeiksi. Loput kuivat heinät oli haettu kotiin poroilla paiseniittyjen ja jokivarren suovista tai ladoista.

Toukokuulla maalintujen soidinaikana miehet olivat läheneet uudestaan päiväkausiksi Keroharjulle metsonpyynnissä käytettyjen liskujen tekoon. Metson rinnasta saatu täkkäliha suolattuna oli tuonut mukavaa vaihtelua kevään ruokapöytään.

Vanha isäntä oli korjaillut kevään valoisina aikoina verkkoja ja rysiä, joita nuoremmat miehet olivat vieneet pyyntiin Savinajoelle ja Savilammelle. Ensimmäiset rysät ja verkot oli laitettu jäiden sekaan. Emäntä oli jo monta kertaa ehtinyt toivoa, että miehet kävisivät alkukesällä myös hakemassa Urriaavan ja Saviaavan soilta liejupöröjä russakan jahtaajiksi tuvan nurkkiin ja lämpimän uunin pankolle.

Emäntä oli karstannut ja kehrännyt, kutonut kangasta ja hoitanut vielä karjan. Hän oli hoputtanut miehiä joutumaan kalastus- ja linnustusreissuilta toukotöiden tekoon. Onneksi hankiaisen aikaan oli ehditty levittää pelloille tuhkaa. Sontaa pelloille ei ollut paljoa laittaa, mutta miehet olivat ostaneet metsähallitukselta muurahaisen pesiä mullan sekaan lannoitteeksi.

Emännälle miehet eivät olleet muistaneet hakea kevät-siivousta varten tuohitolleroita, joilla olisi voinut hangata tuvan lattia puhtaaksi. Pelkällä vedellä ja hiekalla Liisan oli ollut hankala puhdistaa maalaamaton lattia talven jäljiltä.

Alkukesä miehiltä oli mennyt poron kelkkoja ja hevosen rekiä korjatessa. Nilan aikana oli kiskottu tuohet Haa-

ralammin ladon kattoon ja vanhalle isännälle konttien tekoa varten.

Linnunpyyntiin lähdetäisiin uudemman kerran syksyllä. Syysteurastus, muikunpyynti ja poronhiehnojen korjaus odottivat vuoroaan.

”Siirtäkää vain kirkkoreissu suosiolla talven alkuun ja toivokaa, ettei lumi sada syksyllä sulaan maahan, vaan tulisi kunnan talviteitä. Ensin haette puita metsästä ja heiniä niityladoista. Sydäntalvella voitte käydä narraamassa riekkoja ja kolkata jonkin mateenkin Aventojoella. Ja porot, niiden puolesta saakin pelätä koko ajan. Kesän ne kulkevat Kitkajoen ja Oulankajoen väliä omin päin. Saa olla sydän kurkussa, tuleeko taas Paanajärven puolelta karhu ja syöne. Loppupalvesta aikanne menee siihen, että kaadatte Juuman läheltä poroille naavakuusia ruuaksi.”

Loppujen lopuksi kävi niin, että toiseksi vanhin veli lähetettiin kirkkoon pyhähousujen kera ja hänelle neuvottiin tarkalleen, kuinka kirkonmenojen jälkeen piti käyttäytyä nuorten naisten seurassa. Talo tarvitsi lisää tekeviä käsiä.

→ Selkotalonpoikien moninaiset leipäpuut

- *Selkosella* tarkoitetaan kaukaista, asumaton tai harvaan asuttua sydänmaaseutua, jossa välimatkat ovat pitkiä. Termin taustalla on selkä-sana ja mielikuva selkämäistä, maanselistä, vedenjakaja-alueista, suurten vaarojen maista.
- Selkosten asumukset ovat olleet itsenäisiä taloja tai vuokrataan torppia. Pohjois-Suomessa asumukset olivat usein valtion (aikaisemmin kruunun) maille rakennettuja kruununmetsätorppia.
- Selkosten pääelinkeinoina olivat maa- ja karjatalous luonnonniityineen. Kalastus, metsästys, poronhoito, savotat, uitot ja rahdinajo poroilla ajoittuivat eri vuodenaikojen ja luonnonolojen mukaan.
- Heinää niitettiin myös paiseniityiltä, jotka paisutettiin eli tulvitettiin tammeamalla eli patoamalla.
- Hidastuneen isojaon takia vanhakantaiset selkotalonpoikien elinkeinot säilyivät Oulangan alueella pitkään 1900-luvulla.
- Selkotalonpojat elivät usein suurperheenä, johon kuului useita sukupolvia ja lähisukulaisia.
- *Rospuutto* tarkoittaa kelirikkoaikaa, *hankiainen* kantohankea ja *kartano* pihaa.

- *Lisku* on pienistä pölkkyistä rakennettu ansa.
- Muun muassa liikasenvaaralaiset hakkasivat kotitarvepuunsa Keroharjulta.
- Savinajoen länsipuolelle perustettiin Sallan Urriaavan asutusalue maattomille rintamamiehille, sota-invalideille ja sotaleskille. Hautajärven kylästä muodostui vähitellen 18 tilan asutusalue Savinajoen lettosoilille. Sallan asutustoiminta ulottui myös Isonkuusikon reheville soille.
- *Liejupöröä* eli suokukkoa käytettiin asuinrakennuksissa russakoiden pyydystyksessä. Russakka on pienikokoinen torakkalaji (8–13 mm pitkä).
- *Nilan aikana* puun nesteet lähtevät liikkeelle, jolloin esimerkiksi tuohen kiskominen puusta on helpointa.

KARHUA KIERTÄMÄÄN

Kuului pamahdus, ja polkupyörän alla ollut uusi kumirengas puhkesi. Käylän hautausmaan kohdalla piti kaivaa paikkatarpeet esille. Kumiliiman kuivumisen jälkeen matkaa jatkettiin kohti Oulankaa.

Tie Kuusamon kirkolta Rukan ohi kohti Oulankaa ei ollut vielä kummoisessa kunnossa. Sota-ajan jälkeen oli pitänyt rakentaa uusia taloja poltettujen tilalle. Elettiin jälleenrakennuksen aikaa.

Joku polkijoista oli kuullut, että Oulangan selkosille suunniteltiin jälleen kerran kansallispuistoa. Sallan Hautajärvellä ja Oulankajoen Kiutakönkällä oli pidetty kokous, jossa oli kyselty paikallisten asukkaiden mielipidettä kansallispuistosta. Nuorten retkeilijöiden mielestä suojeluun oli aihetta. He olivat jo monena kesänä polkeneet kymmeniä kilometrejä päästäkseen kasvi- ja linturetkille. Kuusamon oppikoulussa lehtori oli kertonut, kuinka Oulangan erikoisessa kalkkiperäisessä maassa kasvoi tikankontteja, neidonkenkiä ja lapinvuokkoja, joita ei yleensä näillä korkeuksilla tavattu. Mukana retkillä oli ollut monta kertaa myös eräs luontotuntija, joka tiesi hyvin Oulangan kaikki linnut. Mies oli löytänyt kultasirkun pesän, mikä oli todella harvinaista.

Viimeinen alamäki ennen Oulankajokea oli jyrkkä, joten siinä piti jarrutella. Samalla saattoi ihaila joenrantaaniittyjä, joissa kasvoi keltaisenaan kulleroa. Kiutavaaralla asusti edelleen kotka, joka ei ollut antanut edes sota-ajan tapahtumien häiritä pesintäänsä.

Nuoret olivat kuulleet vanhemmiltaan, että Oulangalla oli kuljettu aina. *”Ette te siellä ensimmäisiä ole. Jo 1800-luvun lopulla siellä on kulkenut jos jonkinlaista tukkijätkää, räkkäherraa ja luonnontieteilijää. Aina joku on saanut olla kuljettamassa niitä tieteilijöitä Oulanka- ja Kitkajokea pitkin Paanajärvelle, jopa Venäjän puolelle Vartiolammille ja Kiivakkoskelle asti.”*

Vanhemmat olivat myös kertoneet, kuinka ennen sotia Oulankajoella oli käynyt kaikenlaisia herramieskalastajia könkäillä kaloja narraamassa. Sota-aikana oli näkynyt vain sellaisia retkeilijöitä, joilla oli kokardi lakissa. Partisaanien jäljiltä löytyi maastosta edelleen säilyketölkkejä. Suomen armeija oli hakannut polttopuuta tarpeisiinsa surutta, ja sodan jälkeen paikallinen väki oli hakenut rakennuspuuta Liikasenvaaraan menevän tien varrelta. *”Nytkö te rupeatte sitä paikkaa vaalimaan? Mitä hullua te oikein meinaatte teh-*

dä, alkaa nyt reittiä merkitsemään pitkin jokivartta? Eihän siellä kulje kuin poroja ja niiden perässä karhuja”, olivat vanhukset tuumanneet nuorten retkeilyinnostuksesta.

Nuoret ottivat käyttöönsä vanhat porojen sekä kala- ja niitymiesten vuosien varrella tallaamat polut. He maalasivat polun varteen keltaisia viivoja ja veistivät kirveellä pilkkoja puihin. Näin oli turvallisempaa kulkea laajoilla kruununmailla ja retkeillä pitkin kiemurtelevaa Oulankajokivartta. Nuoret haaveilivat, että jospa joskus vielä Oulankajoen yli tehtäi-

siin riippusiltoja. Jostakin hankittaisiin teräsvaijeria ja rakennettaisiin Taivalkönkään yli turvallinen ylitys.

Nuorten retkeilijöiden mieltä kaiheri Oulankajokivartta kulkevan reitin nimettömyys. Joku heistä ehdotti, että mentäisiin katsomaan Ryttilammen lähetyvillä olevaa karhunloukkua.

Loukun lähellä on täytynyt olla joskus karhunpesä, jossa karhu on ollut metsästäjien kierroksessa. Ehkä siellä reitille keksittäisiin osuva nimi.

→ Oulangan kansallispuisto on vuosien unelmien ja työn täyttymys

- Oulanka ja Paanajärvi olivat luonnontieteilijöiden ja taiteilijoiden retkikohteita jo 1800-luvun lopulla, jolloin ensimmäisen kerran esitettiin kansallispuiston perustamista Oulankajokilaaksoon. Aluksi kansallispuiston perustamista hidasti kesken ollut isojako, ja myöhemmin väliin tuli toinen maailmansota.
- Oulangan ystävien joukko vahvistui 1940-luvun lopulla, jolloin Kuusamon kirjastonjohtaja Pellervo (Pelle) Koivusen ympärille kerääntyneet pellistit alkoivat edistää Koillismaalle suuntautunutta luontoretkeilyä.
- 1950-luvulla kansallispuiston perustamista mutkisti ns. Kuusamon koskisota, kun Oulanka- ja Kitkajoen valjastamista sähköntuotantoon suunniteltiin. Lopulta oivallettiin luonnonsuojelun ajavan myös kasvavan matkailun etuja, ja kosket säästyivät rakentamattomina.
- Oulangan kansallispuisto perustettiin vuonna 1956.
- Karhunkierros oli alun perin linja-auton maantiereitti, joka kulki ennen sotia Kuusamon kirkonkylästä Paanajärvelle, Tuutikylään ja Käylään sekä sieltä takaisin kirkonkylään.
- Helmikuussa 1954 Kuusamon matkailulautakunta aloitti nykyisen Karhunkierroksen viitoittamisen. Reitti merkattiin kulkemaan Kuusamon ja Sallan upeimpien nähtävyyksien kautta, ja se on nykyään Suomen suosituin vaellusreitti.
- Metsästyksessä *karhun kierros* tarkoittaa saaliin jäljittämistä pesään erityisesti jälkiä seuraamalla.
- *Salix pyrolaefolia* on harvinainen ja rauhoitettu talvikkipaju, jota Suomessa esiintyy vain Kuusamossa ja Tervolassa. Sodan jälkeen erityisesti tämän pajun suojelusta kannettiin huolta Oulangalla.
- *Räkkäherra* oli hyönteistutkija.

KIUTAKÖNKÄÄN PIIRITYS TALVISODAN PAKKASELLA

Neuvostoliittolainen lentokone lensi matalalla Kiutakönkään yli. Kone tuli idästä Paanajärven suunnalta rajan takaa. Kiemurteleva Oulankajoki näytti kauniilta ylälmoista katsottuna, mutta lentokoneessa ei oltu maisemia ihailmassa. Yhtäkkiä koneen moottorista alkoi kuulua kolinaa, joka oli kovempaa kuin Kiutakönkään jäiden paukkuminen pakkasessa. Koneesta tupruava musta sankka savu laskeutui hiljalleen joen päälle.

Oulangan luonto ei tiennyt, että Suomi ja Neuvostoliitto olivat ajautuneet sotaan. Neidonkengät ja lapinvuokot odottivat paksun lumen alla vielä pitkään kevättä ja kasvun aikaa. Oulangan jokivarressa asunut lossivahti perheineen oli siirretty turvaan Käylän kylään, koska sodan takia lossiliikennettä ei ollut joen yli.

Oulanka oli säilynyt tähän asti rauhallisena paikkana, vaikka suuri joukko raja-alueen asukkaita, muun muassa liikasenvaaralaiset ja Paanajärven koko kylä, olivat joutuneet jättämään kotinsa ja pakenemaan rajan sotatoumia. Väki oli lastattu kiireellä kuorma-autoihin, jotka olivat matkanneet Kuusamon kirkonkylälle ja sieltä edelleen Pudasjärven ja lin suuntaan.

Lentäjä teki nopeasti päätöksen, kone oli saatava alas. Mutta joessa ei ollut sopivaa kohtaa laskeutumiseen. Hetken kuluttua eteen avautui tasainen paikka, jonne lentäjä ohjasi

koneen. Kone tömähti turvallisesti paksun lumen keskelle, Rytilammen lähelle jäiselle suolle. ”Mutta miten täältä pääsi pois?” tuumi mies. Lentäjä lähti kahlaamaan lumista joki-vartta pitkin itään, kohti kotimaata. Vastaa tuli lossimökki, mutta onneksi suomalaisia ei kuulunut eikä näkynyt.

Lentäjä huomasi, että asukkaille oli tullut kiire lähteä, koska lossimökin seutuvilla vastaan käveli viluinen ja yksinäinen hieho, lehmän alku. Mies mietti hetken, mitä tekisi hieholla. Maitoa siitä ei vielä voinut lypsää, eikä sitä voinut teurastaa lihoiksi. Suojaan eläin piti saada pakkasen keskeltä. Mies huomasi navettarakennuksen ja otti kiinni hiehon kaulassa roikkuneesta köydestä. Eläin oli varmaan repäissyt itsensä irti evakkoon lähteneiden käsistä.

Lentäjä talutti hiehon navetan parteen kiinni ja kantoisen eteen heiniä. Tässähän saattoi olla luonnonheinää niiltä niityiltä, joiden yli hän oli juuri lentänyt koneellaan. Navetan nurkasta löytyi astia, jossa oli vielä sulaa vettä hieholle juotavaksi.

Jos kiireessä oli jäänyt hieho Oulangan lossimökille, oli sinne jäänyt muutakin. Porstuan oven vieressä seisovat omatekoiset puusukset ja kunnan rottinkisauvat. Siitä vaan mäystimet kiinni saappaisiin ja kohti kotia jokijäätä pitkin. Kiutakönkään kohta oli vaikea ohittaa suksilla. Onneksi pahimman kohdan pääsi hiihtämään vaivatta van-

haa uittoränniä pitkin. Lentäjä oli käynyt Vienanmeren rannalla ennen sodan syttymistä ja nähnyt lukuisia vanhoja sahoja, joihin kuulemma oli tämänkin alueen puita uitettu vielä kaksikymmentä vuotta sitten. Kukapa olisi arvanut, että kallioon räjäytetty ränni, jonka kautta tukit olivat kulkeneet Venäjälle, koituisi nyt hänen pelastukseksien.

Jonkun päivän päästä suomalaisten vartiojoukko hiihti Käylästä Oulangalle. Lunta oli satanut runsaasti, mutta joella näkyi silti jonkinlainen ura. Kenen tekemä se oli? Miehet valpastuivat, sillä lossimökin viereisestä navetasta kuului kolinaa – vihollinenko?

→ Sodan muistoja Oulangan kansallispuistossa

- Suomen ja Neuvostoliiton välinen talvisota käytiin 30.11.1939–13.3.1940.
- Kansallispuistoalueella ei käyty varsinaisia taisteluita, mutta Oulangan ympäristössä oli välirauhan (1940–1941) ja jatkosodan (1941–1944) vuosina suomalaisia sotilasjoukkoja. Jatkosodan aikana Oulangan alueella kulki myös vihollisen partisaaneja.
- Talvisodan alkaessa Oulangan itälaidalla sijainneen Paanajärven kylän asukkaat evakuoitiin. Sodan edetessä vihollinen hävitti kylän ja tiedustelutoiminta ulotettiin Kuusamon ja Sallan rajaseudulle nykyisen kansallispuiston alueelle.
- Oulankajokivarren maastoon rakennettiin korsuja ja ampumahautoja. Kiutavaaran maantienpuoleiseen rinteeseen rakennettiin maasta ja kivistä kaksi bunkkeria, joissa oli panssarintorjunta-aseistus ja joiden ampuma-aukot osoittivat Oulankajoelle. Lisäksi nykyisen opastuskeskuksen kohdalla oli parakkeja, joihin suomalaisia joukkoja majoitettiin.
- Kiutakönkään pohjoispuolta joen alajuoksulle kulkeva tie on alkuaan sota-aikainen huoltotie.

Piirittäjät makasivat tiukasti lumessa, sillä vieraille ei saanut antaa vihiä. Puoli päivää kului, ennen kuin joku miehistä rohkeni avata oven. Navetassa oli vihollisen sijasta elävä hieho. Nälkäänsä se oli siellä potkiskellut ja tyhjää vesiastiaa heitellyt. Hieho kuitenkin selvisi hengissä Kiutakönkään talvisodan aikaisesta piirityksestä.

Jonkin ajan kuluttua lentokone vedettiin suolta ja vietiin kuorma-autolla Kuusamon kirkonkylälle. Todistettavasti vihollinen oli ollut Oulangalla asti.

Jäämeren kautta Englantiin. Sinne asti kun pääsisi!

Ilmaria huolestutti. Miten he selviäisivät Vienanmerelle asti sapuskan puolesta? Savotan ruokapalvelu ei pelannut ja oltiin menossa kohti tuntemattomia selkosia. Vanhemmat miehet totesivat ykskantaan, että tukkijätkät elivät kuin selkosissa kuuluikin. Ruoka otettiin suoraan luonnosta. *”Eipä tarvitse pölistellä homeisia leipiä tai paistaa amerikan läskiä härskiintyneessä voissa”*, he sanoivat. Sumien purun välillä kalastettaisiin ja syötäisiin linnunmunia. Paanajärvellä olisi taloja, joissa saataisiin muikkuja ja leipää. Venäjän puolella juotaisiin saijua ja syötäisiin piiraisia.

Paanajärven ylitys tukkien perässä veneellä meni kiuttomasti. Kivakkakosken Hämeenkoskessa neljän miehen vene kuitenkin kaatui tukkien ahdistama ja miehet ruhjoutuivat aallokossa. Kolme miestä saatiin pelastettua perässä tulleeeseen veneeseen. Ilmari hukkuu.

Eloon jääneet miehet lähettivät Suomen puolelle päästyään Ilmarin isälle kontista löytyneen 2000 markan henkivakuutuskirjan. Palkkarahat katosivat koskeen.

→ Lyhyt mutta kiihkeä tukkilaiskausi

- Oulangan kansallispuistossa sijaitsevilla Savina-, Avento-, Kitka- ja Oulankajoen uittettiin 1800- ja 1900-luvun vaihteessa runsaasti tukkeja Vienanmerelle. Puut kerääntyivät Paanajärveen, josta ne uittettiin Olangajokea pitkin merenrannan sahayrityksiin. Sahattu puutavara vietiin meriteitse Jäämeren kautta Englantiin.
- Yritykset toivat työntekijöitä Oulangan savottoihin ja uittoon Suomen lisäksi Ruotsista ja Venäjältä.
- Ensimmäinen maailmansota sulki Suomen ja Venäjän välisen rajan ja uitto Venäjän puolelle loppui.
- Puunkuljetuksen vaikeutuminen sekä maanomistukseen liittyvät epäselvyydet lopettivat Oulangan metsätaloudellisen hyödyntä-

misen. Täten Oulangan kansallispuiston perustamisen esteenä ollut taloudellinen intressi väistyi ja luonnonsuojelulliset arvot nousivat yhä selvemmin esille.

- *Valkeameri* tarkoittaa Vienanmerta.
- *Makuukset* tarkoittavat petivaatteita.
- Tuli pääsi irti tukkilaisten nuotiosta Kiutakönkällä kesäkuun 1907 lopulla ja poltti könkään molemmin puolin.
- Oulanka- ja Kitkajokea on käytetty suomalaisissa elokuvissa, kuten vuonna 1937 valmistuneessa ”Juhassa”.

PAANAJÄRVI – KULKIJOITA PÄIVÄLLÄ, YÖLLÄ, KESÄLLÄ JA TALVELLA

Kirje Paanajärveltä heinäkuussa 1898.

Vihdoinkin olemme Paanajärvellä. Tulimme tänne Rukatunturin kautta. Oli aivan pakko kiivetä huipulle asti ja kurkistaa pirunpesään. Komeinta oli, että sieltä näimme ensimmäisen kerran Paanajärven korkeat rannat, jotka kuin vuoret piirtyivät terävästi taivasta vasten. Nuorunen Paanajärven eteläpuolella katkeytyi siniseen harsoon, mutta melkein näimme sielumme silmillä tammet tunturin päällä. Ihmeellistä, että siellä kasvaa eteläisiä kasveja ja puuta! Kitkajoen päästyämme kysyimme varovasti venemieheltämme, kuka uskaltaisi näitä koskia laskea? Mies vain naurahti ja vei meidät tottuneesti kohti Paanajärveä.

Päähkänäkallion alla pysähdyimme katsomaan tätä ennen Pääskykallioksi kutsuttua pesivien törmäpääskyjen valtakuntaa. Kitkajoki kiemurteli heinäisessä uomassa ja kuivuneita satavuotiaita honkia törötti kankaan laella. Luokuisa määrä poroille naavapuiksi kaadettuja kuusia lahosi rinteillä. Kun pääsimme Oulankajoen rannoille, näimme muutaman poron. Ne nykivät suuhunsa koivun lehtiä ja painuivat meidät nähdessään ylös metsään.

Onnistuimme säilyttämään telkkäparvia ja taveja lentoon. Kohta olimme Paanajärven keltaisilla hiekoilla, jossa sinervät tunturikurjenherneet ja harmaat idänkeulakärjet

peittivät rantaa. Veneemme sivuutti matalia niemiä ja saaria. Ohitimme kelluvien honkien runkoja, jotka eivät koskaan pääsisi Vienanmerelle asti sahattavaksi.

”Missä oli Rajalan talo?” kyselimme toisiltamme huolestuneina. Ensin näimme kapean järven rannoilla vain pieniä taloja ja pellon palasia. Olimme jo kovin nälissämme, ja silloin yhtäkkiä edessämme oli talo kuin linna. Uutimetkin olivat ikkunassa. Siinä oli Rajalan talo valmiina majoittamaan ja ruokkimaan meidät. Kymmenittäin talonväkeä juoksenteli edestakaisin rakennusten väliä. Valoisa kamari ja tilava pirtti ottivat meidät kulkijat vastaan. Pirtin pöydälle oli laitettu meitä varten reikäleipiä ja rieskoja. Ensimmäiset muikut nielaisimme melkein elävältä kalakaukalosta.

Keskiyöllä meitä matkalaisia hellittiin saunalla, jonka jälkeen oli hyvä pulahtaa kylmään ja syvään vuonomaiseen Paanajärveen. Ruskeakallion äkkijyrkkä seinä houkutteli meitä tutkimaan sen kasviharvinaisuuksia. Meille kerrottiin, että eräänä talvena kallion huipulta olivat karhu ja peura syöksyneet peräkkäin alas varmaan kuolemaan.

Aamulla heräsimme tuohitorven töräyksiin. Talon emäntä kertoi, että paimenpojat siellä pelottelivat karhuja. Jatkoimme matkaa järven etelärannalla olevaan hylättyyn kuparikaivokseen. Paanajärven vaski on kuulemma puhdasta, mutta sen kuljettaminen täältä hankalaa. Tosin

parhaillaan suunniteltiin rautatien tekemistä Paanajärven kautta Vienanmerelle. Matkasimme vielä aivan Paanajärven itäreunalle, jossa kulkee Suomen ja Venäjän välinen raja. Ihailimme veneen kyydistä pitkiä nurmia ja reheviä laihoja. Halla on täällä harvinainen ja järvikin jäätyy vasta joulun jälkeen.

Vietimme toisen yön Mäntyniemen talossa, johon yöllä hyvin kuului järveltä soutavien veneiden kolina. Jossakin narisi vinttikaivo vai oliko se palokärki? Tuskin se enää oli sama lintu, joka maalattiin kuuluisaksi tauluksi jokunen vuosi sitten. Tänne vielä palataan!

Terveisin, Into ja Konrad

→ Taiteilijoiden ja luonnonystävien paratiisi

- Kuusamon kuntaan kuulunut Paanajärven alue menetettiin toisessa maailmansodassa Neuvostoliitolle.
- Paanajärvi on noin 24 km pitkä, 1,5 km leveä ja 128 m syvä ja se on nykyisin osa Paanajärven kansallispuistoa. Myös Sovajärvi, Kivakkakoski ja Vartiolampi ovat nykyistä kansallispuistoaluetta.
- Keskiaikana Paanajärven seutua asuttivat saamelaiset. Tämän ajan muistomerkkejä ovat Nuorusen ja Kivakka-tunturin kulttimenopaikat. Tavajärven läheltä on löydetty 1000–1100-luvulta peräisin olevia saamelaisia hopeakoruja. Ennen suomalaisten saapumista 1700-luvulla alueella asui myös karjalaisia. Suomalaisasutus keskittyi Paanajärvi-järven ympärille.
- Paanajärven kasvuolosuhteet ovat poikkeuksellisen suotuisat, mistä johtuen alueella yhdistyy idän ja lännen kasvi- ja eläinmaailma. Osansa Paanajärven erikoislaatuisen luonnon muodostumiseen ovat antaneet kaskenpoltto, peltoviljely ja niittytalous.
- Paanajärvi oli jo 1900-luvun alussa suosittu matkailukohde. Alueen matkailukehitys kuitenkin katkesi sotavuosiin. Paanajärven

matkailun kukoistuskautena sanottiin matkailijoita tulleen kylän taloihin päivällä, yöllä, kesällä, talvella. Osa matkustajista jatkoi matkaa Venäjän puolelle Vartiolammelle ja Kivakkakoskelle.

- Suomalaiset taiteilijat ovat kautta aikain tehneet vierailullaan Paanajärveä tunnetuksi. Esimerkiksi Akseli Gallen-Kallela (1865–1931) maalasi luonnon innoittamana vuonna 1892 taulut Paanajärven paimenpoika, Palokärki ja Mäntyjoki.
- Paanajärven kansallispuiston perustamista suunniteltiin ensimmäisen kerran 1980-luvun lopulla, jolloin suomalaiset luonnontieteilijät pääsivät alueelle. Karjalan tiedeakatemian tutkimuskeskuksen sekä Oulun ja Helsingin yliopistojen luonnontieteilijöiden yhteistyö johti lopulta kansallispuiston perustamiseen vuonna 1992.
- Nykyään Oulangan ja Paanajärven kansallispuistot tekevät rajan yli yhteistyötä muodostaen merkittävän erämaakohdekokonaisuuden luontomatkailijoille.
- Nykyisin *Rukatunturin pirunpesä* tunnetaan Juhannuskallion pirunkirkkona.
- *Akkuna* tarkoittaa ikkunaa ja *uutimet* verhoja.

VIIKATEMIEHET JA HARAVANAISET TULVANIITYYLLÄ

"Hyvänen aika, jäät ovat särkeneet niittyladon ja tulvavesi on vienyt hirret Paanajärvelle päin!" huudahti niittoväen etujoukossa kulkeva Juhani. Tätä hän oli pelännyt koko matkan kotoa Haaralammelle. Hauen kutuaikana Oulanka- ja Savinajoen yläjuoksulla kulkeneet kalastajat olivat kertoneet, että Hautajärven kohdalla kevättulva oli noussut ennätyskorkeuteen. Vanhatkaan ihmiset eivät olleet sellaista ennen nähneet.

Juhanin johdolla oli lähdetty varhain aamulla Kallunkijärven rannalta kohti Oulankajokea, eikä kukaan ollut arvannut puheista huolimatta, että kevättulva olisi ollut näin ankara.

Kontit selässään nuoret naiset ja miehet olivat astelleet kohti Haaralammen niittyä. Mukaan oli pakattu edellisenä iltana kaikki tarpeellinen. Niittylihaa, leipää, suolakalaa, voita, ryynejä ja jauhoja oli laitettu konttiin niin paljon kuin jaksettiin kantaa. Illalla oli tarkoitus keittää kuivatusta lampaan- ja poronlihasta niittyvellä. Tuohiset suolakopsat olivat keikahdelleet kulkijoiden kontissa ja rytmittäneet kävelyä Kiutavaaran rinteellä. Konttiin oli varattu myös varsikuppi kahvin ja teen juontia varten. Padan kantajana oli ollut talon nuorin tyttö Liisa, jonka konttiin äiti oli laittanut myös vähän kahvia niityn lopettajaispäivää varten.

Oulankajoen yli pohjoisrannalle oli päästy jouhevasti kalamiesten veneellä. Haaralammen lähestyessä oli hypel-

ty kaatuneiden aitaseipäiden yli. Vasta edellisenä kesänä Juhani ja Heikki-veli olivat aidanneet riu'uilla niittypalstoja, jotta porot ja metsälaitumille kulkeneet lehmät eivät olisi sotkeneet karjan rehua. Matkaa oli päätetty jatkaa Runsulammen niityille asti, jotta nähtäisiin tulvatilanne siellä.

Liisa oli huomannut jo kaukaa, että isän parikymmentä vuotta sitten tekemä heinälato oli hajonnut. Onneksi valtion metsistä saisi ottaa suojan tekoon uudet hirret. Katon katteeksi pitäisi kiskoa tuohia tai kantaa kotoa asti päreitä. Kallunkijärvessä oli ehditty tälle kesälle liottaa mäntypölejä, joista oli höylätty päreitä. Ne oli laitettu navetan kattoon. Ei niitä tänne kukaan ollut osannut varata.

Kun lato oli korjattu ja murkina syöty, aloittivat miehet liippaamisen. Juhani oli hankkinut keväällä maasepän takomat terät viikatteisiin. Kalaverkkoon käärityt uudet liippakivet olivat visusti tallessa kontissa. Juhani oli hankkinut liippoja varten liuskekiveä Tavajärven lähellä olevasta louhoksesta. Talven aikana liippakivilevyt oli hakattu suikaleiksi, joita talon naiset ja lapset olivat hioneet hiekalla ja vedellä teroittamiseen sopiviksi kovasimiksi.

Muutaman kerran vuosien varrella Jussi oli kuljettanut pororaidolla liippakiviä myyntiin Ouluun. "Oliko Kuusamossa hyvä liippavuosi?" muista pitäjistä tulleet miehet olivat vinoilleet. Jussi oli ajatellut, että ne olivat vain olleet kateellisia, koska kaikkialla ei ollut sellaista liuskekiveä.

Heinä katkesi kevyesti pitkävartisella viikatteella. Talon nuoret naiset haravoivat niitä luolle. Heinäkasa kuivah-taisi hyvin poutasäässä, ja pian se kannettaisiin suovaan.

Tänä kesänä heinäsato jäisi huonoksi, koska Oulan-gan jokivarren niityt olivat kevätkylmän takia surkastu-neet. Hevosella ei tarvitsisi heinähäkkikuormia vetää ko-tiin kuin muutaman kerran talven aikana. Keväällä olisi jo kova puute karjan rehusta.

Illalla lämmitettiin niittysauna ja keitettiin kunnon kui-valihavelli, joka suurustettiin ohrajauhoilla. Räkki savusta huolimatta söi ihmisiä, eikä edes pikiöljyllä voitelu oikein

auttanut. Onneksi puremia helpottava ja lihaksia hellivä sauna oli säästynyt tulvalta.

Yöksi käytiin levolle saunaan ja jokainen koetti vetää peitettä tai hametta pään ympärille suojaksi. Aamuyöstä oli pakko tunnustaa sääsket voittajiksi. Niittäminen aloitettiin jo kello neljä.

Samaan aikaan Oulankajoen varsia pitkin kulki muitakin heinämiehiä. Aivan Oulankajoen suulta kohti yläjuoksua oli Paanajärven, Liikasenvaaran ja Ala-Kitkan talojen väkeä. Kuolajärveläiset kävivät niittämässä Savinajoen seutuja. Viikko selkosten takana heinänteossa menisi nopeasti.

→ Työntäyteinen viikko luonnon helmassa kaukana kotoa

- Oulangan kansallispuiston jokivarsiniityillä kasvatettiin entisai-kaan luonnonheinää karjanrehuksi. Jokien ja purojen tulvat toi-vat niityille ravinteita ja edistivät täten heinän kasvua.
- Kuusamossa heinää niitettiin myös paiseniityiltä, joita paisu-tettiin eli tulvitettiin tammeamalla eli patoamalla. Padon avulla nostettiin purovesi niityn päälle ja saatiin näin kasvatettua halu-tunlaista heinää (sarat, kortteet).
- Ennen isojakoa kukin talo sai vallata maata tai niittyjä käyttöön-sä parhaaksi katsomaltaan paikalta. Niittyjen raivaaminen toi te-kijälleen niitto-oikeuden, joka siirtyi tilan mukana perintönä. Tä-ten niityt pysyivät samojen sukujen hallinnassa vuosikymmeniä. Niittyjen pinta-ala määräsi sen, kuinka monta lehmää kussakin talossa voitiin pitää.
- Kuusamon ja Sallan kylistä luonnonniityille oli pisimmillään kymmenien kilometrien tietön matka, joka kuljettiin jalan ja ve-siteitse veneellä.
- Heinänteko alkoi heinäkuussa, jolloin niityille lähdettiin heinänte-koon ainakin viikoksi kerrallaan. Tavallisesti niityillä nukuttiin tai-vasalla, mutta joskus yösijaksi rakennettiin laavu tai niittysauna.
- Niityillä päivät olivat työntäyteisiä. Niittämään ruvettiin jo aamu-neljältä ja päivä päättyi iltayhdeksältä.
- Niityväisiin kuului kuiva leipä, voi, suola, piimä, kuivaliha, suo-lakala, jauhot, ryynit ja joskus perunatkin. Niityllä syötiin seu-raavan aikataulun mukaan:
 - *eine* klo 7, voileipää, suolakalaa
 - *murkina*, klo 12–14, puuroa
 - *päivällinen* klo 17, voileipää, kalaa, teetä
 - *iltanen*, lihavelli
- Heinät niitettiin viikatteella, jonka jälkeen ne haravoitiin *lalloiksi*, pieniksi heinäkasoksi. Huono niittomies oli se, jonka harava-mies liippausaikana istui. Kuivaneet heinät kerättiin isoiksi ka-soiksi, jotka kannettiin sapilailla tai kantoharavilla latoon. Lasten työnä oli polkea heinät ladossa tiiviiksi patjaksi.
- Kantavan talvelin aikana heinä kuljettiin kotiin hevosilla, po-roilla tai miesvoimin.
- Vielä 1900-luvun alussa Oulangan alueella talollisilla oli käy-tössä noin 150 hehtaaria luonnonniittyjä. Niittyjä käytettiin vielä 1950-luvulla, jonka jälkeen niiden merkitys karjan ruo-kinnassa hiipui.
- Toisen maailmansodan aikana Oulankajoella niittäneet tapasivat venäläisiä sotilaita, mutta kohtaaminen sujui ongelmitta.
- Oulankajoki tulvi vuonna 1897 niin runsaasti, ettei vastaavaa oltu aiemmin koettu.
- Nykyisin Oulangan kansallispuiston niittyjä hoidetaan säännöllisesti, jotta arvokas perinnemaisema kasvi- ja eläinlajistoinen säilyisi.
- *Suolakopsa* tarkoittaa suola-astiaa.
- Kuusamolainen talonpoika käytti *varsikuppia*, joka vastaa lappi-laista kuksaa.
- Salla on entinen Kuolajärven pitäjä.

ELLI – LUONNON LAHJA SELKOSTEN IHMISILLE

Pöydällä oli paksuja peettuleipiä. ”Saattaahan näitä syödä”, sanoi Elli palan purtuaan talon nuorelle emännälle, joka tarjosi kunnan uudelle sairaanhoitajattarelle maistiaisiksi vasta paistettua leipää. Kevättalvella porolla kaupungista haetut jauhot oli melkein kokonaan käytetty, joten emäntä oli joutunut tekemään hätäleipää peettujauhoista. Hän oli selkosissa oppinut leipomaan myös oljista ja jäkälistä. Talon väki oli tottunut karvaaseen makuun, joka jäi suuhun puun nilasta. Elli tahtoi leivän reseptin. Isäntä antoi hänelle kiitokseksi avusta useamman peettuleivyn, joita oli irroteltu alkukesästä mäännyistä. Puun nilakerroksen päältä kuorittu kaarna oli laitettu talteen verkon kohoiksi ja pirtin lämmöneristeeksi.

Elli oli kulkenut porojen polkuja pitkin katsomaan Sovajärvelle talon vanhaa emäntää, joka oli sairastanut jo pitkään. Hän neuvoi voitelemaan pahaa makuuhaavaa pihkasalvalla ja opetti sen valmistustavan myös talon nuorelle emännälle.

Matkalla sairaan luo Elli oli yöpynyt heinäladossa. Herättyään hän oli syyttänyt kannonjuurikkaan tuleen ruuanlaittoa varten. Tomera nainen oli keittänyt pyöreäpohjaisessa kauhassa kuivalihavelliä. Isäntä oli aikaisemmin kesällä kirkolla käydessään pyytänyt Elliä katsomaan sairasta Sovajärvelle. Samalla mies oli lykännyt Ellin kainaloon poronlihapaketin, jotta nuori nainen paremmin jaksaisi kulkea pitkän matkan.

Elli tunsu Oulangan seutua jonkin verran, sillä hän oli edellisenä talvena käynyt Ampumavaaran savotalla hoitamaan jalkansa loukannutta miestä. Elli oli sattunut olemaan torpassa Tiermasjärvellä ja sieltä hiihtänyt antamaan ensiapua. Hän oli joutunut lausumaan mummolta opitut verenseisautussanat, kun mikään muu ei enää ollut auttanut. Loukkaantuneen savottamiehen kuljetusmatka Kuusamon sairashuoneelle oli ollut pitkä, joten Elli oli käsenyt syömään pajunparkkia, koska muutakaan särkylääkettä ei ollut.

Hoidettuaan vanhan emännän makuuhaavoja Elli lähti peettulevyt repussa ja leipäresepti taskussaan taittamaan paluumatkaa. Hän käveli Liikasenvaaralle ja söi vatsansa täyteen marjoja. Karhut olivat temmeltäneet metsäpalojen jäljiltä kasvaneessa korkeassa vatukossa, joten nainen lauloi kovaa vadelmilla herkutellessaan. Puolan marjat eivät olleet vielä punastuneet, eikä mustikan ja hillan marjoja näkynyt paljoakaan. Pakkanen oli varmaankin vienyt niiden kukat alkukesästä.

Onneksi Elli oli jo edellisenä syksynä poiminut runsaasti mustikoita ja kuivannut ne useamman talven varaksi. Sieniä hän sai kerätä rauhassa metsissä, sillä ihmiset eivät niistä välittäneet. Metsissä kulkevat porot ja paanajärveläisten lehmät niitä sentään maistelivat. Syksyisin Elli suolasi sieniä ja kuivasi herkkutatteja. Naruun piste-

tyt tatinpalaset riippuivat kakluunin kyljessä, sopivassa jälkilämmössä. Eräänä syksynä Elli oli kerännyt ison saavillisen suomorakkaita. Niistä hän oli keittänyt sopivan veden lampaanvillan värjäämistä varten. Lankavyyhdet olivat muuttuneet kauniin vihreiksi.

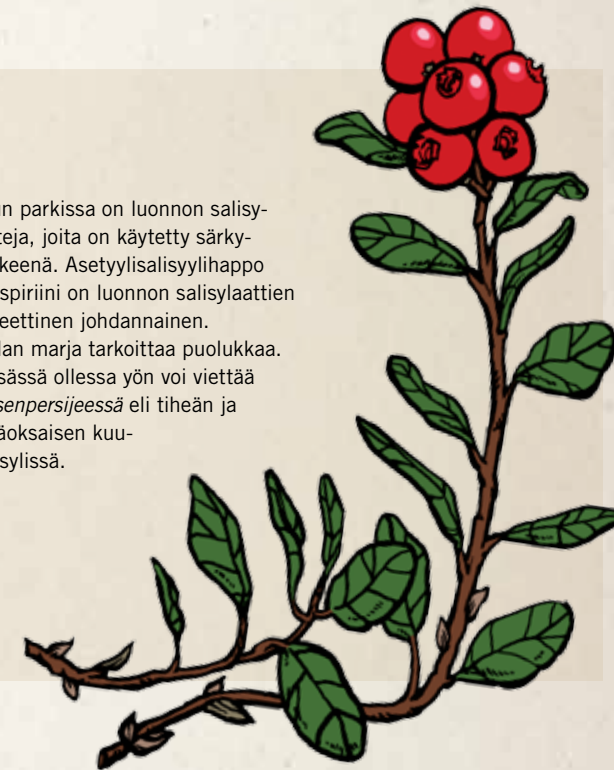
Elli pärjäsi selkosissa kaikkina vuodenaikoina. Keväällä hän keräsi juuria ja versoja ja osasi hyvin narrata kutukaloja. Koivujen kylkiin hän kairasi reikiä ja laski mahlaa. Sitä hän vei mukanaan vahvistukseksi monelle talven heikentämälle. Kuusenkerkät kelpasivat hänelle itselleenkin sellaisenaan tai siirapiksi keitettynä. Soille Elli suunnitti elokuun lämpiminä päivinä etsimään kihokkeja yskänlääkettä varten, ja karpaloista hän kilpaili kurkien kanssa myöhään syksyllä ja aikaisin keväällä.

→ Elanto luonnosta ympäri vuoden

- Harvaan asutun Koillis-Pohjanmaan eli selkosten elinkeinoja olivat kalastus, eränkäynti ja porotalous. Selkosilla harjoitettiin myös pienimuotoista karjankasvatusta ja sen myötä peltoviljelyä ja niittytaloutta.
- Toimeentulo perustui selkoselinkeinojen lisäksi luonnosta saatavien antimien monipuoliseen käyttöön. Hyödynnetyt luonnon antimet samoin kuin harjoitetut elinkeinotkin vaihtelivat vuodenaikojen mukaan.
- Luonnon antimia ovat luonnosta saatavat marjat, kasvit, puumateriaali, sammaleet, jäkälät, maa-ainekset, kivet ja riista.
- Jokamiehenoikeus antaa edelleen mahdollisuuden kerätä luonnosta tuotteita omaan käyttöön ja myyntiin. Esimerkiksi Oulangan kansallispuistoalueella saa marjastaa ja sienestää.
- Sovajärven kylä sijaitsee Oulangan koillispuolella.

Vadelmilla herkuttelun lopetti rankka sade. Elli kömpi kuusenpersijeen alle, eikä voinut lainkaan moittia havupetiään. Hän päätti palata samoille seuduille poimimaan puolanmarjoja, kunhan ne ensin kypsyisivät. Osan Elli laittaisi puhtaaseen veteen talven varalle säilöön. Marjamatkaa varten hän katseli valmiiksi hongan runkoja, joita oli jäänyt uiton aikana joen varrelle. Niistä saisi kunnan rakotulen, kun raahaisi kaksi puuta päällekkäin.

Ei Elli ampumaan alkaisi, mutta seuraavalla kerralla hän virittäisi ansalangan metsälinnuille. Samalla rakovalkealla voisi keittää vaikka linnun rinnan täkkälihat.

- Pajun parkissa on luonnon salisy-laatteja, joita on käytetty särkylääkkeenä. Asetyylihalisylihappo eli aspiriini on luonnon salisyalaattien synteettinen johdannainen.
- Puolan marja tarkoittaa puolukkaa.
- Metsässä ollessa yön voi viettää kuusenpersijessä eli tiheän ja pitkäoksaisten kuusen sylissä.

PITKÄNKANNON ANTTI, POROKASKEN KAATAJA

Kuusi kaatui ryskyen syvälle lumeen, ja samalla kuului jostakin "Ooo-o, ooo-o, ooo-o!" Antti kutsui porojaan syömään oukottamalla eli huutamalla niille kutsuääntä. Porot tunsivat miehen äänen jopa kilometrien päästä, sillä ne olivat tottuneet ihmiseen ja paimennukseen.

Syksyllä porot oli koottu poropeltoon ja vasoille oli leikattu uudet korvamerkit. Osa poroista oli hihnoitettu pitämään muuta laumaa koossa. Antti oli lähtenyt heti lumen tultua suksineen porojaan turvaamaan, sillä susi liikkui mieluusti niiden perässä. Mutta se vasta ikävää oli, kun kaksijalkainen "susi" iski laumaan rajan toiselta puolelta. Porovargaat olivat vieneet monta eläintä Antin paliskunnasta.

Porojen jäkälänsaanti oli vaikeutunut vahvan lumen aikana, joten Antti oli alkanut kaataa niille luppopuita lisäruuksi. Isojen vanhojen kuusien oksista porot saivat luppua, jota ne ahnaasti söivät. Antin päiväurakkana oli kaataa kuusi puuta yhtä poroa kohden. Talven aikana kuusia kertyi kymmeniä, jopa satakin poroa kohden. Niillä eläimet selviäsivät hengissä kylmimmän ja lumisimman ajan yli.

Porot olivat olleet jo jonkin aikaa vaikeuksissa, ja ne olivat yrittäneet kaivaa koparoillaan jäkälää paksun lumikerroksen alta. Jäkälää kasvoi näillä seuduilla huonosti. Keväällä ongelmia oli lisäksi tuottanut ylensyönti. Näl-

käiset porot olivat ahmineet pälvistä paljastunutta jäkälää niin paljon, että olivat saaneet kovia vatsavaivoja. Nyt oli siis tullut eteen se aika, jolloin poroja piti ruokkia. Muuten ei saanut lihaa myytäväksi asti. Ilman luppua ei kasvatettu pororaitoja, jotka veivät lihaa, kalaa sekä nahkoja markkinoille ja toivat tuliaisina jauhoja, sokeria sekä kahvia pitäjän väelle.

Antti oli jäänyt poikamieheksi, joten hänestä oli tullut talon poropaimen Kitkajoen varteen ilman sen suurempia keskusteluita. Antti oli jo monena talvena kaatanut kuusia melkein miehen korkuiseen pitkään kantoon. Muut poromiehet olivat kiusoitelleet häntä "Pitkänkannon Antiksi". Antti seisoi suksilla ja kaatoi silmän korkeudelta puun nurin. Sulan maan aikana häntä hirvitti nähdä nämä poroja varten kaadetut luppupuut sikin sokin pitkien kantojen seassa. Monesti ainoa keino porokasken siivoamiseksi oli laittaa kuivuneet kuuset palamaan, mutta ryteikköjä niistä aina lopulta tuli.

Erityisesti Kitkajokivarren metsissä kasvoi luppokuusia. Metsäherrat eivät kuitenkaan katsoneet suopeasti sitä, että poroille kaadettiin talven aikana isoja aloja kruununmetsistä. Toisten mielestä poroista ei ollut muuta kuin harmia. Kesällä ne polkivat niittyjä ja söivät heinän kasvun. Ne tallasivat puun taimet ja irrottivat rungoista parkin sarviaan kilotessa. Toisten mielestä poro hoiti metsää,

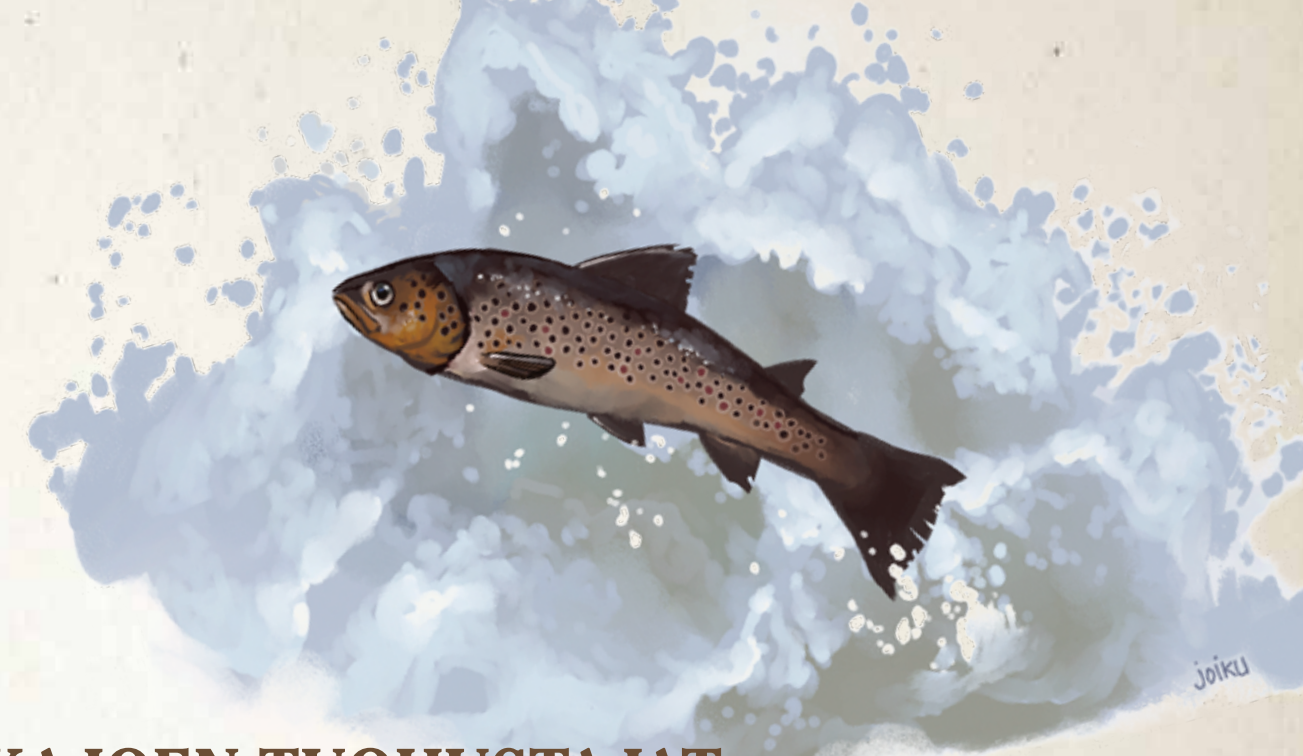
sillä koparallaan se polkaisi maata rikki ja antoi näin hyvän alun puunsiemenelle.

Paperipuuksi kuulemma ne kuuset olisi pitänyt jättää, eikä kaataa poroille. "Mutta miten ihmeessä valtio ne täältä saa jokia pitkin uitettua Pohjanlahden rannikolle, kun vedet virtaavat kohti Venäjää?" oli Antti kerran kysynyt kruunun metsäherralta. Eikä ollut mennyt kauaakaan, kun valtio oli alkanut myydä puitaan Vienanmeren sahoille Venäjälle päin juoksevien jokien varsilta.

Jos porot selviäsivät talven yli hengissä, niin Antti veisi seuraavan syksyn lumilla ne raitona kaupunkiin teuraaksi. Kesäaikana Antin elämä poropaimenena oli helpompaa, kun porot kuljeskelivat omin päin pitkin jokivarssia. Parhaimmille poroille Antti oli jo hankkinut valurilta kellon kaulaan karhuja säikyttelemään.

→ Poroa autettiin talvisin

- Ensimmäisinä Oulangan alueella poroja paimensivat saamelaiset (metsälappalaiset). Suomalaiset talonpojat poroineen tulivat Oulangalle 1700-luvulla.
 - Poromäärä kasvoi voimakkaasti 1800-luvun lopulla, mistä johtuen niiden talviruokinta alkoi tuottaa vaikeuksia. Paksun lumen aikaan poroille kaadettiin luppo- ja naavakuusia syötäväksi.
 - Oulangan kansallispuiston alueella on ollut kymmeniä tuhansia hehtaareja poroille kaadettuja kaskia. Esimerkiksi 1880-luvulla Juuman 1000 hehtaarin laajuista porokaskea varten kaadettiin noin 20 000 kuusta.
 - Kuusamossa oli 1900-luvun alussa 12 500 poroa. Nykyään niitä on noin 10 000.
 - Poronliha on ollut tärkeä kauppatavara jo 1800-luvulta lähtien, mutta myös vuodat, poronsarvet, luut ja karvat on kuljetettu kaupunkeihin myyntiin.
 - Oulangan vesistöille tululle savottamiehille kuljetettiin poronruhoja Lapista.
- *Poropelto* on aitaus, johon porot kerättiin loka-marraskuun vaihteessa erotusta varten. Erotuksessa vasat merkittiin, urokset kuohittiin ja osa teurastettiin.
 - *Paliskunta* on poronhoitoalueen paikallisorganisaatio.
 - *Kopara* on poron sorkka.
 - *Kilota sarvia* tarkoittaa sarvien hankaamista esimerkiksi puun runkoa vasten.
 - *Kiekerö* tarkoittaa porojen laiduntamispaikkaa. Oulankajoella on runsaasti Kiekerö-nimistöä. Porojen vuosisataisesta laiduntamisesta Oulangalla kertovat alueen nimistön ohella myös lukuisat poroaidat, kuten Puikkolan, Jäkälävaaran, Kiutavaaran eli Hiidenlammin ja Ryttingin aidat.
 - Viime vuosina poromiehet ovat niittäneet joitakin niittyjä porojen rehuksi. Osa niityistä on kunnostettu talkoovoimin ja osa Metsähallituksen varoin.

KITKAJOEN TUOHUSTAJAT ELOKUUN PIMEÄLLÄ

"**J**ussi, älä putoa veneestä, ettei tarvitse testamentata taloa ja tavaroita. Ja ole varovainen sen terävän arinan kanssa!" huusi likka soutajan paikalta. Vene liikkui hitaasti ja äänettömästi Kitkajoen matalassa rantavedessä. Veneen kokassa seissyt Jussi piti arinaa kädessä ja yritti iskeä sillä vedessä nukkuvaa lohta niskaan. Miestä pitemmän puuvartisen seipään päässä oli varren suuntaisesti viisi väkäspiikkiä, jotka kaartuivat hiukan ylöspäin. Arinalla tuohustettu ja äkkikuoleman kokenut lohi maistui miesten mielestä paremmalta kuin tavallisempaan tapaan verkolla tai ongella pyydystetty kala.

Jussi ja likka olivat lähteneet Kitkajoelle tuohustamaan lohia heti elokuun pimeiden tultua. Veneen keulassa paloi rätisevät tervaspuut, jotka olivat tiukasti kiinni rautaisessa parilassa. Keskikesä miehiltä oli mennyt heinäniitossa Oulankajoen niityillä, mutta elokuun lopun ja syyskuun alun pimeillä he hyvin joutivat Kitkajoelle tuohustamaan. Tosin miehet olivat kuulleet muilta kalastajilta huhuja, että tuohustaminen Oulangan seudun joissa ja järvissä kohta kiellettiin liian tehokkaana pyyntitapana.

Lohta kannatti tulla joelle vaanimaan jännityksen vuoksi, mutta kotitarpeiksi muikku ja siika olivat parhaim-

mat kalat. Niillä pidettiin talon väki ruuassa läpi vuoden. Jos näin ei ollut, niin se oli isännän oma vika.

Ahvenkin vielä kelpasi Jussin ja likan ruokatalouteen, mutta särki harvoin pääsi pöytään asti. Järvitaimen taas puolestaan oli sellainen arvokala, joka oli mukava viedä tuliaisiksi, mutta harvemmin sitä myytäväksi riitti. Oulangan seudun vesistä ei pyydetty kiiskiä ja kuoreita, vaan oikeita kaloja!

Kalastuksesta oli tullut Jussille ja likalle puoli luontoa, suorastaan elämäntapa. Veden poreilu järvien rannalla oli merkki siitä, että ojat ja purot alkoivat aueta. Virtavesien lähtiessä liikkeelle otti hauki ensimmäiset potkut. Se etsi kutusijoja sulasta vedestä, ja samoille vesille kiiruhtivat myös Jussi ja likka. Kohta hauen kintereillä ui ahven. Kunnan kalastajat kautta koko Oulangan kiirehtivät pyydystämään näitä petokaloja, ja miehet menivät jopa jäiden sekaan rysien kanssa.

Kun vedet aukesivat kunnolla ja puiden lehti tuli hii-renkorvalle, alkoi särjen kutu. Särjet uivat kutunsa aikana vilkkaasti, ja juuri kuteneet nälkäiset hauet ajoivat niitä ahnaasti takaa. Tähän väliin iskivät myös Jussi ja likka koukuillaan, joihin hauet tarttuivat kiinni. Särkiä olisi halutessaan saanut hyvin verkoilla. Kutunsa jälkeen särkikala asettui piilosille, eikä sitä tiennyt edes olevankaan.

Kun vesi alkoi lämmetä, kaikki kalat pyrkivät rantaveiteen auringonpaisteeseen. Kesäkuun lopulla hankajalkaiset ja vesikirput alkoivat hyppiä veden päällä houkutellen siian ja muikun peräänsä liikkeelle. Jussi ja likka suunnistivat silloin Kitkan järville nuotan vetoon. Nuottaamista jatkettiin aivan heinäkuun alkupäiviin, jolloin heinänte-ko lopetti kalastuksen. Onkivapa, viikate ja harava olalla suunnistettiin Oulankajoelle täyttämään heinäladot. Heinänteon välissä ongittiin keittokaloja tarpeen mukaan.

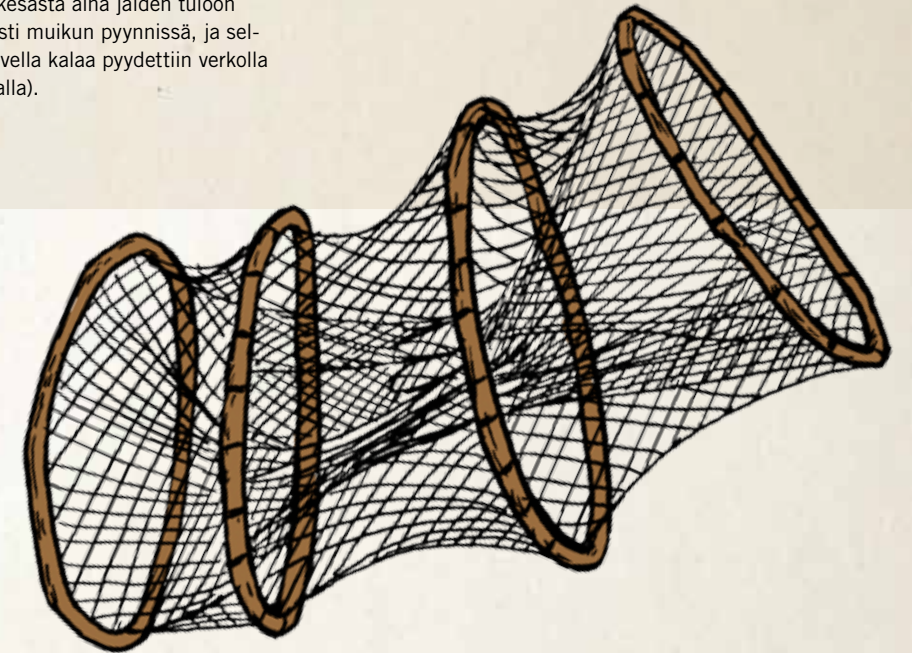
Elokuussa kalat alkoivat paikoittain vetäytyä syvänteisiin, ja syyskuussa oli piilottelevien muikkujen veto nuotalla parhaimmillaan. Likka oli kuullut muilta, että muikulle oltiin puuhamassa määrämittaa. Joku oli tiennyt, että jatkossa kalamiesten pitäisi kalastaa muikkunsa senttimetrimitta kädessään syksyn kylmillä, kun nuotta muutenkin alkoi jo jäätyä vaikeasti käsiteltäväksi. "Mitähän ne Kuusamon ja Posion Kitkan miehet sanovat kymmenen sentin mitasta, kun kitkaviisaista ei kyllä montaa sen pituista edes löydy?" tuumaili likka.

Kitkajoen isot lohet jäivät tällä kertaa likalta ja Jussilta tuohustamatta, mutta joulukalat juomustettaisiin verkolla jään alta varmasta paikasta Aventojoelta.

→ Eri vuodenaikoina erilaiset pyydykset

- Oulangan kansallispuiston ja sen lähialueen suosituimmat kalastuspaikat ovat Oulankajoki, Kitkajoki ja Kitkajärvi.
- Ennen kansallispuiston perustamista Oulangan lähialueen joissa ja järvissä kalastettiin rajoituksetta aikaisesta keväästä myöhään syksyyn.
- Kalastus oli miesten työtä, naiset kelpasivat soutamaan.
- Pääosa kaloista käytettiin kotitarpeeksi, mutta esimerkiksi jäisiä "kapulasiiikoja ja lohia" vietiin myyntiin muun muassa Oulun torille.
- Kotitaloudet käyttivät suhteellisen vähän haukea. Syksyisin siitä kuitenkin suolaamalla ja kuivattamalla tehtiin hyvin säilyvää ja kevytkantoista "kapahaukea", joka toimi "tihuntikalana" eli sillä maksettiin papille kymmenykset.
- Isoissa järvissä nuottakalastettiin kesästä aina jäiden tuloon saakka. Nuotta käytettiin erityisesti muikun pyynnissä, ja sellainen löytyi jokaisesta talosta. Talvella kalaa pyydettiin verkolla juomustamalla (jään alta kalastamalla).

- *Tuohustaminen* eli tuulastaminen on vanha kalastustapa, jossa kalat keihästetään *atrainmella* eli *arinalla*. Tuulastaminen keskittyy kevääseen ja syksyyn. Nykyisin syyspimeällä tuulastettavat kalat etsitään lampun avulla. Aiemmin valonlähteenä toimi veneen kokkaan kiinnitetty parila eli tuulaskoura, jossa poltettiin tervaspuuta, päreitä tai piiluja.
- Kitkajoella tuohustettiin aina vuoteen 1902 saakka, jolloin se liian tehokkaana kalastuskeinona kiellettiin lailla. Vuodesta 1951 tuulastus on jälleen ollut sallittua kuitenkin siten, ettei sitä harjoiteta huhtikuun puolivälin ja juhannuksen välisenä aikana. Se on myös kielletty lohi- ja siikapitoisissa virtavesissä.
- Posion ja Kuusamon alueilla sijaitsevan Kitkajärven (Ylä- ja Ala-Kitka) pienikasvuista muikkua nimitetään neulamuikuksi eli *kitkanviisaaksi*.

ROKUA

VIIMEISET TERVANPOLTTAJAT ROKUAN METSISSÄ

Heikki oli luvannut vielä kerran tulla hautamestariksi Tulijärvelle tervahaudan polttoon. Tervaspuiden teko ei enää kannattanut, eikä hautapoltto ollut luvallista kruununmetsissä, varsinkaan Rokuanvaaran kruununpuiston vieressä. Jatkossa oli viisainta polttaa tervaa vain omissa metsissä kotitarpeeksi. Metsäherra oli heittä kylänmiehiä jo moneen kertaan varoittanut luvattomasta poltosta kruununmetsissä. Vain kantoja ja juuria olisi saanut polttaa tervauuneissa, ja puutkin olisi pitänyt ensiksi ostaa kruunulta.

Säräisniemen pitäjän miehiä oli viety käräjille luvattomasta tervanpoltosta, ja se vähän pelotti. Tämän hoitoalueen vartiopiirin nykyinen metsänvartija ei onneksi joka paikkaan ehtinyt, koska hänellä oli niin laaja alue vastuullaan. Heikin johdolla miehet olivat kolonneet viimeiset männyt jo pari vuotta aikaisemmin Tulijärven lähetyviltä. Heikki oli kuullut puhetta ja lukenut lehdistä, ettei talonpoikien tervanpoltto ollut Suomen metsien hyväksi.

Hoikat männyt olivat pihkaantuneet rauhassa, kun niiden kylkiä oli kolottu koloraudalla paljaaksi eri kohdista monen vuoden ajan. Yhdeltä mieheltä meni koko päivä kaataessa yhden sylen verran tervapuita. Toinen päivä meni puolentoista sylen halkaisuun ja pinoamiseen. Tähän hautaan oli tarkoitus latoa 40 sylvä tervaksia.

Vanha hauta kumpareen reunassa palvelisi vielä kerran. Heikki mietti, olisiko vaaralla kasvavalla jäkälällä minkäänlaista kysyntää maailmalla. Nyt vielä raha otettiin tervasta, jonka polttaminen oli työlästä. Suurin hyöty tuli Oulun tervaporvareille, ja polttaja itse oli koko ajan velassa. Rahat tervasta oli otettu etumaksuna, eikä poltto ollut aina onnistunut.

Hautaa varten oli raahattu suomutaa Pelson soiden suunnalta. Mudalla oli vuorattu suppilon muotoisen haudan pohja tiiviiksi kestävämpään polttoon. Ensimmäisen kerran syyttämisen jälkeen tervaa laskettiin tynnyreihin jo kolmen päivän päästä. Edellisenä kesänä tynnyrillisestä hienoa tervaa oli maksettu 14 markkaa ja 50 penniä. Ohratynnyri maksoi saman verran Oulun torilla. Tämän kesän tervan hintaa ei tiennyt vielä kukaan. Miehiä mietitytti, olisiko pitänyt ehtiä heinä- ja ohramaita parantelemaan ja soita ojittamaan. Paras aika menisi nyt tervanpoltossa.

Miehet latoivat hiljaisuuden vallitessa kevään aikana halotut ja katkotut tervakset säteittäin keoksi hautaan. Hauta peitettiin turvekerroksella ja laki tiivistettiin mulalla. Hautamestari kiersi haudan palava tuohinippu kourassa ja pian alkoi savu nousta Tulijärven rannalta. Polttaminen oli tarkkuutta vaativaa työtä. Haudan piti palaa kytemällä, sillä pieksi asti sitä ei pitänyt polttaa. Terva-

haudan polttaminen kesti noin viikon. Isoimmista haudoista saatiin tervaa kymmeniä tynnyrillisiä.

Tynnyrit oli tehty talven aikana mäntylautoista. Tynnyriin lautoja meni kolmetoista, ja ne kiristettiin kahdeksalla kuusennärevanteella tiukasti toisiaan vasten.

Tervan kuljetus oli yksi työn raskaimpia vaiheita. Terve vietiin soutamalla Oulujokea pitkin Ouluun. Rokuan tervamiehet olivat kuulleet, että muutaman vuoden ajan tervaa oli kuljetettu Pohjanmaalta junalla. Heikki tuumasi muille, ettei hänen elinaikanaan täällä junarataa näkyisi. Tervaveneeseen saatiin tällä kertaa mahtumaan 24 tynnyriä, joissa kaikissa oli tynnyritarkastuksen tehneen kruunaajan merkki.

Tuttu laskumies istui ohjaamaan tervavenettä läpi Pyhäkosken. Matka kesti kauan, sillä karien lisäksi laskumie-

hen piti varoa joessa kelluvia tukkeja. Välillä vesi kasteli heidät, mutta tervatynnyrit lepäsivät tiukasti kevyesti liukuvassa veneessä. Kolme markkaa laskumies tahtoi kuljetuksestaan. Mies hyppäsi Pyhäkosken jälkeen rannalle ja lähti kävelemään takaisin. Heikki ei vielä ajatellut sitä, mikä vaiva olisi rompsia vene takaisin Oulusta kotiin.

Tulijärven tervat päätyivät kosken laskumiehestä huolimatta lopulta tukkiruuhkaan Oulun Merikoskessa. Samalle väylälle tunkivat yhtä aikaa uittotukit ja tervavene. Tervavene särkyi, mutta miehet ja tervat saatiin pelastettua. Onnettomuuden jälkeen ei miehillä ollut enää intoa polttaa tervaa Rokuanvaaran kupeessa.

→ Tervanpolton nousu ja tuho

- Terva on puusta valmistettu kyllästys- ja lahonestoaine, joka oli Suomen ensimmäinen kauppatavara maailmalle. Varsinkin purjelaivojen aikakaudella tervaa vietiin runsaasti Englantiin, Hollantiin, Venäjälle ja Ruotsiin.
- Rokuan maastossa on lukuisia tervahaudan pohjia.
- Kruununpuistot pyrittiin jättämään metsätaloudellisen käytön ja varsinkin tervanpolton ulkopuolelle. Rokuanvaarasta tuli kruununpuisto 1870-luvulla.
- Valtionmetsissä poltettiin tervaa luvatta 1800-luvun lopulle asti.
- Metsähallitus ohjasi Oulujokivarren pitäjien, myös Rokuan lähialueen, tervanpolttajia polttamaan tervaa luvallisesti kannoista ja juurista tervauuneissa, joita kohtaan tunnettiin kuitenkin yleisesti epäluuloa.
- 1800-luvun lopulla tervan kysyntä laski, koska sitä ei enää käytetty puunsuoja-aineena mm. laivoissa.
- *Syli* on vanha suomalainen pituusmitta = 3 kyynärää = 6 jalkaa = 1,781 metriä. Kuutiosyli on 2,83 m³.
- *Särös* on pilkottu, 5–6 kyynärää pitkä tervaspuu.
- *Hautamestari* oli vastuussa haudan poltosta ja sen onnistumisesta.
- *Kolominen, koloaminen* on puun kuorimista. Puuhun jätetään sen verran kuorta, että se pysyy hengissä.
- *Kruunaaja* tarkasti ja kruunasi tervatynnyrit.
- *Rompsiminen* on veneen vetämistä ja sauvoilla ohjaamista ranta-alueella.

”ILMOITETTU METSÄNHOITAJALLE – LUJA PALO ROKUANVAARALLA!”

Hame vain hulmusi tulessa, kun Sirre polki polkupyörällä kohti Pookivaaraa. Hän oli jo monena kesänä ollut Vaalan hoitoalueella Rokuanvaaralla palovartijana. Matka kotoa Lintulan entisestä metsänvartijan torpasta Pookivaaralle ei ollut monta kilometriä, mutta hiekkakankaita ja olemattomia teitä pitkin oli raskasta polkea.

Kaksikymmentä metriä korkea palotorni oli rakennettu kesällä 1936 vanhan kolmiomittaustornin viereen. Vanhaa tornia Sirre oli käyttänyt palovartiotorinina, kunnes miehet saivat uuden tornin hirret pystyyn. Rakentaminen oli ollut vaivalloista, sillä perustuksiin oli pitänyt ajaa soraa ja kiviä kaukaa. Rokuanvaaralla oli vain hiekkaa.

Palovartiotorinista näki hyvin niin Vaalan hoitoalueen valtionmetsät kuin yksityisten omistamat metsät. Ylimääräisiä metsänvartijoita ei enää kesäisin liikkunut Rokuan metsissä. Talviaikana vartijat hiihtelivät valvomassa metsästystä lintujen soidinpaikoilla ja hirvien talvehtimisalueilla. Joskus Rokualta haettiin luvattomia rakennus- ja polttopuita.

Pookivaaran vartiopaikan torniin ja tupaan oli laitettu puhelimet, joilla saisi ilmoitettua paloista suoraan aluemetsänhoitajalle ja edelleen palopäällikölle. Enää ei tarvitsisi pyöräillä metsänvartijan torppaan asti soittamaan apua paikalle.

Sirre vei tavaransa palovartijan tupaan ja kiipesi ylös palovartiotorniin. Hän teki tottuneesti merkintöjä palovartijan päiväkirjaan. Kirjaan merkittiin säätila (pilvetön, puolipilvinen, ukkonen, vesisade, lumisade), näkyvyys (selvä, auer, sumua, savua), tuulen suunta ja voima (bofori) sekä lämpötila klo 9 ja 15.

Sirre oli useana kesänä tarkkaillut kiikarilla Rokuanvaaran ympäristöä täältä vaaran korkeimmalta paikalta. Joskus kun oli ukkosta ilmassa, hän merkitsi kirjaan ”*ilma sähköistä*”. Tosin silloin tuli jo kiire pois tornista, vaikka siitä oli vedetty 300 metriä pitkä kuparikaapeli maastoon ukkosenjohtimeksi.

Ylhäältä tornista lounaaseen avautuivat Pelson laajat suot. Lännempänä oli Tyrnävä ja idässä näkyi Oulujokea ja jopa Oulujärvi. Paikoin näkyi palokujia, joita Pelson varavankilan vangit olivat edellisenä kesänä käyneet hakkaamassa. Rokuan metsistä myytiin puita vankilan tarpeisiin.

Palotornin juurella oli myös Utajärven suojeluskunnan hiihtomaja, jonka hirret olivat ostettu Vaalan hoitoalueen Oterman tuulenskaatoleimikosta.

Eväiden syönnin jälkeen Sirre kiipesi uudelleen torniin. Olipa hyvä, että puhelin oli nyt kunnossa, sillä Pelson suolta nousi savua. Sirre otti kiikarit ja koetti tiirata, mitä sieltä

oikein näkyisi. Olikohan taas kyse niistä suon kytöpaloista, joita huolimattomat heinämiehet ovat kahvia keittäessään sytyttäneet? Hän merkitsi päiväkirjaan kompassin lukemat ja tiedot: ”275° ja 272°, ovat kai kytöjä”. Sirre teki ilmoituksen savusta metsänhoitajalle ja palopäällikölle. Päivän aikana savu hälveni, joten ilmoitus oli tuottanut tuloa. Kytöpalo suossa ei päässyt leviämään.

Sirren yö meni palovartijan tuvassa levottomasti, aivan kuin hän olisi arvannut, että seuraavana päivänä lähimaastossa palaisi. Vielä aamusta ei ollut mitään tietoa savusta, mutta puolen päivän aikoihin Sirre soitti ilmoituksen ”*lujasta palosta*” Rokuanvaaralla.

Palo eteni osittaisena juoksutulena ja latvapalona. Se saatiin hallintaan saman päivän aikana palokujia hakkaamalla ja palo-ojia tekemällä. Toisin paikoin pystyttiin heittämään maata tulen päälle ja pieksämään tulta sammuksiin.

Myöhemmin Sirre kuuli, että palo oli syttynyt tupakanpoltosta. Metsää oli palanut noin 200 hehtaaria. Sirreä vähän suretti, kun hän kuuli metsänhoitajalta, että kaunis koristejäkälä oli kuollut palon yhteydessä. Menisi monta vuotta, ennen kuin jäkälää kasvaisi uudelleen palopaikalle. Palopuut myytäisiin Oulu osakeyhtiölle, joka tekisi niistä selluloosaa. Palanut ala kylvettäisiin, vaikka taimet eivät oikein menestyneet Rokuanvaaran karussa maaperässä.

Ennen palovartiointia Rokuan ympäristön metsät olivat saaneet palaa rauhassa. Kukaan ei ollut metsäpaloja sammuttanut, eikä se mitenkään olisi onnistunutkaan. Metsäpaloja oli ollut runsaasti vielä 1900-luvun alussa, joten palovartiotorni vartijoineen Rokuan metsien varjelmiseksi tuli tarpeeseen.

→ Pookivaara palveli monena

- Rokuan Pookivaara kohoaa 194,2 metriä merenpinnan yläpuolelle ollen noin 50 metriä ympäristöään korkeammalla.
- Kesällä 1936 Metsähallitus rakensi Pookivaaralta vuokratulle alueelle palovartiotornin ja vartijan tuvan. Sota-aikana tornia käytettiin apuna myös ilmatähytyksessä ja palovartijan tupa oli tuolloin ilmavalvonnan vartiopäällikön käytössä. Sodan jälkeen torni on uusittu pariin otteeseen, ja nykyinen torni onkin järjestyksessään jo kolmas. Palovartiotorni poistettiin käytöstä 1970-luvulla ja vartijan tupa toimii nykyisin autiotupana.
- Talvisodan aikana tornin viereisessä rinteessä oli lottien korsi. Sen jäänteinä on paikalla edelleen nähtävissä isohko kuoppa.
- Utajärven suojeluskunta rakensi tähytystornin läheisyyteen hiihtomajan, joka on edelleen käytössä.
- Pookivaaralla on aikonaan toiminut kolmiomittaustorni, joka liittyi 1800-luvun alkupuolella rakennettuun *Struven ketjuun*. Pohjoisen Jäämeren ja Mustanmeren välillä kymmenen maan läpi kulkenen ketjun tarkoitus oli selvittää maapallon tarkka koko ja muoto. Pookivaaralta Struven ketjun mittauspiste on kadonnut vuosien saatossa.

”TUOKAA JO HEVOISIA, KIEVARI HOI!”

Rokuan kestikievarin pihalle tuli hollikyydillä mies, joka halusi saada heti uuden kyytihevosen ja jatkaa matkaa Säräisniemelle. Jo kaukaa maantieltä hän oli huutanut kievarin pihalla kävelleelle emännälle haluavansa vereksen hevosen. Emäntä puisteli päätään ja totesi, että kaikki Rokuan hollihevoset olivat nyt tien päällä ja muissa töissä. Kievarin isäntä itse oli kyydittämässä maanmittaria, joka kulki ympäri Säräisniemen pitäjää ja valmisteli tilusten mittauksia ja kartoituksia isoajakoa varten. Reservissä olleet hollimiesten hevoset olivat talollisten omilla pelloilla tekemässä toukotöitä. Hevosta ei tähän hätään saanut mistään.

Ei ollut ensimmäinen kerta, kun Rokuan kestikievariin tuli kiireinen matkustaja. Majatalo oli jo 1600-luvulta lähtien palvellut kulkijoita Rokuanjärven rannalla. Kruununmetsiä tarkastamaan tullut metsäherra oli viettänyt edellisen yön Ahmaksen kestikievarissa ja käynyt sieltä käsin tutustumassa Rokuanvaaran pohjoispuolella oleviin kruununmetsiin. Päivä oli ollut rasittava, sillä hän oli joutunut kulkemaan hiekkakankaiden läpi jäkälissä kiemurtelevia kinttopolkuja pitkin. Seuraavana päivänä metsäherran oli tarkoitus jatkaa hollikyydillä Rokuan kievarin kautta Säräisniemelle.

Rokuan kestikievarin Reeta-emäntä tarjosi kyydin sijasta metsäherralta ruokaa ja yöpymistä majatalossa. Nuk-

kumaan pääsisi hollituvan kamariin, jossa olisi hollituvan pirttiä parempi varustus. Seuraavana päivänä metsäheran kannattaisi kävellä Pookivaaralle katsomaan Struven ketjun kolmiomittaustornin seutua ja noidankirnuja. Sellaisia kuoppia ei näkisi joka paikassa.

Emäntä huolehti, että kestikievarissa oli jatkuvasti tuli hellassa. Nälkäisille matkustajille piti saada nopeasti syötävää. Nyt oli helppo aika hankkia evästä kulkijoille, sillä Rokuanjärven rijopyynti oli alkanut. Ahventa oli saatu runsaasti ja viinaryppykin voitaisiin tarjota, jos kulkijalle maistuisi.

Reeta kertoi vieraalle, että tätä tietä pitkin oli ennenkin kulkenut herroja, kuninkaasta alkaen. Läänin kuvernööri oli täällä yövytty, olipa Venäjän keisari melkein matkustanut tästä ohi. Puhjenneen myrskyn takia matkareitti muuttui viime hetkessä, jolloin vieras kiersi toista kautta Ouluun. Tie tuli kunnostettua siinä yhteydessä, mutta nyt kievari oli jäänyt syrjään valtioliikenteestä. Senkään takia hevosia ei ollut hollikyytiä ajamassa.

Reeta-emäntä tarkisti, että vieraskamarin seinällä näkyi taksataulukko, sillä valtion virkamiehet olivat tarkkoja asetuksista. Päiväkirja vieraiden merkintöjä varten oli pöydällä. Pihamaakin näytti siistiltä, sillä enää ei majatalon edessä seisonut kymmenittäin kaukaa Karjalasta tulleita kauppiaita hevosineen. Vielä viime talvena Pielisjärveltä ja Nurmeksesta tuli miehiä, joilla oli menokuormassa

Oulun markkinoita varten lihaa ja voita. Paluumatkalla reessä makasivat painavat suolasäkit. Karjalaispiirakoita syöneet miehet kertoivat, että seuraavan kerran he hakisivat suolansa Lappeenrannan suunnasta. Jatkossa he saisivat tavaransa Saimaan kanavan kautta. Miehet olivat viimeistä kertaa tätä tietä pitkin kulkemassa.

Seuraavana päivänä metsäherra käveli Pookivaaralle. Sillä aikaa majataloon oli ilmaantunut hollimiehiä, jotka

olivat valmiita viemään kyyditettävän Säräisniemen Niskakoskelle. Sieltä metsäherra pääsisi Oulujokea pitkin takaisin Ouluun.

Matkalla kohti Niskakoskea havaitsi metsäherra selviä merkkejä tervanpoltosta. Paljaaksi kolottuja, melkein kuin nyljetyjä mäntyjä näkyi monin paikoin.

→ Kestikievarista ruokaa, yösija ja hevosityy

- Kruunu perusti vuonna 1734 hollikyyditysjärjestelmän, jossa talonpojat kuljettivat kyytihevosilla virkamiehiä ja säätyläisiä kestikievareiden välillä. Hollimiesten vaihtovuorot olivat kaksi kertaa viikossa. Jos kestikievarin kaikki hollimiehet olivat ajossa, kestikievarin isännän tuli kuljettaa vieraat heidän haluamaansa paikkaan (seuraavaan kestikievariin).
- Kestikievari eli majatalo hollitupineen oli paikka, jossa matkustajat ja postinkuljettajat saivat kyytihevosen lisäksi maksua vastaan ruokaa ja majaa (yösijan). Maaseudulla ruoka- ja majamaksu maksettiin kuvernöörin vahvistaman taksan mukaan.
- Keisarintien varrella, Rokuan välittömässä läheisyydessä, on ollut kaksi kievaria; Seppälä (Kivari) Ahmaksen kylällä ja Rokuan talo Rokuanjärven etelärannalla. Molemmat toimivat aina 1860-luvulle saakka.
- Rokuan talo toimi myös postitalona Oulun ja Kajaanin välillä. Tuolloin Rokuan kautta kulki talvipostilinja Tukholmasta Pohjanlahden ja Oulun kautta Savon halki Viipuriin ja Baltiaan.
- Keisarintie jäi syrjään Oulun ja Kajaanin välisestä valtatieliikenteestä vuonna 1851, jonka jälkeen majataloina toimineiden kievareiden toiminta hiipui.
- Kestitysvaatimuksien poistuttua 1930-luvulla alettiin kievareita yleisesti kutsua matkustajakodeiksi.
- Keisarintien varrella sijaitseva Isokivi (siirtolohkare) on ollut rajamerkki, jonka kohdalla on vaihdettu kyytihevosien vuoroa. Nykyisin Isokivi toimii Vaalan, Utajärven ja Muhoksen kuntien rajapyykkinä.
- *Noidankirnuiksi* on nimetty suppia, joita on yleisesti Rokuan alueella. Suppa on jääkauden sulamisvaiheen aikana muodostunut painanne, joka syntyy, kun hiekkaan hautautunut jäätikön sulamisvirtojen kuljettama suuri jäälohkare sulaa ja lohkaréen yläpuolella oleva maa-aines romahtaa.

REPPU SELKÄÄN, SUKSET KAINALOON JA LÄTTÄHATULLA KOHTI ROKUAA

Maaliskuun kevätaurinko helli retkeilijöitä, jotka olivat varhain lauantaiaamuna matkaamassa kohti Rokuaa. Hiihtohousuihin ja anorakkeihin pukeutuneet ihmiset seisovat reput selässään ja puusukset kainalossaan. Kohta Oulun rautatieasemalta lähtisi dieseliltä haiseva lättähattu eli kiskobussi, joka veisi hiihtäjät Ahmaksen rautatieasemalle Utajärvelle.

Joukossa seisoivat unisia Kempeleen poikia, jotka olivat menossa hiihtokilpailuun Rokualle. He olivat saapuneet Oulun asemalle etelästä tulleeella aamujunalla ja odottelivat malttamattomina pääsyä Rokuan seuran, Utajärven Urheilijoiden ja Rokuan Ryhdin järjestämiin hiihtokisoihin. He olivat kuulleet, että Rokuan kansallisissa hiihtokilpailuissa oli palkintoina hienoja hopealusikoita.

Ahmaksen asemalla väki purkautui kiskobussista ja pisti monojaan kiinni suksiin. Rottinkisauvat narskahtelivat pakkaslumessa, kun hiihtäjät etenivät omaa tahtiaan kohti Pookivaaraa tai Rokuan seuran rakentamaa Lianjärven hiihtomajaa. Matkaa poikien hiihtokilpailupaikalle oli kahdeksan kilometriä. Kiireisimmät saivat hiihtää auki latua, joka oli yöllisen pyryn aikana mennyt umpeen.

Letkan perässä hiihteli vanhempia miehiä, jotka aikoivat suunnata Pookivaaralle asti. Se oli heille tuttu paikka jo kohta 25 vuoden takaa, jolloin he olivat nuorina poikina käyneet vaaralla kokeilemassa laskettelua. Enää ei jäljellä ollut lasketturinnettä, vaan ainoastaan hiihtomaja sekä palovartijan torni ja tupa.

Kilometrejä kertyisi runsaasti päivän aikana, mutta hiihtomajassa voisi laittaa tulen kaminaan ja syödä eväitä. Utajärven suojeluskunta oli ostanut jo ennen sotia myrskyn vahingoittamia puita Vaalan hoitoalueelta ja

rakentanut niistä Pookivaaran hiihtomajan talvisodan aikana. Sodan jälkeen maja siirtyi Ahmaksen maamiesseuralle ja myöhemmin Utajärven Urheilijoiden haltuun.

Miehet hiihtelivät hiljakseen samoja latuja, joita presidentti Urho Kekkonen seurueineen oli edellisenä kevättalvena kulkenut. *"Isosti ja pienesti lainehtivaa ja tarpeeksi harvamestaista maastoa"*, oli presidentti kaivannut, ja sellaista hän oli Rokualla saanutkin kokea. Kekkonen oli lukenut lehdestä jo monta vuotta sitten, kuinka toinen kuuluisa urheilumies Tahko Pihkala oli näin hienosti kuvaillut Rokuan maastoja lehtiartikkelissa. Rokua oli ihanteellista maastoa, joka tarjosi mahdollisuuksia kaikentaitoisille ja kaikenhaluisille hiihtäjille. *"Kenenkään ei tarvinnut täällä kiertää vain yhtä monttua"*, oli Kekkonen tuumannut.

Kempeleen poikien kilpailureissu Lianjärven ja Syväjärven maisemissa sujui hienosti ison väkijoukon kannustaessa tasapuolisesti kaikenikäisiä kilpailijoita. Päivä oli pitkä, mutta onneksi välillä pääsi lämmittelemään Rokuan seuran rakentamaan hiihtomajaan. Pojat katselivat kaihoisasti vaaran kyljessä seissyttä hyppyrimäkeä. Rohkeimmat hyppäsivät siitä jopa 50 metriä.

Juhannuksen aikana näillä samoilla paikoilla pidettiin maakunnan kuuluisimmat juhannusjuhlat. Kun ikää olisi tarpeeksi, tänne tultaisiin porukalla ja yövyttäisiin leirintäalueella teltassa.

Kumpikin pojista pääsi kilpasarjassaan toiseksi, ja kotimatka alkoi hiihdolla Ahmaksen asemalle. Tänne tultaisiin takaisin.

→ Murtomaahiihtokeskus jo 1930-luvulla

- Rokua oli jo 1930-luvulla lähiseudun asukkaiden suosima hiihto- ja retkeilyalue.
- Vuonna 1935 järjestettiin Rokualla suojeluskuntapiirin mestaruushiihdot. Ensimmäiset yleiset Rokuan hiihtokisat järjestettiin vuonna 1936 ja vuonna 1938 oli Rokualla, Lianjärven törmällä, ensimmäiset pujottelukilpailut, joissa miteltiin suojeluskuntapokain Oulun piirin mestaruudesta. Myöhemmin Pookivaaralle raihattiin kansalliset mitat täyttävä pujottelurata.
- Toisen maailmansodan seurauksena Lapin tunturihiihto-olosuhteet heikentyivät ja ihmisten varallisuus vähentyi. Täten Rokua nousi erityisesti Oulun alueen väestön suosimaksi kohteeksi. Noihin aikoihin Rokua sai lisänimen ”köyhien tunturit”.
- Suomen tasavallan presidentti Urho Kekkonen (1900–1986) retkeili Rokuan maisemissa maaliskuussa 1963. Kekkonen oli kuuluisa urheilumies, joka varsinkin myöhempinä elinvuosinaan tuli tunnetuksi hiihtoharrastuksestaan. Presidentin vierailua pidetään merkittävänä osatekijänä Rokuan myöhemmälle kehitykselle kaikille sopivana murtomaahiihtokeskuksena.
- Utajärven suojeluskunta päätti kokouksessaan 13.8.1938 vuokrata Sotkankylän Sorsan isännältä Antti Aitalta maata hänen Rokualla sijaitsevasta metsäpalstastaan. Pookivaaran vuokratalle rakennettiin kelohonkainen hiihtomaja. Sen vihkiäisiä vietettiin 16.3.1941. Pookin majassa ehdittiin pitää monet leirit ja harjoitukset ennen suojeluskunnan lakkauttamista. Hiihtomaja on edelleen käytössä.
- Lauri Tahko Pihkala tunnetaan erityisesti maamme kansallispelellin, pesäpallon, kehittäjänä. Pihkala ideoi Salpausselän Kisat ja oli perustamassa Suomen Latua vuonna 1938. Hän kirjoitti murtomaahiihdon puolesta. Pitkät laturetket ja koulujen hiihtoloma olivat hänen ideoitaan. Rokuan erinomaisuudesta Pihkala kirjoitti Kaltiossa vuonna 1956.
- Rokuan seura rakensi hiihtomajan Metsähallitukselta vuokratulle alueelle, Lianjärven rannalle, vuonna 1948. Seuran tarkoituksena on edistää Rokuan maaston tunnetuksi tekemistä ja käyttöä.
- Urho Lähtevänoja rakennutti alueelle ensimmäiset majat ja kahvion. Ravintola Rokuantalo avattiin vuonna 1973, jolloin alueelle nousi mökkikylä, motelli ja vaunualue. Nykyään tällä paikalla on Rokuanhovi.
- Kuntoutustoiminta aloitettiin 1980-luvun alkupuolella, jolloin kylpylähanke sai avustusta muun muassa Raha-automaattiyhdistyksen kautta. Taustayhteisönä on Rokuan Terveys- ja Kuntouttamissäätiö.
- 1990-luvun lopulla Rokualle rakennettiin hiihtostadion, kilpahiihtolatuksen verkosto ja opastuskeskus Suppa.

RAUTAKAUSI – KUKA SILLOIN KULKI ROKUALLA?

Heikki Nousiainen ei ollut koskaan kuullut arkeologeista tai Suomen esihistorian muinaisjäänneistä. Sen sijaan hän oli kuullut puhuttavan muinaiskaluista ja muinaistieteen tutkijoista. Hän itse oli nähnyt ja löytänyt kivisen tuuran ja taltan lähikylästä. Moni Utajärven ja Säräisniemen isännistä oli törmännyt peltotöissään mullasta pilkistäneisiin kivikirveisiin ja talttoihin, mutta ainoastaan Heikki oli löytänyt rautaisen kirveen Rokuanvaaralta.

Heikki oli ollut keräämässä jäkälää kotitarpeiksi, kun sen alta maasta oli paljastunut hienosti koristeltu rautakirves. Heikki oli käännellyt kirvestä kädessään ja ihmetellyt, kuka sellaista oli Rokualla tarvinnut ja missä sen varsi oli. Kirves oli koristeltu hakkaamalla siihen vinoristi, mutta se ei ollut kenenkään paikallisen kyläsepän tekemä. Ei sellaisia kukaan täällä ollut takonut. Jotain onnetontakin kirveelle oli tapahtunut. Sen terä oli lyöty aivan lyttyyn. Eikä kirves ollut aivan uusi. Ei sillä tervaspuuta kukaan ollut hakannut. Heikki oli toimittanut kirveen sille muinaistutkijalle, joka oli monena kesänä kulkenut pitkin kyliä kyselemässä ihmisiltä vanhoista asioista ja samalla kerännyt kaikenlaisia muinaiskaluja.

Heikin löytö päättyi nuoren Artturi H. Snellmanin käsiin. Hän oli Muhoksen kirkkoherran poika, joka nuorena historianopiskelijana kulki muun muassa Utajärven ja Sä-räisniemen pitäjissä ja tallensi paikallista tarina-ainesta. Samalla hän keräsi ympäri Pohjois-Pohjanmaata esihistoriallisia esineitä. Vuonna 1884 Suomen Muinaismuistoyhdistys oli myöntänyt Artturille apurahan tätä muinaistieteellistä keräysmatkaa varten. Kolmena kesänä Snellman kiersi tuonaikaista Oulun kihlakuntaa. Tutkimusmatkojen tuloksena syntyi aikakautensa laajin Oulun seudun historiaa käsittelevä teos.

Eselöytöjen ohella Snellman kokosi seuduilla kerrottuja kansantarinoita ja varhaisempia kirjallisia tietoja. Hänen teoksensa käsittelee myös alueen jätinkirkkoja, joiden mahdollinen käyttötarkoitus kalenterina on noussut viime aikoina yhä suuremman kiinnostuksen kohteeksi.

Joulukuussa 1886 Artturi Snellman kiitti muun muassa Kaiku-lehdessä nimeltä mainiten kaikkia ”muinaiskalujen löytäjiä”, jotka olivat hänelle löytötavaroita toimittaneet. Snellman tiesi esineiden olleen osalle löytäjistä niin kallis-

arvoisia, että ne olisi mieluummin piilotettu omaan kaappiin kuin annettu museokokoelmiin. Heikin ansiosta Rokuan kirveskin päättyi kansallismuseon kokoelmiin vuonna 1889.

Ottaessaan Heikiltä kirveen vastaan Snellman osasi jo hiukan valottaa Rokuan rautakautista elämää. Varmaa oli ainoastaan se, että joku oli kulkenut vaaralla kirves kädes-sään. Ehkä kirvestä oli tarvittu peuranmetsästysmatkoil-la nuotion teossa. Vai oliko sillä teroitettu peuranpyynti-kuoppien pohjiin teräviä seipäitä? Oliko kirves pudonnut vahingossa vai oliko se hylätty tarkoituksella? Näitä kysymyksiä varmasti Snellman ja Heikki molemmat miettivät. Meidän aikamme tutkijat taas pohtivat sitä, tuliko kirveen haltija raudan kanssa idästä vai lännestä? Mikä oli kirveen jälkeensä jättäneen ihmisen etninen alkuperä? Miksi kirveen terään oli kaiverrettu risti?

Rokuan menneisyys hahmottuu pala palalta. Oli satuma, että Heikki Poutiainen antoi rautakirveen Artturi Snellmanille. Hienoa on se, että tämä sattuma on tallennettu ja siitä on tullut osa Rokuan historiaa.

→ Rautakausi Suomessa ja Rokualla

Esiroomalainen rautakausi	500 eKr. – 0 eKr.
Vanhempi roomalainen rautakausi	0–200 jKr.
Nuorempi roomalainen rautakausi	200–400
Kansainvaellusaika	400–600
Merovingiaika	600–800
Viikinkiaika	800–1050
Ristiretkiaika	050–1150/1300

- Rokua oli esihistoriallisella ajalla asumaton alue, jossa käytiin metsästämisessä. Esihistoriallisia irtolöytöjä on alueelta vähän. 1800-luvun lopulla löydettiin yksi rautakautinen kirves, joka on tallennettu Kansallismuseon kokoelmiin numerolla 2508:01. Lähiseudun kylistä on lisäksi löydetty lukuisia kivikauteen sijoit-tuvia esineitä, keramiikan palasia sekä asuinpaikkoja.
- Rokuan hiekkaharjut ovat soveltuneet peurojen kuoppapyyntiin, mistä todisteena on alueelta löytynyt pyyntikuoppaketju.
- Historiallisen ajan kohteista tervahautoja on Rokualta löytynyt suhteellisen pieneltä inventointialueelta yhdeksän kappaletta. Alueen kulttuuriperinnölle onkin tunnusomaista tervahautojen

suuri määrä. Lisäksi inventoinnissa havaittiin muutamia tunte-mattomia historiallisen ajan kuoppakohteita. Alueen etelärajalla kulkee historiallinen Keisarintie, jonka varressa on vanha rajakivi.

- Rokuan nimistöä selvittelleillä tutkijoilla on erilaisia näkemyksiä nimien alkuperästä. Osa pitää nimistöä saamelaisperäisenä, osa taas selvästi suomalaisperäisenä, pääosin karjalaislähtöisenä.
- Heikki Poutiainen antoi Artturi Snellmanille kirveen lisäksi ta-sataltan ja tuuran, joista Snellman mainitsi seuraavasti: ”*Raa-katekoinen oikokirween tapaan teroitettu tasatalta ja iso pahoin pidetty tuura, kumpikin Kurjen saaresta. Antanut torppari Heikki Poutiainen.*”
- Historiantutkija Artturi H. Virkkunen aik. Snellman (1864–1924) toimi kansanedustajana, Turun yliopiston professorina ja rehtorina.

ISO-RÄISÄNEN – MIEHISTÄ VÄKEVIN

Iso-Räisäsen neuvokas toiminta venäläisvainojen aikana on synnyttänyt tarina-aineistoa, jota vieläkin kerrotaan eri yhteyksissä. Tarinat kiinnostivat jo 1880-luvulla historiaa opiskelevaa nuorta Artturi H. Snellmania. Hän kirjoitti kuulemansa tarinat matkakuvaukseen, joka julkaistiin vuonna 1887:

"Kun minun matkoillani onnistui saada kerätyksi kansan suusta tarinoita tutkimusalani entisistä vaiheista, varsinkin vihollisten muinaisista tuhotöistä, niin ei liene poissa paikaltaan liittää tähän lyhyt silmäys." Näin myös meille on jäänyt luettavaksi tarinoita kuuluisasta vihollisen vastustajasta, Iso-Räisäsestä:

"Ahmaskylässä on Räisänen ollut Isonvihan aikana kova vihollisten vastustaja, Hänellä oli pakosauna Leppiojan varrella. Sinne saapuivat kerran viholliset ja kun näkivät Räisäsen yksinäänsä sydänmaassa, ihastuivat he heti ja sanoivat: "Ahah, jopa nyt olet säkissä!" Tuohon vastasi Räisänen: "ette ole vielä säkinsuuta kiinni panneet." Venäläiset alkoivat kiiruhtaa, sanoen: "A, jouvu sie, pane kengät jalkaan, lähe tavarata näyttämään!" Räisänen paneskehi kenkiä jalkaansa ja tuumasi: "oota miestä kenkineeksi, koska ootit kasvaneeksi!"

Saatuansa kengännauhat kiinni tuumasi hän: "nyt lähetään!" Hänellä oli vieressänsä tuppivyö, ja siinä kolmihuokoinen tuppi. Sen hän silpaisi toisen käteen, otti puukon toiseen, alkoi näillä kahden puolen hosua, niin että miehet kaatuivat ympäriltänsä ja juosta hutki pakoon.

Kerran taas asettui 12-miehinen Wenäläisjoukko yöksi Torakankaan päähän. He rupesivat nuotiolle maata ja panivat muassansa olevan jousipyssyn oksalle yön ajaksi. Joutsi alkoi riskaa oksalla. Silloin Wenäläiset tuumasivat itseseen: "rissa sie mitä rissat, huomenna mie sulia Räisäsen ripsahutan!" Räisänen sattui erään toisen miehen kanssa olemaan lähiseudulla, kuuli vihollisten tuuman ja tiesi siis olla varuillansa. Kun Ryssät nukkuivat, tuli hän toverinsa kanssa ja tappoi keihäällä kaikki 12 miestä."

Perimätiedon mukaan Räisänen vielä latoi vainolaisten ruumiit kaulasta ristikkäin tapuliin. Myöhemmin aikoina ihmiset kävivät katsomassa luurangoista muodostunutta ristinmuotoista muistomerkkiä.

Snellman jatkaa edelleen tarinaa Iso-Räisäsestä, joka tämän tiedon mukaan olisi liikkunut myös Rokuan alueella: "Rokuanvaarallakin oli ollut eräs pakosauna. Wenäläisiä saapui sinne yhdeksän miestä ja surmasivat mitään vasta-

rintaa kokematta saunaan paennutta väkeä. Räisänen satui tänne tulemaan ja ajoi Wenäläiset pois.”

Tarinat Räisäsestä ovat muuttuneet vuosikymmenten aikana yhä värikkäämmiksi. Kerrotaan, että vielä rauhan teon jälkeenkin saapui rajan takaa vielä vainolaispartio kostamaan Räisäselle tämän kotiin. Iso-Räisänen itse nukui kyljellään penkillä. Yksi vieraista sanoi etumiehelle:

”Elä koske tuohon mieheen, katso – sen ronkka yltää neljännen hirsikerran kohdalle.” Silloin Räisänen heräsi, ja vieraille tuli äkkilähtö.

Ahmaksen kalevalaisessa perinnekylässä on Runonlaulajien polku, jonka varrella sijaitsee Iso-Räisästä kuvaava patsas. Patsaan vieressä voi käydä miettimässä, mikä osa tarinoista on totta ja mikä tarua!

→ Lauri Laurinpoika Räisänen – mies ja legenda

- Rokuan lähistöllä vaikutti 1500-luvulla *Iso-Räisäseksi* kutsuttu mies, josta on jäänyt perimätietoon runsaasti tarina-ainesta. Osa nykyään kerrotuista tarinoista sijoittuu 1700-luvun alkuun isonvihan ajalle, vaikka mies siis eli jo pari sataa vuotta aikaisemmin ns. pitkän vihan aikana. Iso-Räisäsen sanotaan olleen tavallista kookkaampi ja väkevämpi. Perimätiedon mukaan hän vei vuonna 1585 perheensä turvaan pakopirtille, jonne johtaa nykyisin reitti Ahmaksen perinnekylästä.
- Sukututkimuksissa on selvinnyt, että Iso-Räisänen oli oikealta nimeeltään Lasse Lassenpoika Räisänen tai Lauri Laurinpoika Räisänen. Hänet mainitaan ensimmäisen kerran Utajärven Ahmaksen talollisena vuoden 1575 kymmenysluettelossa (veroluettelo). Oletettavasti Iso-Räisänen kuoli 1590-luvulla, mutta Utajärvellä asuu edelleen lukuisia Iso-Räisäsen sukuun kuuluvia henkilöitä.
- Pitkä viha on Ruotsin ja Moskovan Venäjän vuosina 1570–1595 käymä sota, joka päättyi Täyssinän rauhaan. Tänä aikana käytiin sissisotaa, jossa karjalaiset sissit iskivät Pohjanmaalle sekä Oulujärven ympäristöön ja suomalaiset Karjalaan.
- *Pakosauna* tarkoittaa samaa kuin piilopirtti. Näihin sydänmailla sijaitseviin pakopaikkoihin suomalaiset piiloutuivat vihollisuuksien aikana. Vaikka monet piilopaikat pysyvät arvoituksina, pystytään nimistön (esim. *Pakokorpi*, *Sumakangas*) ja perimätiedon avulla paikantamaan joidenkin pakopaikkojen sijainti.
- Muhoksella syntynyt historiantutkija Artturi H. Snellman julkaisi vuonna 1887 ”*Oulun kihlakuntaa koskevia muinaistieteellisiä ja historiallisia lehtiä*”. Snellman tallensi mm. Utajärveltä kokoamiin vainolaistarinoita ja luennoi Utajärvellä Lastilan tilalla isonvihan ajasta. Tämä osaltaan vaikutti Iso-Räisäsestä kertovien tarinoiden perimätietoon.
- Utajärvinen sukututkija ja kotiseutumies Pekka Oilinki (1927–2010) kirjoitti ansiokkaasti Iso-Räisäsestä ja hänen suvustaan. Tekstit ovat luettavissa Kirjastovirman [www-sivuilla](http://www.sivuilla).

KIVEKSENKYLÄN ROSVOT, VARISKYLÄN VARKAAT – MERIROSVOJA OULUJÄRVELLÄ

Riihessä tuoksui vasta puitu ruis. Hiljainen miesjoukko makasi lähellä kiuasta, joka päivällisen puinnin jäljiltä tuntui vielä lämpimältä. He eivät olleet mitään puimamiehiä, vaan Kiveksen kylän rosvoja, jotka olivat löytäneet yösjän kylän isoimman talon riihestä. Lupaa yöpymiseen ei ollut, niin kuin ei mihinkään muuhunkaan, mitä miehet olivat Oulujärvellä ja sen rantakylissä tehneet. Syysyön pimeyden turvin he olivat tulleet riiheen, jonka ovet olivat perisuomalaiseen tapaan lukossa. Variskylän varkaat eivät kunnioittaneet toisten omaisuutta.

Rosvot olivat käyneet makuulle rukiin olkien päälle, mutta uni ei tullut, joten miehet alkoivat pohtia edellisten päivien kulkua. Nälkä kurni miesten suolissa, eikä pelkkää viljaa pystynyt syömään sellaisenaan. Kuka nyt vuorostaan hiipisi talon vilja-aittaaan, sillä jotakin piti saada suuhunsa. Uudesta sadosta leivottuja leipiä olisi varmaankin säilytyksessä viljalarissa jyvien seassa.

Edellisenä yönä miehet olivat yrittäneet ryöstää torpan ruokavarat. Rosvot olivat kantaneet suuren puun oven päälle pönkäksi. Yksi mies oli jäänyt vahtiin, ja muut olivat menneet varkaksiin. Talonväki oli herännyt kesken kaiken, jolloin isäntä oli päässyt ulos ikkunasta ja onnistunut karkottamaan varkaat. Päivä oli piileskelty metsissä,

mutta vilu ajoi sisälle lämpimään riiheen.

Viimein vanhin miehistä sanoi ääneen sen, mitä moni muukin oli jo kauan miettinyt: ”*Lopetetaan tämä touhu, kun Oulun kaupungista lähetetyt kasakat ovat taas meidän perässämme. Suomen jokaisessa sanomalehdessäkin kauhistellaan meidän tekemisiämme.*” Riihen nokiseen seinään nojannut joukon johtaja oli toista mieltä: ”*Jatketaan varastamista ja annetaan köyhille niin kuin ennenkin. Sillä konstilla ihmiset pysyvät puolellamme. Olemme kaikki nähneet, kuinka katovuodet ovat kurittaneet ja pitäneet nälässä ihmisiä. Hädän keskellä raha kelpaa kaikille.*” Joukon nuorin nousi seisomaan ja yllätti puheellaan kaikki: ”*Mitä me olemme tehneet näinä vuosina? Olemme ryöstäneet tervansoutajia ja rantakyläasukkaita. Olemme vieneet köyhiltä sen vähäisen tulon, jonka he ovat saaneet Oulun tervahoviin viedyistä tervatynnyreistä. Kaikkihan meitä ja meidän ketteriä veneitämme pelkäävät. Muistan hyvin ihmisten pelästyneet ilmeet, kun olemme yllättäneet Oulusta paluumatkalla olleita veneitä. Kerrankin otin nuoren naisen sylissä arkun, jossa oli hänen omia häitään varten hankitut tarpeet. Otin häätaloon ostetun kahvipannun ja kahvit. Neito itki katkerasti, mutta mitäpä he meille mahtoivat. Tämän riihen vähäinen ruis saa minun puolestani jäädä talolle leipäviljaksi*”

ja ensi kevään siemenviljaksi. Näin vähäisestä viljasta ei kukaan meistä voi paloviinaakaan tehdä. Uusi lakikin kieltää viinan kotipolton.”

Miesjoukko vakavoitui, sillä kaikki tiesivät rosvoamisen tulleen tiensä päähän. Kotiin Kiveksenkylään ei ollut enää menemistä, sillä vuosikausia oli jo piiloteltu Oulujärven Ärjän ja Toukan saarilla ja isketty sieltä käsin. Uhreilta oli viety rahat, tervat, eväät ja arvoesineet. Iskuja oli tehty keskellä järvenselkää tai saarissa, jonne terva- ja rahtimiehet olivat rantautuneet yökuntiin. Kiveksenkylän rosvojen ja Variskylän varkaiden joukon hajoaminen oli nyt edessä.

Vain kaksi miestä jatkoi rosvousta ja kyläläisten peloteltua. Vuonna 1867 nämäkin miehet saatiin kiinni Oulujärven Ärjänsaarella, jonne he olivat paenneet ryöstösaa-

liinsa kera. Miehet olivat varastaneet talosta arkun, joka oli ollut täynnä tavaraa. Talon väki lähetti miesten perään kolme takaa-ajajaa, jotka onnistuivat saartamaan rosvo saareen ja ottamaan haltuun heidän veneensä. Kiveksenkylän viimeiset varkaat jätettiin paikallisen vallesmannin huolehdittavaksi. Virkavalta saapuikin paikalle apujoukkojen kanssa ja sai lopulta saaren sisäosan metsiin paenneet miehet kiinni. Miehet vietiin raudoissa kärjääoikeuteen, joka määräsi heille 22 paria raipaniskuja. Ilmeisesti vähäiset lyönnit kuitenkin tehosivat, sillä viimeisetkin rosvo talttuivat ja palasivat vähitellen normaaliin arkeen. Oulujärven merirosvoit löysivät lopulta oikeudenmukaisempia keinoja hankkia elatusta katovuosien kiusaamassa maassa.

→ Työttömyys johti nuorisorikollisuuteen

- Kiveksenkylän elämää vilkastutti 1850-luvulla rautaruukki, jonka toiminta loppui muutaman vuoden jälkeen. Kylään ja sen ympäristöön jäi joukko työttömiä nuorukaisia, joiden aika kului paheiden parissa. Lopulta he alkoivat ryöstellä Oulujärven kautta kulkeneita tervan- ja rahdinkuljettajia sekä rantakyläien taloja. Aluksi virkavalta ei pystynyt puuttumaan syrjäisen kylän varkaiden elämään, mutta lopulta rosvoit saatiin pidätettyä vuonna 1867.
- Tätä Oulujärvellä ja sen saarilla liikkunutta rikollisryhmää kutsuttiin kotipaikkansa mukaan *Kiveksenkylän rosvoiksi* ja *Variskylän varkaiksi*. Myöhemmin heitä on nimetty *Oulujärven merirosvoiksi*, koska tällaista vesillä harjoitettua rikollisuutta ei ole tavattu muualla Suomessa.
- Kiveksenkylä, jota rosvoit pitivät tukikohtanaan, sijaitsee Oulujärven Paltaselän pohjoisrannalla Varislahden ja Varisjoen tuntumassa.
- Rosvojoukkoa aluksi johtanut Mulari katoaa lähteistä vuonna 1864. Rosvojoukon johtajaksi kohosi Henrik Ananias Karppinen. Karppisella oli myös Samuel-niminen veli, joka oli mukana rosvooplassa. Veljeskaartin nuorin oli Kainuun voimamies Talas-Eera, joka vanhemmista veljistään poiketen toimi lain oikealla puolella Kajaanin markkinapoliisina.
- *Kasakat* ovat tässä tapauksessa sotamiehiä.
- Vuonna 1866 annettiin asetus, jossa viinan kotipoltto kiellettiin.
»Vuonna kuusikymmentä kuus’
tuli Suomeen laki uus’,
Viinaa kiellettiin keittämäst’
juomapäiviä viettämäst’.
- Vuonna 1868 jälkijoukko yritti vielä ryöstellä, mutta menestys oli huono.

KEISARINTIE, JOTA PITKIN VENÄJÄN KEISARI EI KOSKAAN KULKENUT

”... muut jotka tulevat näkysälle Keisarillisen Majesteetin kulkemisen aikana pitää olla puhtaasti ja siivollisesti waatetut erinomattain Gestgivareissa...”

Säräisniemen kirkkoväki istui hiljaa kirkon penkissä, eikä ollut uskoa todeksi kappalaisen lukemaa kirkonkuulutusta. Jumalanpalveluksen jälkeen väki hajaantui viemään viestiä muille pitäjäläisille – Venäjän keisari matkustaisi heidän valtatietään pitkin Ouluun. Maantie oli korjattava, kyytihevosiä varattava ja maalaiskansan piti näyttäytyä kotikutoisissa vaatteissa. Samanlaisia kuulutuksia oli luettu muissakin kirkoissa Oulujoen ympäristössä. Keisarin matka vaikuttaisi suosiollisesti ja poistaisi kansan epäluuloja keisaria kohtaan.

Kuulutuksissa oli myös käsketty talonpoikia hakemaan Oulusta pursia, joilla Venäjän keisari ja Suomen suuriruhtinas Aleksanteri voisi ylittää Oulujärven matkallaan Säräisniemelle. Sieltä matka jatkuisi Rokuan keskikievarin kautta

kulkevaa tietä pitkin Utajärvelle ja edelleen Ouluun. Hämmästyksensä suuri, sillä pitäjäläiset olivat tähän asti olleet ylpeitä siitä, että Ruotsin kuningas oli 1600-luvulla kulkenut tietä pitkin. Nyt tiestä tulisi myös keisarin tie.

Rokuan kestikievarin emäntä ja isäntä hoputtivat hevosta kotia kohti. Kymmenen kyynärää leveä tie kävi kapeaksi, kun he riensivät kertomaan uutista eteenpäin. Isäntä kertoi kylän miehille, ettei ollut kuin vajaat kaksi viikkoa aikaa kunnostaa maantie keisarille kelpaavaan kuntoon.

Rokuan kestikievariin piti varata viisitoista miestä hevosineen hoitamaan keisarillisen seurueen kuljetusta. Uppiniskaisuutta ja huolettomuutta ei saanut osoittaa, koska valtakunnan pääherra ja esivalta oli ensimmäistä kertaa matkustamassa tämän maakunnan kautta. Pitäjäläisten vaa-

tettaminen siivosti ja puhtaasti vaati kaiken kekseliäisyyden.

Oulusta haettuja pursia oli hankala kuljettaa nelipyöräisillä rattailla tietä pitkin, mutta urhoollisesti niitä vedettiin 11 peninkulman matka Oulujärvelle. Kaikki oli valmista keisaria varten. Purret ja 24 matruusia lähtivät kohti Vuolijokea, ja pian ne toisivat keisarin seurueineen Säräisniemelle.

Odotettu perjantaipäivä koitti, mutta keisaria ei näkynyt eikä kuulunut. Etappi Oulujärveä pitkin Säräisniemelle jäi keisarin seurueelta tekemättä. Ensimmäisellä purjehduksella oli noussut kova myrsky, ja sen jälkeen kaikki etukäteen tehdyt matkasuunnitelmat kariutuivat. Keisari ei enää halunnutkaan matkata veneessä epävakaisissa olosuhteissa, vaan kulki Vuolijoen ja Piippolan kautta Oulun rantatielle. Matkaa tehtiin sydänmaiden läpi ja huonoissa olosuh-

→ Ikivanhasta kauppareitistä valtatieksi

- Rokuan kansallispuiston länsireunassa kulkeva Keisarintie on rakennettu 1600-luvulla yhdistämään Kajaanin ja Oulun linnoja. Tie kulki Oulusta Muhoksen, Ahmaksen Seppälän ja Rokuan talon kestikievarin kautta Säräisniemelle Oulujärven länsirannalle, josta reitti Kajaaniin jatkui Oulujärven yli kesäisin vesitietä ja talviaikaan jäätietä pitkin. Ruotsi-Suomen kuningas Kustaa II Aadolf kulki vuonna 1622 tietä pitkin matkallaan Liivinmaan sodasta Viipurin kautta valtiopäiville Tukholmaan, minkä vuoksi reittiä alettiin kansan keskuudessa aluksi nimittää Kuninkaan tieksi. Vienan ja Karjalan kauppa rannikon suuntaan oli kulkenut tätä samaa reittiä pitkin jo vuosisatoja ennen tien rakentamista.
- Suomesta tuli Venäjän suuriruhtinaskunta vuonna 1809. Vuosina 1801–1825 Venäjää hallitsi tsaari Aleksanteri I (1777–1825), joka teki useita tutustumismatkoja Suomeen. Elokuussa 1819 tsaarin oli tarkoitus kulkea Säräisniemeltä Rokuan kautta Utajärvelle ja edelleen Ouluun. Suunnitellun matkan vuoksi alueella

teissa. Rokuanvaara ja Oulujoen kosket jäivät keisarilta näkemättä.

Mikä pettymys olikaan, kun viimein tuotiin maantien varren asukkaille viestiä, ettei keisari tullutkaan pursilla Oulujärven yli. Kyytihevoseet eivät ottaneet askeltakaan Rokuan ohitse menevällä tiellä keisaria kyyditen.

Mutta tie tuli kunnostettua, ja 1850-luvulle asti se oli Oulun ja Kajaanin välinen tärkeä kulkuväylä. Rokuan ja Ahmaksen kestikievarit ehtivät palvella vuosikymmeniä muita Rokuan kautta matkaavia.

Moni jäi siihen luuloon, että keisari meni jossakin vauussa Rokuan ohi. Tien kunnostamisessa ja paikkojen kuntoon laitossa nähtiin elokuun 1819 viikkoina niin suuri vaiva, että tie ansaitsee nimen Keisarintie. Tuskin mistään muusta ”kirkossa kuulutetusta” toteutumattomasta tapahtumasta on jäänyt näin paljon kerrottavaa tuleville polville.

tehtiin valtavia järjestelyitä. Tien kunnostuksen lisäksi pelkättiin Säräisniemen, Rokuan ja Muhoksen kestikievarien välille oli varattu 139 miestä hevosineen. Venäjän tsaari eli keisari muutti kuitenkin viime hetkellä reittisuunnitelmaansa, eikä koskaan kulkenut tietä pitkin. Tämän episodin seurauksena tietä alettiin pienen ivan saattelemana kutsua Keisarintieksi.

- Kirkon saarnastuoli on ollut tärkeä suomalaisen väestön tiedotuskanava. Kirkossa luettua kuulutusta (viranomaisten tiedotusta) pidettiin luotettavana tietolähteenä. Nykyisinkin käytetään sanontaa ”ei se ole vielä kirkossa kuulutettu”, jos asian tapahtuminen on epävarmaa.
- Säräisniemi on nykyisin osa Vaalan kuntaa.
- 10 kyynärää on 5,94 metriä.
- Tsaaria varten Oulusta Oulujärvelle lainattuja pursia kutsuttiin myös *meriveneiksi*.

VALALLA VANNOTETTU LASKUMIES

Mikko katseli Niskakosken yläjuoksulla Oulujärven suuntaan. Häntä kohti oli lipumassa pitkä ja kapea tervavene purje vielä ylhäällä. Sulavaliikkeinen vene oli viemässä jälleen kerran tervalastia Oulun tervaporvareille. Mikko vilkaisi arvioivasti, otettaisiinko tuohon veneeseen laskumies vai uskaltaisiko venekunta itse yrittää ohjata venettä Niskakosken läpi. Yhä useammin Kajaanin suunnasta tulleet rahtimiehet säästivät markkojaan Oulujoen koskien laskussa, eivätkä ottaneet kruunun miestä ohjaamaan venettä kuohujen läpi.

Veneessä istui nuori poika, joka kääntyi venettä ohjanneen miehen puoleen sanoen: *”Otetaan isä laskumies meile, että päästään varmasti tästä koskesta läpi.”* Isä nyökkäsi suostumuksen merkiksi pojalleen. He olivat kuulleet matkalla muilta tervamiehiltä, että Vaalan Niskakoski oli jo monta kertaa tänä kesänä näyttänyt voimansa kokemattomille.

Kolme venettä oli särkynyt samalla viikolla Niskakosken kuohuissa. Sotkamolaisten tervamiesten vene oli täyttynyt vedellä Siitarissa. Vene oli pyörähtänyt pari kertaa ympäri ja mennyt aivan pirstaleiksi. Miehet olivat kelluneet muutamien pohjalautojen ja tukipuiden varassa kosken alle. Vene ja tarvekalujen katoaminen kosken vaahtopäihin olivat olleet suurimmat menetykset, sillä tervatynnyrit ja miehet saatiin talteen. Mutta joka kesä Niskakoski oli ottanut omakseen ihmishengen.

Mikko istui laskumieheksi veneen perään, ja isä kävi pojan taakse soutajaksi. Laskumiehen iso perämela herätti kunnioitusta matkamiehissä. Rauhallisesti Mikko alkoi ker-

toa, kuinka Niskakoski oli lähemmäs kymmenen kilometriä pitkä koski. Hän otti kaksi markkaa laskusta, joka sujui kosken alle noin puolessa tunnissa. Pyhäkoskessa odottaisi toinen laskumies, joka ottaisi laskusta kolme markkaa. Ahmaskoskella laskumiehelle piti maksaa yksi markka.

Niskakoskella laskumiehiä oli kymmenen, Pyhäkoskella miehiä oli jo kaksinkertainen määrä, Ahmaskoskella ja Merikoskella kummassakin viisi. Tänäpäin vene pääsisi nopeasti eteenpäin Vaalan Niskasta Oulun tervahoviin. Joskus Vaalan haminassa oli kymmeniä veneitä jonossa. Silloin saattoi mennä päiväkin omaa vuoroa odottaessa.

Mikko oli saanut valtakirjan toimiinsa suoraan Oulun läänin kuvernööriltä. Valtakirja annettiin vain käräjillä vaalan vannoneille ammattimiehille. Mikonkin oli pitänyt antaa luotettava kahden talonpojan takaama rahatakuu, ennen kuin hänet hyväksyttiin laskumieheksi.

Väylät Mikko oli oppinut nuorena, kun laskumiehenä ollut isä oli ottanut hänet soutamaan venettä koskissa. Matalan, keski-, ja korkean veden aikana oli osattava laskea eri väyliä pitkin. Piti osata ulkoa kivet ja karit sekä ohjata vene kuohuvien virtapaikkojen eli kosken korvien läpi. Uitotukit vaikeuttivat entistä useammin laskumiehen työtä, sillä puut sekoittivat valtäväylän vedenjuoksun. Viime kesänä joen väylä oli ollut aivan täynnä tukkeja, jolloin omin päin kulkeneen kiantalaisen tervantuojan vene oli ajanut niihin pahki ja katkennut kahtia.

Vahinkoja laskumiehen ei ollut vara tehdä, sillä hän oli velvollinen korvaamaan sattuneen vahingon. Laskumiehillä

ei ollut helppoa millään koskella Oulujoella. Lisäksi tervamiehet yhä useammin rahaa säästääkseen itse yrittivät laskea veneen koskien läpi, ja se tiesi vähennystä laskumiehen tuloihin.

Laskumiehen piti käyttäytyä siivosti kuljetettaviaan kohtaan. Kirota ei sopinut, vaikka pahimmissa kuohuissa olisi tehnyt mieli ohjata venettä voimasanoilla. Nimismies antoi herkästi muistutuksen huonosta kielenkäytöstä.

Peninkulma Niskakoskessa meni joutuisasti, ja vastaan tuli monta venettä, joita jo sauvottiin rantoja pitkin takaisin Oulujärven suuntaan. Mikko totesi matkamiehille, että Pyhäkosken kohdalla kotimatalla venettä joutuisi vetämään maantietä pitkin.

Niskakosken jälkeen vene laski rantaan laskumies Mikon, joka lähti kävellen takaisin Vaalaan, Niskakosken yläjuoksulle. Välillä täytyi mennä ihan juoksujalkaa kinttupol-

kua pitkin. Parhaimpana päivänä Mikko oli tehnyt reissun kahdeksan kertaa. Pitkin matkaa esteenä olivat juuret, oksaiset pölkyt ja risut ojen kohdalla.

Niskakoskelle piti joutua nopeasti, sillä tervaveneiden ohella Oulujärven suunnalta tuli rahtimiehiä voilasteineen. Viime aikoina veneiden kyydillä Oulujärven yli oli tullut yhä useammin matkalaisia, joita he laskumiehet kutsuivat hupilaisiksi.

Eilen Mikko oli vienyt Niskakosken läpi polkupyöriä ja niillä ajaneita nuoria miehiä. Miehet olivat kertoneet ensiksi tulleen Oulusta jokivartta pitkin maantietä Vaalaan ja jatkaneensa sieltä höyrylaivalla Kajaanin asti. Paluumatkalla Ouluun he aikoivat laskea kaikki Oulujoen kosket laskumiesten kyydillä. Sinne vaan rahtimiesten voittynnyrien sekaan oli laitettu polkupyörät ja sitten mentiin.

→ Yhdeksän kosken Oulujoki – rahtireitti ja nähtävyydet

- Oulujoki alkaa Oulujärvestä ja virtaa Vaalan, Utajärven ja Muhoksen kuntien kautta Oulussa Perämereen. Joen pituus on 107 kilometriä ja sen suurimmat sivujoet ovat Kutu-, Muhos-, Sangin- ja Utosjoki.
- Vaalan Niskakoski on lähes 10 km pitkä koski, putousta 35 m.
- Muhoksen Pyhäkoski on 20 km pitkä koski, jossa putousta 57 m.
- Pienempiä koskia ovat Kurenkoski, Ahmaskoski, Utakoski, Sotkakoski, Montankoski, Madekoski ja Merikoski.
- Oulujoen pääuomassa on nykyään seitsemän vesivoimalaa: Jylhämä, Nuojua, Utanen, Pälli, Pyhäkoski, Montta ja Merikoski.
- Oulujokea pitkin on kuljetettu veneillä tervaa ja muuta rahtia Ouluun.
- *Laskumies* oli koskenlaskija, joita kruunu oli ottanut palvelukseen jo 1600-luvulta lähtien. Laskumiehet luotsasivat veneet turvallisesti koskien ohi 1930-luvulle asti.

- Matkailuliikenne Oulujoella alkoi vuonna 1898. Laskumiehillä oli omia veneitä, joilla he veivät matkailijat useamman kosken läpi ja yöpyivät jokivarren taloissa matkailijoiden kanssa.
- Rautatien rakentaminen välille Oulu-Kontiomäki 1930-luvulla ja koskien valjastaminen voimaloita varten 1940-luvulla lopettivat laskumiesten toimet.
- Vuonna 1906 Suomen matkailuyhdistys hankki veneitä turistien kuljettamiseen. Suvantopaikoille järjestettiin moottoriveneitä ja autoja matkan nopeuttamiseksi.
- Matkustajavenettä kohdannut kuuden ihmisen hengen vaatinut onnettomuus Oulujoen Pyhäkoskella lopetti matkustajaliikenteen lopullisesti vuonna 1944.

AHMAS LAULELLEN RUNOJA KALEVALAN MITTAAN LAITTOI

*"Ahmas laulellen runoja
Kalevalan mittaan laittoi
Suomen kielell soinnutteli
kylällensä kunniaksi"*

Miten on mahdollista, että täällä Ahmaksen kylällä on kalevalainen perinnekylä ja kuitenkin ollaan Pohjois-Pohjanmaalla, Utajärvellä kaukana Vienan runokylistä? Elias Lönnrot ei ole täällä kuljeskellut 1800-luvulla Kalevalaa kokoamassa." Roku-an ympäristöön tarkemmin tutustunut kulkija ihmetteli näin aivan syystä.

Mukana ollut opas mietti hetken ja aloitti tarinansa: *"Ahmaksen kylän ensimmäinen runonlaulaja oli Lusía Rusintytär Korhonen, jonka isä jo tunnettiin tietäjänä ja noitana. Lusía itse joutui 1680-luvulla käräjille syytettynä noituudesta, koska hän oli parantanut papilta varastetuilla öyläteillä sairaan tytön. Asia vietiin käräjille, mutta ennen tuomion saamista Lusía surmasi itsensä hirttäytymällä metsässä. Käräjäpöytäkirjaan on merkitty tieto, että Lusía oli ennen kuolemaansa laulanut vanhoja loitsurunoja. Näin tulivat Ahmaksen kylän runonpoljennot ensimmäisen kerran merkityksi kirjalliseen lähteeseen.*

1770-luvulla Ahmaksen kylällä syntyi Pekka Kukkonen (myöhemmin Gullstén), jonka runonlaulanta on tallennettu kansalliseepokseemme Kalevalaan. Nuoruusvuosinaan Pek-

ka kuunteli Ahmaksen kylän runonlaulajia ja kirjoitti muistiin loitsuja ja Väinämöis-runoja. Pekasta tuli lukkari Rovaniemelle, jossa hän toimi myös väliskärinä. Pekalle väliskärin taitoja opetti lääketieteen opiskelija Sakari Topelius vanhempi. Topelius sai myöhemmin mainetta vanhojen kertomurujen kerääjänä ja julkaisijana. Vuoden 1804 tienoilla Topelius kirjoitti muistiin useita Pekan laulamia runoja.

Tieto vanhoja runoja osaavasta lukkarista tavoitti myös Turun yliopistossa suomen kielen tutkijana toimineen Reinhold von Beckerin, joka tuli vuonna 1819 varta vasten Rovaniemelle. Hän sai Pekka-lukkarilta kokoelman loitsuja ja Väinämöis-runoja. Von Becker julkaisi Turun Viikko-Sanomissa laajan, Pekka Gullsténin laulamiin runoihin perustuvan, runonäytteitä sisältävän kirjoituksen Kave Ukon pojasta, Väinämöisestä. Von Becker tulkitsi Väinämöisen historialliseksi henkilöksi, suureksi sankarihahmoksi ja päätti kirjoituksensa sanoihin: "...eipä katoa Väinämöisen nimi niin kauan kuin Suomen kansaa maailmassa mainitaan".

Reinhold von Beckerin oppilas Elias Lönnrot sai vuonna 1827 valmiiksi latinankielisen maisterinväitöskirjansa Väinämöisestä. Lähteenään hän mainitsi käyttäneensä mm. To-

peliuksen ja von Beckerin kansanrunokokoelmia, joten Pekka Gullstén oli jo tässä vaiheessa lähteenä.

Kaksi muutakin Ahmaksen kylän laulajaa kuuluu Kalevalan runonlaulajien joukkoon. Elias Lönnrot laulatti vuonna 1834 Vuokkiniemen runonkeruumatkallaan Lonkan kylässä asunutta Martiska (Martti) Karjalaista. Lönnrot sai häneltä 1777 säettä kansanrunoa, eli lähes yhtä paljon kuin kuuluisimmalta runonlaulajalta Arhippa Perttuselta.

Martiska Karjalainen oli oppinut runot Heikki Samulinpoika Kylmäselältä, joka oli asunut Muhoksen Kylmälänkylässä. Heikki taas oli oppinut runot ja loitsut isältään Samuli Heikinpoika Kylmäselältä. Molemmat runontaitajat, isä Samuli ja poika Heikki, olivat syntyneet Ahmaksen Pekkälässä.

Samulin äiti oli Säräisniemen Veneheitosssa syntynyt ja Rokuan talossa nuoruutensa viettänyt Marketta Karjalainen. Hän lienee ollut Martiska Karjalaisen sukulainen, sillä Martiska oli viettänyt viikkokausia Kylmäsellä ja kuunnellut Samulin ja Heikin muinaisrunoja.

Monia merkittäviä runonlaulajia on näillä seuduilla ollut, joten Ahmaksen kalevalaisen perinnekylän voimme hyvästellä kiitosrunolla:

*Perinnettä varjeelepi
iloks tuopi kulkeville
antaa oivan tiedon sulle
kehon kunnan vaalijalle*

→ Ahmaksen tuvista Kalevalan sivuille

- Kyläasutusta Ahmasjärven ympärillä on ollut 1550-luvulta lähtien.
- Utajärven Ahmaksen kylä sijaitsee Rokuan pohjoispuolella, 15 kilometrin päässä Utajärven kuntakeskuksesta. Kylä on kuuluisa runonlaulajistaan, jotka edustavat kalevalaista runoperinnettä.
- Kalevalaisesta runonlaulannasta on kehittynyt merkittävä osa suomalaista kulttuuriperintöä. Runonlaulanta on alkujaan ollut suullista perimätiedon välitystä sukupolvelta toiselle luku- ja kirjoitustaidottoman kansan keskuudessa. Runonlaulajat saivat oppinsa kuuntelemalla muita, jotka osasivat runot ulkoa. Ikiaikaisen suomalaisen kielimuodon (runomitän) ansiosta on mahdollista muistaa ulkoa pitkiä runoja.
- Ahmaksen kalevalaiseen perinnekylään on rakennettu Runonlaulajien polku, jonka rakennukset ja maastokohteet kertovat kylän runonlaulajista.
- Pekka Jaakopinpoika Kukkonen, myöhemmin Gullstén (1770–1825) käytti lukkarinoppilaana sukunimeä Gullberg. Sukunimi muuttui myöhemmin nimeksi Gullstén.
- Pekka Gullstén on laulanut mm. Sakari Topelius vanhemmalle (1781–1831) Nyky-Kalevalan 8. runon perustekstin *"Ilman immen kosinta"*. Vuonna 1819 Pekka Gullstén lauloi Reinhold von Beckerille (1788–1858) 152-säkeistöisen Väinämöis-runosarjan. Pekalta ovat peräisin mm. runot *Väinämöisen polvenhaava*, *Laivaretki*, *Kanteleen synty* ja *Runo Antero Vipusesta*.
- Elias Lönnrot (1802–1884) on Kalevalan kokoaja.
- Heikki Samulinpoika Kylmänen, alkuaan Pyykkö (1803–1858) ja Samuli Heikinpoika Kylmänen, alkuaan Pyykkö (1781–1843) muuttivat Ahmakselta Muhoksen Kylmälänkylän Kylmäselälle. Sukunimi muuttui Pyykköstä Kylmäseksi.

JOKA PAIKASSA JÄKÄLÄÄ

Nuori poika keräsi ripein ottein kainalon ja käsivarren väliin jäkälää. Sylillinen, aivan kuin iso limppu, siirtyi nopeasti puulaatikkoon, joka täyttyi varvi kerrallaan. Laatikoita laitettiin neljä päällekkäin.

Jäkälälaatikot kuljetettaisiin seuraavalla viikolla Oulun rautatieasemalle, josta paikalliset kauppiat veisivät ne Saksaan. Isoisä Aaro seisoi vieressä katselemassa pojanpojan varmoja otteita. Tämä oli näppärien nuorten ja naisten työtä. Jäkälää meni hyvin kaupaksi, sillä Euroopassa riehunut maailmansota vaati uhrinsa, ja rokualaista jäkälää käytettiin hautojen koristeluun.

Aaro oli ollut mukana poimimassa koristejäkälää myyntiin jo 1920-luvulla. Onneksi viime vuosina Pookivaaralla oli ollut palovartija, jonka ansiosta Rokuan ympäristössä ei ollut enää pahoja metsäpaloja. Jäkälät olivat saaneet kasvaa rauhassa, eivätkä kulkijatkaan niitä tallanneet jalkoihinsa.

Aarolle tuli mieleen oma ensimmäinen kerta jäkälän keruussa 1800-luvun viimeisenä kesänä. Isä oli laittanut hänet keräämään jäkälää Lianjärven läheisyydestä. Palleroporonjäkälää ei vielä silloin käytetty koristeena, vaan sitä tarvittiin ikkunoiden väliin kosteutta keräämään. Paikallisissa sanomalehdissä oli ollut ilmoitus, jossa haluttiin ostaa ”akkunasammalta”. Isä oli innostunut kokeilemaan jäkälän keruuta, jospa siitä saisi lisätuloa ja työtä nuorelle välle. Ostoilmoituksissa neuvottiin puristamaan jäkälää

sivuilta lautain alla litteäksi. Jäkälä piti laittaa harvaan, ilmavaan laatikkoon, jossa sen annettiin kuivua pari viikkoa. Seassa ei saanut olla multaa, hiekkaa tai muuta roskaa. Jäkälästä maksettiin vain viisi penniä kilo. Kova vaiva siinä oli ollut, eikä kuljettaminen käynyt helposti.

Mutta 1900-luvun alussa oli tullut uusi villitys maailmalta. Nyt haluttiin jäkälää Berliiniin asti koristamaan saksalaisten puutarhureiden kukkaseppeleitä ja koristevasuja.

Jäkälän kerääminen ja kuivaaminen syyssateiden aikaan oli työlästä. Aaro oli yhdellä keruureissuilla löytänyt Rokuanvaaralta jäkälän seasta signaalitorven, jonka vanhemmat miehet olivat arvelleet jääneen metsään jo isovihan vuosina 1700-luvulla. Torvi oli vieläkin tallessa kaapin päällä muistona.

Ainahan Rokuan jäkälää oli joku hyödyntänyt. Ihminen oli tarvinnut jäkälää jopa syödäkseen. Aaron isoäiti oli joutunut opettelemaan hätäleivän tekoa 1860-luvun suurina kuolonvuosina. Naapuripitäjässä Kestilässä oli ollut jopa kuvernöörin palkkaamana opettaja, joka oli neuvonut emännille leivän tekoa jäkäläjauhosta. Heitä oli neuvottu liottamaan jäkälää lipeävedessä, ja sitten viruttelemaan vedellä. Tämän jälkeen jäkälää piti vielä liottaa vuorokausi keitetyssä vedessä. Liotuksessa olisi viimeisenkin karvuden pitänyt kadota. Liotuksen jälkeen jäkälät levitettiin kuivumaan alustan päälle. Lopuksi ne vielä kuivatettiin lei-

vinuunissa miedossa lämmössä. Kuivat jäkälät survottiin ja jauhettiin hienoksi. Happaman leivän leivontaan tarvittiin toinen puoli leipäjauhoa ja toinen puoli jäkäläjauhoa. Hädän keskellä äiti oli tuumannut perheelle, että ”*kyllä tätä syö ilman kärsimystä ja voita*”.

Joskus jäkälää oli keitetty muuripadassa lehmän syötäväksi. Jäkälän piti kiehua vedessä riittävän kauan, jottei niistä tullut sitkeitä. Sekaan laitettiin olki- tai heinäsilppua. Kyllä silläkin ruualla lehmä lypsi.

Pojanpojan poimimissa varvissa jäkälä oli puhdasta ja latvus rehevää. Syksyn sateinen ilma oli parasta keruuaikaa, sillä märkänä koottu jäkälä ei murentunut laatikon pohjalle. Ennen Saksaan lähtöä koristejäkälä saisi kuitenkin kuivahtaa kunnolla, jottei se homehtuisi matkalla.

Aaro kävi maksamassa Metsähallitukselle Rokuanvaaralta kerätyistä jäkälästä 60 penniä kilolta. Samalla reissulla hän kuuli, että Hallan paliskunta Suomussalmesta oli käynyt ostamassa porojen ruokintaa varten Rokuan poronjäkälää. Kotimatalla Aaro tuumi, että Rokuan jäkälästä oli kyllä moneksi.

→ Koristeeksi, lääkkeeksi ja porojen ruoaksi

- Rokuan kuivat hiekkakankaat tarjoavat erinomaiset kasvuolosuhteet erilaisille jäkälille ja kanerville.
- Sota-aikana Metsähallituksen Vaalan hoitoalue myi Rokuanvaaran poropallerojäkälää useille eri oululaisille ostajille. Nykyään Rokuan kansallispuiston alueelta jäkälän kerääminen on kielletty ja maaston kulumisen estämiseksi myös liikkuminen ohjataan merkityille reiteille.
- Suomen paras koristejäkälävyöhyke ulottuu Manamansalosta Rokuan kautta Hailuotoon. Valtaosa ulkomaan vientiin menevästä jäkälästä (noin 200 000 kg) kerätään tältä alueelta.
- *Palleroporonjäkälä* on taloudellisesti merkittävin jäkälälaji Pohjoismaissa.
- Rokualta kerättyä jäkälää käytetään pääasiassa hautausmaa- ja

kuivakukkafloristiikassa sekä maisema- ja pienoisorautatiekoristelussa. *Harmaaporonjäkälää* käytetään myös muun muassa homeopaattisena lääkeaineena ja *isohirvenjäkälää* luonnonlääkkeenä, joka auttaa kurkun käheyden poistamisessa.

- Rokualla ei ole poroja, mutta alueella kasvavaa harmaaporonjäkälää on ostettu porojen talviruokintaa varten poronhoitoalueille.
- Itse jäkälän keruu on yhä käsityötä, vaikka nykyisin apuna on erilaisia kastelu- ja kuivatussysteemejä, joilla pidennetään keruu-aikaa ja estetään jäkälän murentuminen.
- Jäkälä kuivataan puisissa keruulaatikoissa, joista se siirretään levyinä pahvisiin kuljetuslaatikoihin.
- Keruukausi kestää nykyisin toukokuusta syyskuulle, ja poimijointa on ollut viime vuosina myös Virossa ja Venäjältä.

RIJOKALASTUSTA JA ETELÄN ONKIMIEHIÄ

Isä etsi Rokuanjärven rantavedestä parimetristä äkkyä syvää rinnettä. Siihen syvälle rantahiekkaan lyötiin tukipaalut lujasti kiinni, ja laitapuut kiinnitettiin vitaksilla rijon kehikkopaaluja vasten. Jussi kantoi isälle avuksi havuja, joita laitettiin rijon sisälle. Havukasa tarjoaisi kaloille hyvän piilopaikan, josta ne lopulta pyydystettäisiin. Jussista tuo halkaisijaltaan nelimetrisen rijo tuntui hirvittävän isolta. Isä kuitenkin kertoi tehneensä joskus jopa kahdeksanmetrisiä rijoja.

Isä asetti tottuneesti rijon ympärille vielä pieniä kuusia. Puisia mertoja pantiin vieriviereen rijon ulkopuolelle. Merran suu laitettiin kiinni rijoön, ja kaiken tämän ympärille heitettiin verkko. Isä otti pitkän seipään ja hämmensi sillä rakennelmaa. Jussi katseli silmät pyöreinä, kun rijoön jo uineet kalat säikähtivät ja ryntäsivät suoraa päätä heidän mertoihinsa. Isä tuumasi, ettei kutemaan pyrkiviä ahvenia voisi nyt keväällä hätistellä kovin monesti, vaan pyyntiä yritettäisiin uudemman kerran syksymmällä, jolloin koskelot valtasivat järven. Linnut säikyttelisivät lihavat kalat rijoön, josta niitä saisi vene-kaupalla myytäväksi asti.

Onnistuneen pyynnin päälle isä lupasi Jussille reissun Oulujoelle: *”Lähden sinun kanssasi käymään Oulujoella onkimassa, niin kuin ne kuuluisat lohiloordit tekevät.”*

Matkalla Oulujoelle Jussi vähän ihmetteli, mitä ne sellaiset lohiloordit oikein olivat. Isä kertoi, että Oulujoelle tuli kalastamaan aatelisia ja muita säätyläisiä, joilla oli erikoisia nimiä ja titteleitä. Oulujoen kosket kiinnostivat lordeja ja kreivejä Englannista ja muualta Euroopasta, jopa Egyptistä asti.

Jussi ja isä suuntasivat Niskakoskelle tuttuun taloon. Talon isäntä kertoi, että melkein kaikki tämän syksyn onkimiehet olivat jo matkustaneet pois. Jäljellä oli enää pari helsinkiläistä. Lohta oli saatu kesällä huonosti liian kiinni olleiden kalastuspatojen takia. Isäntä kertoi, että Oulujoessa lohi kävi onkeen ja uistimeen parhaiten kevätkesällä ja syksyllä. Kesällä se ei ollut perso syötille, ja lihavana ollessaan kala ei syönyt paljon mitään.

Jussi pääsi mukaan Niskakoskelle onkimaan. Isäntä antoi pojalle kokeiltavaksi uistimen, jolla oli saatu edellisenä kesänä Niskakoskesta yli 20-kiloisia lohia. Aluksi soudettiin onkimiesten veneen viereen. Miehet kertoivat tulleen-

sa Oulujoelle kaukaa. He olivat matkanneet Saimaan vesien, Kuopion ja Iisalmen kautta ensin Kajaaniin ja sieltä höyrylaivalla Vaalaan. Onkimiehet naureskelivat, etteivät he tulleet Niskakoskelle suuren saaliin toivossa, vaan pikemminkin huvittelemaan ja liikoja rahoja kuluttamaan.

Jussia kiinnosti kori, joka oli miesten veneen pohjalla. Siinä oli silkkikalaja, tekosyötettä, uistimia, onkivapoja, siimoja ja metallisia keloja. Toinen miehistä esitteli oululaisen tehtailijan keksimää kelaa, jonka pystyi kiinnittämään vapaan tai vaikkapa veneen laitaan. Kela laski siimaa vapaasti veteen, niin kauan kuin kalastaja sitä halusi päästää. Mies

koski välillä kelan pidintä ja siima jäi vieterin varaan. Vieterin varassa siima nyki uistinta aivan kuin ärsyttääkseen kalaa. Vieteri vispasi siimaa veneeseen, mutta samalla se antoi periksi sen verran, ettei siima joutunut liian tiukalle. Jonkun ajan kulutta mies nosti lipolla lohven veneeseen. ”Mistä ihmeestä tuollaisia trissoja saa?” kyseli isä miehiltä. Miehet sanoivat, että Oulussa niitä oli monessa liikkeessä.

Samaan aikaan koskeen tuli Oulujärveltä vene, jossa oli rahtimiehiä matkalla Ouluun tavaraa noutamaan. Jussi katseli venettä ja mietti, veisikö hänkin aikuisena lasteja Oulujokea pitkin. Olisiko hänkin joskus Oulua soutamassa?

→ Särki, ahven ja lohi kävivät rijoön ja uistimeen

- Rokuanjärvi tunnetaan kalarikkaana järvenä, josta pyydetään erityisesti särkeä ja ahventa. Järven särkikalat vaelsivat joskus joukoittain alas Neittävänjokeen Rokuanojan kautta. Särkiparvet ahtautuivat Rokuanojaan niin tiiviisti, etteivät enää pystyneet liikkumaan.
- Rokuanjärven erikoisuus on ollut *rijopyynti* (tai *riopyynti*). Rijo tunnetaan yleisemmin myös nimellä *murto* tai *kalaturo*. Rijosanan synonyymejä ovat kasa ja läjä.
- 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa Oulujoki kiinnosti ulkomaisia kalastajia, jotka tulivat pitkien matkojen takaa ”onkimaan” eli uistelemaan valjastamattoman joen koskissa ja suvannoissa lohia. Esimerkiksi Niskakoskella kalasteli useana kesänä

egyptiläinen pasha, joka lahjoitti Lamminahon isännälle kiitokseksi kaukoputken. Aikalaiset nimittivät näitä ulkomaan tulijoita *onkimiehiksi* ja *lohiloordeiksi*.

- Niskakoskesta saatiin 1890-luvun lopulla 22 kiloa painanut lohi. Pyytämisessä käytettiin tehtailija Renforsin uistinta. Renfors itse oli saanut uistimellaan 22,5 kiloa painavan lohven Oulujoelta. Uistin- ja onkimisoikeus kesää kohti maksoi 10 markkaa.
- Tehtailija Fredrik Kiuttu kehitteli *trissaa* eli kelaa kalastusta varten.
- Urheilukalastusperinne jatkui joella intensiivisenä aina sotavuosiin saakka, jonka jälkeen 1940-luvulla Oulujoen kosket valjastettiin voimalaitoksia varten ja lohven nousu jokeen loppui.

KALAJOKI

KURIKKALAN JUSSI KALAJOELTA – SAUVAKÄVELYN AIRUT

Jussi juosta jylkytti Kurikkalan kylän hiekkatietä pitkin. Ketään ei tullut vastaan ja parempi niin. Vierasta vastaan tulijaa olisi naurattanut, jos olisi nähnyt, että Jussilla oli kesälläkin suksisauvat kädessä. Kalajoen kuuluisin junkkari eli nuori mies, Jussi Kurikkala, oli koko kesän juossut ja kävellyt sauvojen kanssa ylös ja alas kotikylän joen, Siiponjoen, hiekkatöyräitä. Siellä ei ollut kukaan kummastelemassa. Hän oli kävellyt ja juossut kymmeniä kilometrejä päivässä.

Jussin lenkki jatkui Hiekkasärkille. Siellä oli vielä isommat hiekkapakat, joita saisi vedellä ylös ja alas niin paljon kuin jaksaisi. Jussi ei joutanut sivuilleen vilkuilemaan, vaikka Hiliman hotelli eli Pahikkaloiden täysihoitola olisi tarjonnut monenlaista herkkua. Kioskein virvoitusjuoma ei kiinnostanut Jussia. Runsashappoinen sokerinen limonadi – valkoinen, keltainen tai punainen – tai leipuriliikkeiden nisut eivät olleet Jussin ruokaa. Kalaa tai hylkeenlihaa, ja mieluummin vielä Jussin itsensä pyytämää, sen piti olla. Kotona oli tarjolla oman pellon tuotteita.

Kesän aikana Jussi oli voimistellut hiihtoliikkeitä tehden sekä kävellen että juosten. Ihmiset olivat vielä enem-

män ihmetelleet, kun Jussi oli välistä hiihtänyt pitkin hie-
tikoita puusukset jalassa. Kun oikein nopeaa piti päästä, hän potkaisi pois sukset jaloistaan ja kulki hiekkasärkkiä pitkin pelkät sauvat kädessään. Siinä oli rottinki notkunut. Jussi olikin hankkinut sauvat, jotka oli tehty ontosta metalliputkesta. Ne kestivät vähän paremmin.

Mäenlaskutaito ei näillä systeemeillä oikein parantunut, ja siitä häntä oli kritisoitu monta kertaa hiihtokilpailuista tehdyissä lehtikirjoituksissa. Hänen sisukkuutensa ja voimansa eivät tulleet pelkästä hiekkaharjoittelusta. Maatilan työt kotona olivat olleet hyviä harjoituksia. Perunan kuokkiminen kivireppu selässä vahvisti kummasti lihaksia. Kevättalvisin meren jäällä hylkeenpyynnissä kertyi helposti harjoituskilometrejä. Pyynnissä apuna käytetyn ajopuun lykkääminen vaati voimia, ja matkaa merellä saattoi taittaa päivässä sata ellei satojakin kilometrejä.

Jussia huvitti lukuisat hänestä tehdyt lehtipiirroksot, joissa kuvattiin hänen sisukkuuttaan. Olipa muuan lehtimies jopa väittänyt, että hän oli hylkeenpyynnissä juonut verta suoraan luodinreiästä. Kyllä hän oli hylkeen perässä paljon kulkenut, mutta vielä ei ollut yhtään lehtimestä

siellä vastaan tulleet. Joten arvailujahan voi ja saa esittää. Joka tapauksessa hylkeenpyynti oli parasta harjoittelua hiihtokilpailuja varten. Harmi, että parhaat hiihtokisat järjestettiin yhtä aikaa hylkeenpyynnin kanssa.

Sen Jussi kyllä myönsi, että eräälle kilpailumatkalle hän lähti silakkanelikko kainalossaan. Pitihän sitä ottaa mukaan, mitä Kalajoki parhaiten tarjosi eli kalaa.

Matka meren rannalle oli tuottoisa tälläkin kertaa. Jussi jolkutteli kohti kotia harrinrippu olalla. Ne piti valmistaa ruuaksi saman tien. Mitään hitaan miehen kaloja harrit eivät olleet.

→ Perintö liikuttaa koko maailmaa

- Juho ”Jussi” Samuli Kurikkala (1915–1951) oli 1930-luvulla vaikuttanut maastohiihtäjä, joka tunnettiin valtavista harjoitusmääristä ja erikoisista harjoittelutavoista. Kurikkala oli kotoisin Kalajoelta, Kurikkalan kylältä ja hänet on haudattu lisvedelle, jossa hän harjoitteli ja vietti perheineen viimeiset vuotensa.
- Kurikkala voitti kolme mitalia maastohiihdon maailmanmestaruuskisoissa: hopeaa viestissä 1937 (Lahti), kultaa viestissä 1938 (Zakopane) ja kultaa 18 kilometrin hiihdossa 1939 (Chamonix). Lisäksi Kurikkala voitti vuonna 1941 (MM Cortina d’Ampezzo) kultaa 50 kilometrillä ja viestissä sekä hopeaa 18 kilometrillä, mutta kisojen MM-arvo peruttiin jälkikäteen.
- Kurikkala oli myös hyvä kestävyysjuoksija. Lontoon olympiakiisoissa 1948 hän oli 13. maratonilla.
- Kurikkala käytti yhtenä kesäajan harjoittelumuotona sauvakävelyä, josta on myöhemmin kasvanut suosittu, maailmanlaajuinen kuntoiluoto. Kurikkalaa pidetään ensimmäisenä suomalaisena sauvakävelijänä, vaikka nykyisen sauvakävelynnoston kat-

sotaan alkaneen vasta vuonna 1997, jolloin paneuduttiin tekniikan, tuotteiden ja koulutuksen kehittämiseen.

- Jussi Kurikkalan esimerkin innoittamana hiihtäjät ovat käyttäneet harjoituksissaan erityisesti sauvaloikkaa, jossa loikitaan kovalla sykkeellä ylämäkeen.
- Jussi Kurikkalan testamentti urheiluväelle: ”*Vaikka onkin suurta saavuttaa mainetta urheilun kilpakentillä, tärkeämpää on kuitenkin sielun pelastuminen. Muistakaa pojat Jumalaa, ja iankaikkista elämää.*” Sañat on ikuistettu myös Antonio de Cudan veistämään Jussi Kurikkalan patsaaseen (1989), joka sijaitsee Kalajoen kaupungintalon edessä.
- Jussi Kurikkalan perinteitä kunnioittaen Hiekkasärkille on rakennettu uusi, kansainväliset kriteerit täyttävä sauvakävelypuisto.
- *Junkkari* tarkoittaa riehakasta nuorukaista. Kalajoella toimii edelleen urheiluseura Kalajoen Junkkarit.
- *Harri* tarkoittaa harjusta.

MERIMIEHEN KIRJE KOTIIN KALAJOELLE

Terveiset täältä merimieslähetysaseman suojista Lontoosta! Ihmisellä on taipumus jättää jälkipolville muistoja itsestään. Niinpä minä kirjoitan kirjeen sinne kotiin Kalajoelle, kun en ole aivan varma, ehdinkö laivan mukana takaisin ennen 1800-luvun vaihtumista 1900-luvuksi.

Siitä on jo monta vuotta, kun ensimmäisen kerran lähdin Kalajoelta kauppias Santaholman laivaaman kivilastin mukana Skotlannin Aberdeeniin. Pääsin mukaan englantilaiseen höyrylaivaan, joka vei porakiviä Kalajoelta skottien hiottavaksi. Newcastleen hautausmaalla on kuulemma paljon Kalajoen kiveä hautakivinä.

Suuria sinervänharmaita kulmikkaita lohkareita ahtasimme miesjoukolla laivaan kilometrien päässä avomerialla. Laiva ei uskaltanut tulla aivan sataman lähelle, koska ranta oli niin matala. Yksi kivilohkare painoi jopa viisi tonnia. Niitä oli hankala viedä pikku proomuilla laivan kylkeen. Jos kivet olisivat menomatkan myrskyissä siirtyneet laivassa, olisimme painuneet pian merenpohjaan. No olisivatpa hautakivet olleet valmiiksi mukana.

Pääsin mukaan tuohon höyrylaivaan konemestarin apupojaksi, kun olin jo ehtinyt tutustua Kalajoella Friisin veljesten konepajassa höyrykoneiden tekemiseen. Tiesin tarkkaan, miten höyrykone toimii. Skotlannista seilasin Lontooseen, jossa kävin merimieslähetysasemalla ja lähetin sen kautta kotiin jouluterveisiä. Niitä on varmaan julkaistu siellä paikallisissa sanomalehdissä.

Lontoossa otin pestin skotlantilaiseen höyrylaivaan ja tulin sen mukana Kalajoelta hakemaan uutta kivilastia hioimolle. Meillehän tuli paha haveri sillä kertaa. Vähän matkan päässä Kalajoen jokisuulta tömähdettiin karille, sille kuuluisalle kivelle, josta ihmiset ovat aina valittaneet.

Huonostihan siinä kävi, kun laiva oli lastattu täyteen Santaholman graniittia ja jokivarresta uitettuja propsipuita. Jouduimme kääntymään takaisin. Vuoto oli niin suuri, että alus hädin tuskin ennätettiin purkaa hietamatalikolle, ennen kuin se kokonaan upposi.

Sille samalle vedenalaiselle kivelle on laivoja ennenkin karahtanut. Siitä oli jo monta kertaa ilmoitettu luotsihallitukseen. Ehkäpä nyt uskotaan, että satamalle pitäisi tehdä jota-

kin. Mutta minä en onnettomuudesta piitannut, vaan otin uuden pestin Kokkolan satamassa. Samassa laivassa oli meiltä päin monta Amerikan kaivoksille menijää, mutta minä jäin pois jo Liverpoolissa. Ei minua Amerikka kiinnostanut, sen sijaan olen reissaillut ahkerasti Euroopan satamien väliä.

Kovin paljoa en kuitenkaan ole nähnyt vieraitten kansain elämää ja uusia tapoja. Vähän englantia osaavan ja muita vieraita kieltä osaamattoman miehen tutustumiset rajoittuvat siihen, mitä hälinää saan nähdä satamakaupunkien kaduilla. Siksi olen mielelläni tullut taas käymään merimieslähetyksensä. Nyt sain käsiini täällä Lontoossa suomalaisen sanomalehden, jonka mukaan veljekset Friis on aloittanut höyrylaiva Leimulla säännöllisen syyskulun Vaasasta rannikon satamien kautta Kemiin. Ajattelin tulla takaisin sinne Kalajoelle, sillä olen päässyt konemestariksi asti. Olisi mukava olla siellä kotirannoilla ja lähteä aamusella Kokkolasta Kalajoen ja Raahen kautta Ouluun

ja Kemiin. Höyrylaiva kulkisi silloin, kun ei olisi jääesteitä. Ei tarvitsisi jännittää jäävuoreen törmäämistä, kuten ne Kokkolasta Amerikkaan menijät minulle kertoivat pelkäävänsä. Mukaan otettaisiin vain vähän lastia ja leppoisia matkustajia.

En ole päässyt käymään Suomen satamissa kahteen vuoteen. Mutta nyt laivani on lähdessä Italiaan. Siellä se myydään ja miehistö lähetetään etsimään uusia pestejä. Joten minä olen tulossa luultavasti kohtapuoleen Suomeen ja kotiin.

Terveisin, Erkki

Todellisuudessa Erkki kuoli vatsakuumeeseen Delton hospitaalissa Thamesin rannalla vuonna 1902. Kotirannikolla liikennöivä höyrylaiva Leimu ja Erkki sen konemestarina jäivät haaveeksi.

→ Laivanvarustajia ja tehtailijoita

- Kalajoen laivaliikennettä on kautta aikojen vaikeuttanut vaarallinen Pohjanlahden rannikko.
- Kalajoen kuuluisin alus maailman merillä on ollut parkkilaiva (suurikokoinen rahtialus) Kalaja, joka upposi Newfoundlandin edustalla vuonna 1885. Kalajan rakennutti Kalajoen kuuluisin laivanvarustaja Antti Santaholma (1840–1918) vuosina 1873–1874. Santaholma antoi töitä monelle kalajokiselle miehelle, minkä lisäksi hän haki nälkävuosina, 1860-luvun lopulla, viljaa Pietarista ja toi lastit suoraan Kalajoen satamaan. Jauhettua viljaa ostettiin ympäri Kalajokilaaksoa suuren tarpeeseen.
- Friisin veljesten konepaja tuotti muun muassa höyrykoneita, rautavalmiustuotteita ja tervauuneja.

- Kalajokilaakson hautausmailla olevat rautaristit ovat suurimmaksi osaksi peräisin Kalajoelta, Friisin valimolta.
- Friisin veljekset aloittivat höyrylaivaliikenteen vuonna 1898 Pohjanlahden rannikolla.
- Aluksi satama oli Kalajoen läpi virtaavan Kalajoki-joen suulla, mutta Pohjanlahden maankohoamisen vuoksi sataman käyttö oli ongelmallista jo 1800-luvulla. Niinpä Rahjan saaristoa alettiin käyttää laivaukseen 1890-luvulta lähtien, ja sataman suunnitelmallinen kehittäminen alkoi 1950-luvun loppupuolella.
- Nykyisin satamassa käy keskimäärin 100 laivaa vuodessa.
- Kalajoen päävientitartikkeli on sahatavara, jota viedään Englantiin ja Välimeren maihin.

AUKKU SILAKKAPAUHALLA

Aukku katseli mielteliäänä vähäistä Kallankaria. Tänne aavalle merelle Jaakon päiväksi oli taas pitänyt lähteä hopeakylkiä veneeseen lappamaan. Kotilämpimiin ei päässyt vasta kun mikkelinpäivän maissa syyskuun lopun myrskyillä. Matkaa kotiin Kalajokisuuhun oli puolenkolmatta peninkulmaa. Ei täältä mihinkään välillä päässyt. Jos tuli myrskypäiviä, niin sai maata Maakallan kalatuvan kapealla makuulavalla ja toivoa parempaa säätä. Piisissä keittelisi sitä tuttua kalasoppaa, johon ei ollut vielä edes perunoita laittaa.

Aukku oli lähtenyt oman sukunsa venekunnan matkaan toiveikkaana. Viime vuosina taasen silakkaa oli noussut pauhoilta. Aukun venekunnan miehistä kokenein oli perämiehenä. Serkkupoika ja Aukku itse oli jo kotopuolella nimetty airomieheksi ja kivipojaksi, oikeastaan verkon ala- ja yläpaulan kokijoiksi. Aukku myönsi toki, että oli tämä vaihtelua niittyjen niittämiselle ja vikatteen ainaiselle liippaamiselle.

Samaan aikaan Aukun venekunnan kanssa Maakallan Kirkkohaminaan tunki paatteja Kalajoelta ja Himangalta. Pauhaveneitä vedettiin kilvan haminapaikoille. Kivisen

reunan päälle piti hypätä ketterästi. Kohta tähänkään haminan ei enää pääsisi, koska meri pakenee ja maa nousee.

Aukku tiesi, että illan tullessa näillä kareilla, Maakallassa ja Ulkokallassa, vilisisi väkeä. Joskus oli ollut jopa yli 300 ihmistä. *"Mihin ne kaikki tänne olivat mahtuneet?"* Aukku ihmetteli mielessään. *"Eihän täällä ollut kuin vähän tois-takymmentä tynnyrinalaa maata ja eikä Ulkokallalla kuu-lemma pituuttakaan ollut kahtasataa kyynärää."*

Mutta ensin pidettäisiin kirkon edessä karikokous, ja sinne Aukkukin suuntasi. Povitaskussa oli haminafasta, jonka isä oli antanut mukaan. Tällä kiinnekirjalla Aukku pääsi mukaan päättämään karikokoukseen maksuista ja ordnigista karilla. Aukku tunsu itsensä oikeaksi mieheksi, kun sai olla mukana päättämässä karien asioiden hoidosta. Ruotsin kuningas aikanaan oli antanut itsemääräämisoikeuden karien kalastajille. Joku kalastaja olikin tuumannut: *"Eikä ollut niin kuin Kalajoen kunnassa, jossa ensin katsottiin äyrimäärää ja sitten vasta äänestettiin kunnan asioista. Täällä riitti se, että oli haminapaikan kiinnekirja ja haminamestarin rätingit tallessa karinarkussa Maakallan pappilassa."*

Vielä piti miesten malttaa kuunnella liukaskielisen lukijan lausuma iltarukous Maakallan kirkon salissa. Kunnan lukija sai aamenensa sanottua, niin sitten säännättiin haminasta kipparin johdolla kilvan kohti pauhoja. *"Näytä nyt taivas merkit, millä pauhalla silahkat tällä kertaa uiskentelivat"*, hoki jokainen mies mielessään.

Hamppuverkot oli selvitelty jo aikaisemmin päivällä valmiiksi veneisiin. Riipat ja kohot oli tarkistettu, samoin juonen ylä- ja alapaula. Isä oli komentanut Aukun huolehtimaan alapaulasta. Jos ei yläpaulastakaan noussut kalaa, niin sitten venekunnan piti vaihtaa paikkaa. Vasta hyvän paikan löydyttyä sai hetkeksi käydä maata veneen pohjal-le. Verkkoja piti pitää silmällä koko ajan, ettei myrsky yllättäen veisi koko omaisuutta. Aukku ei uskaltanut ääneen

sanoa, että mikä omaisuus kolme verkkoa oikein oli, kun kotitalon töihin olisi tarvittu hevosta. Hevosien ostoon olisi tarvittu peräti 35 silakkaverkkoa.

Hyvän pauhapaikan löydyttyä ja kolmen verkon laskun jälkeen Aukun venekunta tekisi nuotion veneeseen. Keitinpuussa riippuisi mustunut nuotiopata, ja sen päällä poris-si kahvipannu.

Ennen aamun sarastusta Aukun venekunta lappaisi verkot veneeseen. Sen jälkeen suunnattaisiin saaliin kera kohti karia. Siellä sitä saisi puistella verkoista hopeakylkisiä silakoita ja levitellä verkot kuivumaan kierinpuihin.

Hopeakyljet perattiin ja suolattiin isoihin ammeisiin saman tien. Niin oli tehty jo vuosisatoja ja tehtiin edelleen nyt 1900-luvun alussa. Napeksella mitattiin kalat pärevakkaan ja puisteltiin puhtaaksi merivedessä. Joskus miehiltä meni paras päivä verkkoja parsiessa. Loppuaika höylätettiin ja uurrettiin nelikkoja valmiiksi suolakaloille. Vähän Aukua inhotti, kun kalanperkeet kohta kelluisivat rannalla. Oli ollut viisasta tuoda puhdasta juomavettä mukanaan, vaikka hän jo oli tottunut suolaveteen keitettyyn kahviin.

Aukku tiesi, että nyt oli parasta sulkea silmät veneen pohjalla ja odotella aamun koittoa. Mieleen tuli, kuinka näillä samoilla seuduilla Aukku oli kevättalvella ollut hylkijahdissa. Hänestä oli ollut hienoa kavuta Maakallan kirkon katolle tähyttämään hylkeitä. Mutta hänen pitäisi alkaa viljellä maata, jotta saisi pysyvemmän elannon. Pitäisi hankkia hevonen ja sille kunnan rauta-aura.

Jospa näistä silakoista saisi nyt kunnan saaliin. Tynnyreittäin kun niitä tulisi. Joku vene oli kuulemma saanut joskus 73 tynnyrillistä silakkaa yhdellä kertaa. Kyllä siitä saaliista olisi jo vara heittää Ahdille useampi äyskärillinen kaloja kiitokseksi takaisin mereen. Ja saisi vielä hevosen.

→ Kalaa, nahkiaisia ja hylkeitä

- Kalajoella kalastus on ollut pääosin silakanpyyntiä meren karien läheisyydessä. Vilkkainta silakanpyyntiä oli 1800-luvulla, jolloin Kalajoella nimenomaan talonpojat harjoittivat kalastusta. Varsinaisen kalastajien ammattikunta syntyi vasta 1900-luvulla.
- Ennen silakkasaalis suolattiin ja vietiin markkinoille mm. Ouluun. Nykyisin kalat myydään tuoreena eteenpäin.
- Kalastajan vuosi alkoi keväällä jokipyynnillä (säynävä, harri, lohi) jatkuen silakan (kevät, syys) ja siian pyynnillä merellä. Nahkiaisen pyynti alkoi syksyllä silakan pauhapyynnin loputtua. Lisäksi moni kalastaja suuntasi alkukeväästä hylkijäille.
- Kalajoen erikoisuus on ollut jokeen noussut *vaellussiika* ja mereltä kalastettu *karisiika*.

Termejä ja tarkennuksia

<i>Aukku:</i>	Kalajoella esiintyvä miehen nimi
<i>Pauha:</i>	matalikko, johon silakat mielellään kerääntyvät kutemaan
<i>Vikate:</i>	viikate
<i>Silahka:</i>	silakka Kalajoen murteella
<i>Jaakon päivä:</i>	25.7.
<i>Mikkelin päivä:</i>	29.9.
<i>Ruotsin peninkulma:</i>	10,69 km
<i>Kaksikolmatta peninkulmaa:</i>	noin 25 km
<i>Tynnyrinala:</i>	0,49 ha
<i>Kyynärä:</i>	Ruotsiin vallan aikana 59,4 cm
<i>Venäläinen kyynärä:</i>	autonomian aikana 71,12 cm
<i>Haminafasta:</i>	kiinnekirja, kalastusoikeus Kallankarilla
<i>Kierinpuu ja ahdin:</i>	verkonkuivausteline, käytössä ollut useita muitakin termejä
<i>Suolasilakoiden säilytysastiat:</i>	nelikko 30 l, napas 15 l, kepes 7,5 l, penikka 4 l

HILIMAN HOTELLI

*”Olkoon kaunis tai ruma ilma
hilpeä aina on Hiekkarannan Hilma
laulellen, veisaten ruuat hän laittaa
ja täällä jos missään, ruoka maittaa”*

Hilma katseli vieraskirjaansa, johon kirjailija Ilmari Kianto keväällä 1947 vierailunsa aikana oli kirjoittanut kauniita lauseita Hilmasta. Hilma muisti hyvin, kuinka puhelimitse tuli ilmoitus kuuluisan korpikirjailijan tulosta Hiekkasärkille. Hilma oli heti rynnännyt ulos vastaanottamaan vieraita, mutta Kiantoa ei näkynyt eikä kuulunut. Hilma asteli Tuomipakkoja alas ja löysi miehen ja naisen, Kiannon sihteereineen, istumasta matkalaukkujen päällä. Kokkolan suunnasta tullut linja-auto oli pudottanut kulkijat vanhaan tapaan tien varteen lähelle Hiekkasärkkiä.

”Tännepäin hyvä herrasväki!” Hilma oli huutanut ja iloinut siitä, että heti kauden alussa tuli pitkään viipyviä kesävieraita. Kolme viikkoa oli ollut tiedossa samojen vieraiden täysihoitoa. Hilma kiitteli vieläkin itseään, että hänellä oli aina tarjolla pyyntituoretta kalaa. Hylkimiehet olivat jo toimittaneet kevään pyynnin viimeiset suolatut hylkeenlihat. Omista lehmistä, Ruskosta ja Krynsylästä, oli saanut tuoretta maitoa, josta apulaiset olivat kirnunneet voita ja kirnupii-mää. Hilma oli onnistunut hankkimaan sianlihaakin.

Voi sitä viime kesää, ja nyt oli jo uusi kesäkausi almassa. Hilma istui ravintolansa ulkokuistilla ja nuuhkasi meri-ilmaa, johon vielä sekoittui tuomen tuoksua. Tänä vuonna tuomet olivat kukkineet runsaasti ja pitkään, joten tällä hiekkatöyrällä oli sopiva nimi – Tuomipakat. Mutta oikeaa kahvia Hilman teki mieli. Sota-ajan tuomat vastik-

keet ja korvikkeet eivät olleet Hilmalle mieleen, eikä oikeaa kahvia vielä saanut. Jatkosodan jälkeistä rauhan aikaa oli eletty monta vuotta, mutta kahvinpavut olivat vielä mustanpörssin tavaraa.

Kohta parikymmentä vuotta sitten Hilma oli ostanut rahjankyläläisen Jaakko Jyringin kanssa Santaholman vanhan väentuvan. Tupa vedettiin jäitä pitkin Plassilta Hiekkasärkille, ja moni oli sitä päivitelty. Rakennuksesta tehtiin ravintola ja matkustajakoti Hilman hotelli vuonna 1931. Hilman puoliso Jalmari laitteli hotellia kuntoon pikkuhiljaa vuosien varrella.

Hilma siirtyi täysihoitolansa keittiöön ja katsoi tarkasti, kun apulainen perkasi karisiikkaa. Kalat olivat tarpeeksi suurikokoisia suolattavaksi, vaikka oikeastaan ne olivat pikkusiikoja. Hilma piti huolen, että ravintolassa oli kunnan ruokaa, sillä juhannus oli tulossa. Eivät kaikki Särkille tulevat juhannuksen viettäjät tuoneet mukanaan omia voipaperiin käärittynä voileipiään. Joukossa oli sellaisiakin, jotka halusivat syödä koreasti ruokapöydässä ja vielä maksoivat siitä kunnolla. Heille Hilma aikoi laulella ja soittaa harmonia juhannuksen pyhinä. Voisi syntyä joku uusi laulukin.

Hilmaa vähän harmitti, ettei vielä tässä vaiheessa kesää ollut kunnan perunoita tarjolla. Mielellään hän olisi tarjonnut Piekkon muikkuja, joita rahjalaiset kilvan kasvattivat. Muikulaperunoita piti keittää varovasti, mutta niissä oli hieno maku. Hilma oli monta kertaa koettanut

kysellä kyläläisiltä, millä Aukko niitä oikein lannoitti. Joku oli kerran tuuminut: *"Parempi ettet tiedä."*

Hilma kaipasi Särkille muita kahviloita ja yöpymispaikkoja. Täällä oli tilaa ja väkeä kävi vuodelta yhä enemmän. Kohta parikymmentä vuotta Hilma oli pitänyt täysihoitola Särkillä. Hilman täysihoitola sai vielä seisoa yksin Tuomipakoilla.

Kalajoen eri kyliltä tulleet pikkupojat näkyivät juoksevan pitkin hiekkapakkoja. Pojat olivat vintanneet polku-pyörillä tänne asti Kärkisen ja Tyngän kyliltä. Pian he tulisivat ostamaan Hilmalta limukkaa ja munkkeja. Valkoiset posliiniset patenttikorkit poksahtaisivat iloisesti auki. Poikien munkin syöntiä ei häirinnyt vielä kukaan muu juhannusvieras, ja puhdasta hiekkarantaa riitti kaikille kilometreit- tain sekä pohjoiseen että etelään. Juhannuksen edetessä

tilanne muuttuisi. Herrainpakoilla istuisi aivan varmasti niin herras- kuin muutakin väkeä, ja osa tulisi Hilman ravintolaan syömään. Väki ympäri maakuntaa alkoi kerääntyä Hiekkasärkille juhannusta viettämään nuotioiden ääreen. Kalajoella kokkoja ei poltettu muulloin kuin pääsiäisenä.

Hilma myönsi itselleen, että kuulosti hienolta, kun kalajokiset sanoivat Hiliman hotelli. Eihän talo ollut oikeastaan kuin täysihoitola, jossa osoitettiin siisti yösija yläkerrasta ja osattiin tehdä hyvää ruokaa. Nytkin tarjolla oli punaista heraa, juhannusjuustoa, kun rahjalaisten lehmät olivat alkaneet herua laitumille pääsyn jälkeen. Aikaa meni vain koko päiväsydän heraa keittäessä, mutta kyllä se kannatti.

Kesken herankeiton Hilma muisti vieraskirjasta Kiannon tekstin: *"Hilima on Pohjolan ponteva nainen pystyy mi- hin tarvis on..."* Taisipa Kianto olla aivan oikeassa!

→ Virkistystä omille ja vieraille

- Kalajoen Hiekkasärkillä oli pieniä kioskeja jo 1920-luvulla, mutta Särkkien ensimmäinen ravintola ja täysihoitola aloitti toimintansa 1930-luvun alussa. Kaksikerroksisen rakennuksen yläkerran täysihoitolassa oli seitsemän huonetta ja alakerrassa toimi ravintola.
- Tätä Tuomipakkojen läheisyydessä sijainnutta matkailupalvelua kutsuttiin yleisesti omistajansa Hilma Pahikkalan (o.s. Rahja, 1891–1972) mukaan Hiliman hotelliksi. Hilma oli aloittanut uransa kiertävänä kansakoulunopettajana mm. Rahjassa ja ehti ennen hotellin omistajuutta toimia myös kauppiana.
- Ilmari Kianto sihteerineen kävi Kalajoella kirjailija Tito Collianderin innoittamana. Hotellin vieraskirjassa on lukuisia merkintöjä myös muista kuuluisista vieraista politiikan, taiteen ja urheilun alalta.
- Hotellirakennus hävitettiin polttamalla vuonna 1987. Rakennuksen paikka sijaitsi aivan nykyisen ravintola Dyynin läheisyydessä.
- Hiliman hotellista on tehty pienoismalli, joka on esillä Hiekkasärkillä.
- Kalajoella kevät on erityisesti karisiian pyyntiaikaa.
- Kahvi oli viimeisten säännöstelystä vapautuneiden aineiden joukossa, vaikka ensimmäinen kahvilaiva tuli Suomeen jo vuonna 1946. Kokonaan säännöstely päättyi 1.3.1954, jolloin myös kahvi vapautui.
- Piekkon Aukko keräsi talteen perunoiden lannaksi jopa vieraiden virtsan.
- *Limukka* on limonadia, limsaa.
- Lemmenlaaksossa Tuomipakkojen lähetyksillä käytiin taittelemassa kukkivia tuomen oksia. Laaksoon liittyvän romantiikan innoittamana peiteltiin oksilla joskus jopa kokonaisista auton lavoja.

VALITUSTA VIHELIÄISESSÄ MURHEEN- LAAKSOSSA ISONVIHAN VUOSINA

Suuri oli valitus Kalajoella, viheliäisessä murheenlaaksossa. Parhaimmat talon isännät oli suurvalta Ruotsi vienyt Pohjanmaan rykmenttiin sotimaan ensin Baltiaan, Venäjälle, kotimaahan ja Ruotsin kautta lopuksi Norjan tuntureille. Oma maata ei jäänyt puolustamaan.

Ensimmäiset merkit sekasorrosta ja hävityksestä tuotiin tiedoksi Kalajoelle syksyn 1714 karjamarkkinoilla. Kokkolan porvarit kertoivat nähneensä, kuinka ensimmäiset suomalaiset olivat jo lähteneet pakoon kasakoita ja venäläisiä rakuunoita. Eikä kauaakaan, kun Kalajokilaakson pelloilla ja tervametsissä laukkasivat venäläiset kasakat ja kalmukkipaimentolaiset. Kymmenen peninkulmaa mereltä sisämaahan päin oli käsketty hävittää. Ja sen he tekivät.

Kului viitisen vuotta sekavaa aikaa. Kalajoen rantatietä vuonna 1719 asteli Pohjanmaan rykmentin rispaantunut rumpali, joka palasi sotaretkeltä Norjan tuntureilta. Puolet Kalajoen miehistä oli paleltunut kuoliaaksi sotaretken aikana.

Sodasta väsynyt rumpali laahusti kotiaan kohti pelko sydämessään. Vastaa tuli poltettujen rakennusten pohjia, joita kukaan ei ollut korjannut, vaikka monta vuotta oli jo kulunut hävityksestä. Vastaa myös tuli tuttu, mutta sangen kurjistunut emäntä, joka alkoi valittaen kertoa viime vuosien tapahtumista ja venäläisten teoista: *"Veivät nuoria ja lapsia Venäjälle ja myivät niitä pietarilaisille orjiksi. Ihmisiä rääkättiin, jäseniä silvottiin ja viimein raukat hukutettiin jokeen. Kar-*

ja melkein kokonaan tapettiin ja samoin hevoset. Kukoiltakin kaulat katkottiin. Nälissämme söimme raadot ja niiden nahat. Viljapellot olivat muralla ja siemenviljaa ei ollut kylvettäväksi."

"Ja eivät riittäneet venäläisille vanhat verot, vaan uusia piti maksaa. Paloveroksi sanoivat sitä, ja jos et maksanut, laittoivat rakennukset tuleen. Valitsivat tänne oikein jonkun starostan meitä hallitsemaan ja robotirahoja maksattivat", emäntä valitteli.

"Hädissämme rahamme piilotimme kätköihin, mutta osa katosi ikuisiksi ajoiksi. Jollakin kylällä saivat ostettua rauhan hopeapikareilla. Osan piilotetuista kätköistä ryösti vihollinen, osan oma naapuri. Rahjan Sukka-Matti laittoi ison kuparikattilan rahoineen piiloon kylän tervahautaan, mutta nyt sitä ei enää kukaan löydä", huokaili emäntä rumpalille.

"Lapsemme, naisemme ja vanhuksemme koetimme metsiin sydänmaille pakopirtteihin piilottaa. Mutta miten niissä pärjäsi, jos ei tulta saanut padan alle laittaa tai kirveellä puuta pieniä. Eikä sinne pataankaan ollut juuri mitä laittaa. Lopuksi savu katala paikan paljasti. Piilopirtistä tuli

arkku monen kylän väelle. Kevääseen asti koettivat taitavimmat pakokorvissa sinnitellä. Ajan vähän rauhoituttua he uskalsivat palata kotikyliin. Ja mitä ne nämä meidän sarkatakkiset miehet venäläisille mahtoivat? Ei ollut aseita millä puolustaa. Itse kukin omaansa yritti varjella, mutta huonosti kävi.”

Emäntä jatkoi, että ei kylissä ole nyt veronmaksajiakaan. ”Saa uuteen henkikirjaan kirjoittaa melkein joka talon kohdalle ”autio”. Ei ole antanut merikään kalaa, kun ei ollut miehiä saalista pyytämään. On pitänyt jäkälää ja pettua purra ja koettaa olkileipää leipoa.”

”Pappi pahainen pakeni. Ei ollut miestä kirkonkirjoihin kuolleiden nimiä kirjoittamaan. Mihin lie Ruotsiin mennyt? Ja samalla katosivat muut virkamiehet.”

Emäntä tiesi senkin kertoa rumpalille, että vielä Narvan taistelusta tuli voittoutuisia Kalajoelle asti. ”Mutta sitten lähettiin johonkin Pultavaan häviämään ja sieltä vielä Norjan tuntureille. Ei ollut täällä ketään kotikontuamme puolustamas-

sa Venättä vastaan. Miksi pakenitte Napuen ja Pälkäneen taisteluiden jälkeen Pohjois-Ruotsiin?”

Vielä emäntä tiedusteli: ”Ketä sinne Norjan tuntureille jäi täältä Kalajoelta?” Rumpali luetteli pitkän listan nimiä: ”Kääntä, Untinen, Tiikkala, Jaakkola, Lastikka, Sorvari, Vetenoja, Pitkänen. Satoja miehiä jäi näinä sodan vuosina kotiin Kalajoelle tulematta.”

”Mistäpä elantomme nyt otamme?” ihmetteli rumpali. ”Mistä saadaan rahaa viljan ja karjan oston. Kuka pyörittää kauppaa, kun Kokkolan porvarit ovat paenneet Ruotsiin?”

Emäntä tuumasi: ”Ehkäpä käymme Raahen porvareilta pyytämässä lainaksi rahaa ja suolaa ja ostamme karjaa ja siemenviljaa. Jospa ne Suomenselän taakse Savoona paenneet toisivat kotia palatessaan siemenviljaa. Saisimme kylvää jokivar-sipeltoja uudelle kasvulle. Kuulinpa myös, että käräjät aiotaan pitää kohta. Ehkä tämä venäläisvallan ja mielivallan aika alkaa olla ohi täällä Kalajoella.”

→ Kalajokilaaksoa hävitettiin Suuressa Pohjan Sodassa

- Suuri Pohjan sota 1700–1721 lopetti Ruotsin suurvalta-ajan. Tuona aikana levottomuudet levisivät ympäri Suomea ja maa joutui venäläisten ylivallan alle. Tuota valloitusaikaa Suomessa kutsutaan nykyisin isokivihaksi (1713–1721).
- *Isoviha* on jälkipolvien antama nimi, aikalaiset puhuivat venäläisestä ylivallasta. Tuona aikana talot autioituivat ja osa taloista poltettiin.
- Erityisesti Kalajokilaakson väestö kärsi vihollisen miehityksestä, ja sen aikana tehdystä hävityksestä. Pahin aika Kalajokilaaksoa ajoittuu syksyyn 1714.
- *Robottirahalla* tarkoitettiin venäläisille maksettua veroa, viljaa ja työtä (rabóta, robóta = työ, vaiva).
- *Starosta* oli kylänvanhin, joka huolehti verojen maksusta venäläisille.
- Uudenkaupungin rauhassa 1721 muodostettiin Suomeen siviilihallinto. Sodan jälkeen vuonna 1722 Kalajoen asukkaat kirjoittivat valituksen kokemastaan: 276 lasta oli viety Venäjälle, 400 miestä kuoli sodassa, kotieläimistä säilyi vain kymmenesosa.
- Kalajokilaakson seurakuntien kirkonkirjoja ei ole säilynyt isonvihan ajalta, joten kuolleiden lukumäärätiedot ovat vajavaisia. Kalajoen naapurissa Kannuksessa on osittain säilynyt kuolleiden luettelo, johon on merkitty tietoja tapoista, poltoista ja kuoliaaksi kiduttamisesta (*af Ryssen dräpen, af fienden bränd, död och af ryssen martered*).
- Kalajoki oli osa Suur-Kalajokea, johon kuuluivat Kalajoki, Ylivieska, Alavieska, Sievi, Nivala, Haapajärvi ja Reisjärvi.

ELÄMÄÄ ULKOKALLAN LOISTEEN VALOSSA JA VARJOSSA

Ulkokallan korkeimmalla kohdalla, noin 15 jalkaa merenpinnan yläpuolella, seisoi loisto, jota toiset sanoivat majakaksi. Majakkamestarin vaimo joutui jo oikein muistelemaan, kuinka monta vuotta hän oli asunut loiston valossa ja varjossa. Karin pohjoisrannalle kalastajat olivat saaneet mahtumaan kymmeniä kalatupia ja suolaushuoneita. Joka paikassa oli verkkotarhoja, joiden välissä ei mahtunut enää edes kulkemaan.

Liisa, majakkamestari vaimo, katseli puutonta karia. Hän oli tottunut siihen, ettei karilla juuri mitään kasvanut, vähän rantavehneä ja kohokkia ja yksi mustaviinimarjapensas. Kaikki muu kukkiva mahtui majakkamestarin asuintuvan pienen akkunan kokoiselle pläntille, josta kasvu oli kohta kuihtuva. Oltiinhan jo elokuussa ja uutta vuosisataa, 1900-lukua, oli kohta pari vuotta mennyt.

Liisaa vieläkin puistatti, kun hän muisteli viime talven ja tammikuun tapahtumia. Majakanvartijat perheineen olivat jo olleet maissa, ja hän oli majakkamestarin kanssa karilla kahdestaan. Loisto oli sammutettu, sillä meri oli jäässä, eivätkä laivat tarvinneet opastusta Pohjanlahden satamiin.

Mutta eipä ollut yhteyttä mantereellekaan, jos he olisivat apua hädän keskellä tarvinneet. Ei ollut hevosta karilla, jos vaikka olisi tohtinut sillä jäätä pitkin päästellä. Sukilla tai kelkalla sai odottaa kulkua maaliskuulle asti. Viime

keväänä oli saanut odotella myöhään keväälle, ennen kuin meri avautui veneelläkään kuljettavaksi.

Liisa oli tottunut eristyksissä oloon. Marraskuun alusta, jolloin jäänmuodostus alkoi, oli majakan vartioväki muun elämän ulkopuolella. Eristystä kesti tavallisesti helmikuun loppuun, joskus maaliskuun alkuun. Ulkokallaan ei päässyt kelirikon aikana veneillä, tai edes jalkaisin. Yhden hetken jää näytti kantavalta, mutta toisessa hetkessä meri oli aivan avovetenä. Niinpä majakkamestarin väki oli visusti Ulkokallassa pimeimmän talven.

Viime talvena, tammikuulla, oli Kalajoella levinnyt huhu, jonka mukaan Ulkokallassa rakennukset olivat palaneet. Olivat ihmiset Vasankarin kylällä mantereella katseleet, kun Ulkokallasta oli noussut sankka savu ja suuret liekit. Olivat arvelleet, ettei se itse loisto palanut, koska sehän oli ollut sammuksissa jo joulukuusta lähtien. Olisiko majakkamestarin ja vartijoiden asumus ollut liekeissä? Liisaa huvitti, että lehdistä olivat oikein kirjoitelleet, että olivathan ne sinne pitkin syksyä varanneet kaikenlaista ravintoainetta asumuksiinsa. Kyllä siellä pärjätään. Voisihan siellä majakassa hätätilassa majoittua. Ei se tiilinen loisto voinut palaa.

Liisaa pakkasi naurattamaan jo, sillä sehän oli ollut ihan humpuukipuhetta koko tulipalo. Se oli harhanäky, jonka muutamat Vasankarin kylän merenranta-asukkaat

olivat tammikuun 17. päivänä nähneet. Harhanäky lie-
nee johtunut siitä, että meri oli silloin rikkoutunut Ulko-
kallan ja Maakallan välillä. Kun sulasta merestä ankaran
pakkasen vaikutuksesta noussut höyry loisti auringon va-
lossa, luulivat katsojat sitä tulipaloksi. Tällaisia tulipalol-
ta näyttäviä ilmiöitä kertoivat majakanvartijat usein huo-
manneensa merellä talviaikana jään revetessä kirkaalla
päivänpaisteella.

Nyt kun oli kesä, sai paremmin viestiä mantereelle ka-
lastajien kautta. Karille oli iso joukko miehiä ja muutama
perkaajanainen tullut heinäkuun lopulla silakanpyyntiin.
Mutta hidastahan tiedonkulku vielä oli. Ja omat vaivat oli-
vat edessä, kun kilvan täällä silakoita perattiin ja suolat-
tiin isoihin ammeisiin. Siinä rantavedessä ne perkeet sit-
ten kelluivat ja haisivat lämpimällä säällä. Merivettäkään
ei enää voinut käyttää ruokavetenä. Karin reunoille meri
huuhtoi kalanperkeitä, eikä sellaista vettä kenenkään teh-
nyt mieli juoda tai keittää. Juomavettä oli viisasta hankkia
muilla keinoilla joko mantereelta tai sadevedestä.

Liisa oli valittanut majakkamestarille, että eipä hää-
vin voinut perunoita keittää, sillä ne olivat jo loppuneet.
Kalasoppavärkkiä oli, mutta siihen kyllästyi välillä. Saipa
sitä taas olla monena, että keksisi vaihtelua ruokapöytään.
Jospa sitä vaihtelua tulisi jatkossa enemmän, sillä joku
aika sitten kauppias Friis oli esitellyt Kalajoella uuden ta-
van savustaa silakkaa ja siikaa. Kalat pidettiin ensin taval-
lisessa suolavedessä ja palvattiin sen jälkeen savussa tiili-
uunissa. Kalat olivat olleet maukkaita, ja menekki oli ollut
hyvä. Pitää karille tehdä sellainen uuni.

Alkukesästä oli saatu ruokapöytään tuoreita linnun-
munia Maakallan rantamilta. Siellä pesi joku aivan outokin
lintu, joka muni munansa niin vaikeaan paikkaan, ettei niihin
päässyt käsiksi. Kiislaksi sitä oli sanonut eräs kareilla käynyt
ruotsinkielinen mies. Kuulemma lintu osasi väistellä hauleja.

→ Merkkituloesta automaattimajakkaan

- Vuonna 1856 kalastajat saivat luvan syyttää merkkitulon UI-
kokallaan kalastuksen avuksi. Majakka eli *loisto* rakennettiin
vuonna 1872, jolloin karilla oli jo lukuisia kalastajien kausi-
asumuksia. Loisto oli 1900-luvun alussa pimeänä joulukuus-
ta toukokuuhun.
- Ulkokallassa asui läpi vuoden majakkamestari ja 2–3 majakan-
vartijaa perheineen. Majakka automatisoitiin vuonna 1974.
- Majakanvartijoiden talo paloi vuonna 1944, ja nykyinen talo on
valmistunut 1948. Taloa on kunnostettu matkailukäyttöön vuo-
sina 2003–2006.

- Nykyään Ulkokallassa on Ilmatieteenlaitoksen
säähavaintoasema ja puhelinmasto.
- *Jalka* on 30,48 cm.
- 1800-luvun lopun sanomalehtiartikkelin mukaan
Maakallassa oli kiisloja.

PIEKKON AUKKO - METSÄSTÄJISTÄ PARHAIN

Rahjan Jussi koetteli varovasti puukon kärjellä, joko Piekkon muikut olivat kypsiä. Erikoisenmalliset perunat olivat peräisin Isokäännän Aukustin eli Piekkon Aukkon pellolta. Nyt näitä perunoita kasvatettiin Rahjan kylässä yleisesti joka talossa. Maku oli hyvä.

Syönnin jälkeen Jussi lähti käymään Aukustin luona Piekkonniemessä. Kainalossa hänellä oli sanomalehti, jota hän aikoi lukea ääneen tälle erikoiselle erakolle. Kalajoen kuuluisasta Aukustista ja hänen metsästystaidoistaan oli kirjoitettu taasen sanomalehtiin, olihan syksyn hirvijahti alkamassa.

Näin oli prääntetty lehteen: *”Kuusi saukkoa kuuluu saaneen ampua tämän kesän ja keväimen aikana Kalajoella meren rannalla asuva kalastaja ja lapsuudestaan asti taitavaksi tunnettu metsästäjä Aukusti Isokääntä. Enimmäkseen kaikki nuo vilkkaat eläjät on hän ampunut vesille luotipyssyllä. Samaa luotipyssyä on hän ampumiseen etupäässä käyttänyt elämänsä ajan. Tällä miehellä ei ole vertaa koko Kalajokilaaksossa missään metsästyksen laadussa, tarkkaan ampumisesta puhumattakaan. Ei ole koskaan vertaista kuulunut, on vielä vakaa ja tarkkakätinen. Nyt vielä on hän tarkkaa näköä vaativassa työssä eli pyssyn oikaisemisessa parhaimpia!”*

Aukko kuunteli Jussin lukemaa tekstiä tarkasti. *”Kylläpä ne kehuu, muttei varmaankaan aiheetta”*, lausahti Auk-

ko ja alkoi itse kertoa Jussille lisää elämästään metsästäjänä ja kalastajana:

”Talvet täällä asustan yksinäni, seurana on vain uskollinen Nätti-pystykorva. Lähimpään taloon on matkaa toista kilometriä. Kesän aikana sitte on kalamiehiä kortteerisa, ja otan ihtekin ossaa kalastukseen. Viime kesänä sain kumman saaliin merestä. Oli 50 lankkua aavalla merellä kellumasa. Tulli sai kuulutella niistä puista lehissä, että hakisivat omansa pois. Empä minä niitä tarvinnu, minullahan on jo maja täsä.

Ja olen minä nähänyt valakosia valaita. Kaheksan vuotta sitte iso valakonen valas uiskenteli Ulukokallasta etelän suuntaan. Ja näin minä vuonna 1904 sen valakosen kuolleen nelimetrisen naarasvalaan, joka oli tarttunu vasankarilaisen talokkaan Erkki Puskalan rysän aijan pauloihin tuosa aivan Kalajoen suun pohojospuolella. Pohojatuuli oli heitelty sitä valasta kivikkokareihin, jotta se viimein kuoli.

Ja oon minä harvinaista kyllä saanut saanut ampua Silponjoesta hylykeen. Sen suurempia hylykeitä ei voi olla. Kukkaan ei ollu ennen kuulu, että joesa ois ollu hylykeitä.

No viime syksyllä linnunammunnan aikoihin minä puotin malleilta, niiltä semmoisilta teerenkuvilta, pitkän matkaa toistasataa teertä. Lumen tultua sain usijoita kärppiä sekä viisi kettua ja kolome saukkaa. Ossaan minä virittää rautoja kärpille ja saukoille sellasiin paikkoihin, että oon varma aina saaliistani. Kettuja pyyvän myrkyllä. Houkutte-

len ne ensinnä kuolleilla simpuilla ja laitain sitte myrkyä tarjolle. Mutta on tänä talavena lumipyryt peittäny muutamia kettuja, jotka kumminkin toivon vielä löytäväni.

Hanhia, jouhtenia ja muita suurempia lintuja saan minä tuon tuosta, sillä hyvin ussein asustaa suuremmatki linnut täsä rauhaisasa Rahajan saaristosa. Joten oon aina tilasuuvesa niitä kaatamaan. Vaikka komiaa sen niitten lentoki on.

Viime syksynä otin ossaa hirvijahtiin ja vakuutin ees-täpäin, että heti se elläin kaatuu enspäivänä, joka kyllä se toteutuki. Enspäivän aamuna oli jo hirvi heittäny henken-sä minun luovista.

Nyt oon jo tievustellu maat valmiiksi tulevaa hirvien mehtästyistä varten, joten oon taas ensimmäisenä niitä kaatamasa. Hirviä täällä nähähän hyvin ussein suurisa laumosa liikkuvan etenki Kauvasten syvänmaalla. Välillä niitä oon kaatanu omalla luvalla.

→ Erakkona luontaistaloudessa

- Kalajoen kuuluisin metsästäjä ja kalastaja oli August (Aukusti) Isokääntä (1846–1928), jonka paikalliset ihmiset muistavat paremmin nimellä *Piekkon Aukko*. Aukko oli kalastajaerakko, jota pidetään viimeisenä todellisessa luontaistaloudessa eläneenä kalajokisena.
- Piekkon Aukko tuli niin kuuluisaksi, että myös paikallinen kirkkoherra ja itse Samuli Paulaharju tallensivat hänestä tietoja eri arkistoihin.
- Nykyisin Piekkon Aukko tunnetaan perunalajikkeesta, jota hän viljeli mökkinsä nurkalla. Ajan saatossa Piekkon peruna levisi ympäristökyliin ja Kalajoella lähialueineen kasvatetaan edelleen *”Piekkon muikkua”*.
- Tämän herkullisen muikulaperunan (muistuttaa puikulaa) Aukko oli yhden lähteen mukaan saanut saksalaisesta laivasta. Toisen

Ja oon minä koettanu neuvoa nuorempia ja olla hyvänä pyssymiehen esimerkkinä. En oo pitänyt tietojani sala-sa, vaan oon antanut neuvoja niitä haluaville.”

Jonkun ajan päästä Pohjois-Suomen sanomalehdessä oli ilmoitus, jossa lueteltiin vajaat neljäkymmentä miestä, jotka olivat saaneet silloisen Oulun läänin alueella eli koko Pohjois-Suomessa hirvenkaatoluvan syksyllä 1906. Syyskuun kahdeksan ensimmäisen päivän aikana talolliset Juho Wiljam Nuorala, Antti Joensuu, August Isokääntä ja seppä Antti Hintsala saivat metsästää koirashirviä Kalajoella.

Saiko Aukko luvallisen hirven tällä kertaa? Luultavasti, sillä jonkun ajan päästä sanomalehdessä oli uutinen, jonka mukaan Kalajoella oli ammuttu neljä hirveä.

lähteen mukaan Piekkon toi perunalajikkeeseen mukanaan Pohjois-Ruotsista, jossa hän kävi usein metsästysmatkoillaan.

- Paikallisessa murteessa usein varsinkin k-konsonantti kahdentuu. *’Piekon muikkua’* muuttuu herkästi puheessa *’Piekkon muikuksi’*.
- Hirven salakaadot olivat Piekkon Aukkon aikaan tavallisia, tosin hirvikanta oli vaatimaton vielä 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa.
- Kalajoen Eteläkylän Kauvasten sydänmaat on merkitty nykyiseen peruskarttaan nimellä *Kauanen*.
- *Kuvilta* eli malleilta ampumisessa on käytetty pahvista tai vastaavasta materiaalista tehtyjä kuvia, joihin on liitetty oikea linnun pyrstö. Teeren kuvat on nostettu korkealle puun latvaan houkuttelemaan toisia teeriä paikalle.

ANNA – HYLKIMIEHEN VAIMO

Tällä kertaa Anna oli saatellut Antin hylkeenpyyntireissulle rikkojään reunaan asti. Siitä Rahjan pyyntimiehet lähtivät isoveneellä pitkin avoveden saamaa, jään reunaa myöten kohti pohjoista ja Kallankareja. Siellä norpat olivat nyt kevättalven aurionpaisteessa kaivamassa pesäkolojaan jäähän.

Takaisin kotiin Rahjaan päästyään Anna katseli Myllyniemen torpan ikkunasta pihapiiriään. Maaliskuun aurinko lämmitti pienen ikkunattoman navetan pärekattoa. Navetassa oli perheen ainoa lehmä ja kolme lammasta karitsoineen.

Ihme, että oli saatu lehmä pidettyä hengissä nämä vuodet. Koko Kalajoki ja Kalajokilaakso oli kamppailut nälän kanssa. Annan esikoispoika Matti oli menehtynyt vuoden 1868 lopulla tyyfukseen. Pienelle pojalle oli tullut kuumetta ja mahavaivoja, joihin apua ei löytynyt. Kaiken lisäksi Annan oma maito loppui, ja korvikkeeksi oli pitänyt antaa lehmänmaitoa sarvella. Kalajoen piirilääkäri oli lapsen kuolinvuoteella todennut, että lehmänmaitoa ei olisi saanut antaa likaisesta lehmänsarvesta. Tautien heikentämät lapset eivät kestäneet pilaantunutta maitoa. Pieni Matti oli pitänyt laskea Kalajoen kirkkomaan yhteishautaan ennen joulua.

Kalajoen kylillä halla oli vienyt maan viljan jo monena vuonna, mutta meren vilja oli pitänyt perheitä hengissä katovuosina. Sen perään oli tullut taas aika lähteä. Koko helmikuun ajan Anna oli kuunnellut, kun suvun miehet olivat

istuneet heillä tuvassa ja valmistelleet pyyntiretkä kareille. Isovene, jullat ja kelkat oli tarkistettu. Oikeastaan isovene oli Antin veljen ”silahkavene”, jota käytettiin nyt kevättalvella viikkokausia kestävässä hylkeenpyynnissä. Omaa pyyntivenettä ei Antilla ollut, mutta luotettavana miehenä hän oli jälleen kerran mukana Rahjan seurueessa. Yhtä hyviä pyyntivälineitä ei ollut heidän lisäksi muilla kuin kruununluotsilla ja majakkamestarilla.

Miesten suunnitellessa tulevaa pyyntimatkaansa huolella oli Anna keittänyt heille vähäksi käyneistä ohrajauhoista muttia. Kerran mutti oli meinannut tosin palaa pohjaan nurkkatakassa, kun Anna oli keskittynyt karstamaan ja kehräämään hamppua ja pellavaa pyydyksiä varten. Onneksi tantarinkoukussa roikkunut rautapata oli ehditty kuitenkin siirtää ajoissa sivuun.

Anna katseli tuvan nurkkaan, jossa Antin hylkipyssy oli nojannut vielä hetki sitten ja muisti, kuinka kallis pyssy oli ollut. Antti oli saanut edellisen hylkireissun osakkaana traaniöljystä rahaa, ja myynnistä saadut markat olivat vaihtaneet äkkiä omistajaa. Ensimmäisen kerran Anna oli nähnyt Antin juuri Plassin markkinoilla pyssyä katselemissa.

Rahjankyläläinen Antti oli vienyt vasankarilaisen Annan vihille pari kesää aiemmin. Vihkiminen oli käynyt sutjakasti pappilassa, joka seisoi komealla paikalla Kalajoen rantatöyräällä. Seuraavana kesänä kummit olivat vieneet

pojan kastettavaksi pappilaan. Anna ja Antti olivat molemmat talollisen jälkeläisiä, mutta oman tilan ja talon oston ei riittänyt perintöosuutta. Antille sentään oli luvattu torpan paikka kotitilan takalistoilta. Torppa oli tehty siinä jossakin välissä ennen syksyä ja silakan pauhapyynnin alkua. Hirret onneksi oli saatu Antin kotitalon metsästä. Sydäntalven vähäisen valon aika oli Antilta mennyt verkkojen korjaamiseen.

Anna taas oli saanut perintöosanaan kantavan lehmän. Lehmän vasikalla Anna oli vaihtanut lampaita, joiden villa oli ollut tarpeen monta kertaa. Lehmä kanto jo uutta vasikkaa. Vähän Annaa harmitti, ettei hän talollisen tyttärenä ollut saanut parempaa osaa elämässä. Sai kituuttaa suolakalalla syksystä kevääseen. Onneksi hylkeenpyynnin myötä elämään tulisi uusia makuja.

Annaa harmitti sekin, ettei heillä ollut omaa metsää. Poltopuiden hankkiminen oli ollut työstä koko sen ajan, kun he olivat Myllyniemen torpassa asuneet. Kylän lähimetsä oli hakattu jo niin visuun, että Antti oli joutunut hakemaan ko-

titalon takametsän rankoja kaukaa Siiponjoen varrelta. Puut piti korvata monen päivän taksvärkkityöllä taloon.

Anna toivoi, että Antti saisi pyyntireissullaan hyvältä maistuvan kuutin lihaa. Hylkeiden lihan voisi suolata tynnyreihin. Verta saisi tulla monta kannua. Siitä Anna tekisi veripalttua. Onneksi hän oli säästänyt ruisjauhoja, joita oli laarin pohjalla muutama kauhallinen jäljellä. Hylkeen rasvasta keitetäisiin traaniöljyä. Voi kunpa joskus olisi vara jättää itselle sen verran öljyä, että siitä voisi tehdä torppaan kunnon punamaalia. Vaikka kyllä kai se taas menisi veneen pohjien ja reen jalasten rautojen öljyämiseen.

Annan keväästä tuli pitkä, sillä hylkireissuja tehtiin useampia. Jäät seisoivat pitkään merellä liikkumatta. Sulaa ei näkynyt vielä toukokuussakaan, jolloin muualla Kalajoella alettiin valmistua kauran kylvöön. Ei kannattanut miettiä, mitä vaaroja pyyntireissulla oli. Kalajoen kirkonkirjoihin oli monta kertaa miehen nimeen perään kirjoitettu drunknad, hukkunut.

→ Hylkeenpyyntiä ennen ja nyt

- Kalajoella hylkeenpyyntiä on harjoitettu vuosisatoja. ”*Hylkijäille*” eli hylkeitä etsimään lähdettiin keväisin ja pyyntimatkat saattoivat kestää viikkokausia.
- Hylkeestä hyödynnettiin liha, traani (rasva) ja nahka.
- Runsaat sata vuotta sitten Itämeressä arvioitiin olleen jopa 90 000 hallia ja 180 000 norppaa. 1970–80-luvuilla halleja oli noin 2000–4 000 ja norppia vajaat 5 000 yksilöä. Vuonna 2009 Itämeressä oli 20 400 hyljettä.
- *Halli* eli harmaahylje oli kannan romahduksen seurauksena pitkään rauhoitettu, mutta metsästys aloitettiin uudestaan 1990-luvulla kantojen kasvaessa. Itämerennorppa on edelleen

muualla Itämerellä rauhoitettu, mutta Suomessa sitä on saanut metsästää vuodesta 2010 alkaen. Hylkeen pyynti on nykyisin luvanvaraista.

- *Mutti* on ohrajauhoista, vedestä ja suolasta keitetty kokkareinen ruoka. Kalajokilaakson murrealueella muttia nimitetään myös *pepuksi*, joka on yleensä hienojakoisempaa.
- *Tyyfus* on korkeaa kuumetta, vatsaoireita ja ihottumaa aiheuttava tarttuva lavantauti.
- *Isovene* ja pienempi *julla* ovat hylkeenpyynnissä käytettyjä veneitä.

KARIKOKOUS – PÄÄTÄMME ITSE ASIOISTAMME

Päätämme itse asioistamme täällä Pohjanlahden karuilla Kallankareilla”, juuri valittu haminamestari avasi kokouksen ja kopautti kivellä kivipöytää sanojensa vakuudeksi. Maakallan kirkon lähettyvillä avoimessa arkussa oli paksu protokollakirja liitteineen. Arkkuun oli kerätty aikojen saatossa karikokouksissa syntyneet asiakirjat, kalastajien lukuisat haminafastat ja karineuvoston tuomiokirja. Suomen sanaa asiakirjoista ei vielä löytynyt. Mutta haminamestari ajatteli mielessään, että tästä lähtien saisi ruotsin kieli vaihtua suomeksi. Vanhemmasta saksantyylisestä kirjoituksestakaan ei saanut edes selvää, vaikka olisi ruotsia osannutkin.

Vanhat miehet olivat kertoneet nuoremmille kalastajille, kuinka ensi alkuun Kallankarit eivät kuuluneet kellekään. Jokainen tulija sai rauhassa rakentaa oman kalamajansa kareille. Sittemmin puhuttiin kuninkaan yhteismaasta eli alueesta, jossa kaikki halukkaat saivat kalastaa. Mutta tulijoita oli paljon, ja ensimmäiset venekunnat alkoivat puolustaa omaa nautintoaan eli haminapaikkaa, kalamajaa ja verkkotarhaa. Siitä muotoutui käytäntö, jonka mukaan karikokouksessa Jaakon päivänä 25.7. nautinnot aina tarkastettiin silakan pyyntikauden aluksi. Alettiin laatia erikoisia fastoja eli kiinnekirjoja, johon oli merkitty itse kunkin venekunnan nautinnat Maakallassa ja Ulkokallassa.

Karikokoukseen tulleet miehet tiivistivät rivejään, jotta kuulisivat karinlautamiesten valinnat. Halukkuutta lau-

tamieheksi oli yllin kyllin. Joka mies oli tullut kokoukseen juoksujalkaa, kun kirkonkello oli kutsunut. Kesken jäi niin eineen syönti kuin verkkojen rookaaminenkin. Joku oli ehtinyt pelata jo rahateikkaa ajankuluksi.

Haminamestari muistutti kalastajia, kuinka Ruotsin kruunu myönsi jo vuonna 1669 Kallankareille rajoitetun paikallishallinnon karikokouksineen ja haminaoikeuksineen. Vuonna 1771 Ruotsin kuningas Aadolf Fredrik myönsi Kallankareille vielä nykyisinkin voimassa olevan karien satamajärjestyksen eli haminaoikeuksien. Sekin lakipaperi oli visusti tallessa karinarkussa.

Haminamestari tunnettiin ja häneen luotettiin, olihan hänet valittu jo monena vuonna peräkkäin ylimmäksi luottamusmieheksi. Viinaa ei hänen aikana kareilla nähty, eikä juovuspäissään telottu toisia.

Haminamestari tunsu luottamustehtävänsä vaatimukset. Yhteisistä asioista päästiin sopuun helpolla. Joskus harvoin oli joku asia pitänyt viedä mantereelle kihlakunnanoikeuteen. Tätä omalaatuista oikeutta ja järjestystä kalastajain itsensä valitsevat luottamusmiehet olivat valoneet jo sata vuotta, ja sama jatkuisi edelleen. Haminamestari muistutti, kuinka karin tuomiovaltaa käytti haminaoikeus eli nykyinen karineuvosto. Se piti istuntonsa Maakallan pappilassa ja noudatti kihlakunnanoikeuden menettelytapoja. Se saattoi antaa varoituksia ja kehotuksia rikkomuksiin syyllistyneille, ja määrätä myös sakkoja. Varkauksiin syyllistyneet karkotettiin armotta Kallanka-

reilta. Karilla tehdyt päätökset vahvisti läänin kuvernööri. Toimeenpanovalta ja oikeuden hoito oli luovutettu kokeelle karinvanhimmalle eli haminamestarille. Hän valvoi järjestystä ja huolehti rakennusten kunnosta. Ohjenuorana oli karin lakikirja vuodelta 1771.

Karikokous jatkui huutokaupalla. Tapana oli jakaa tehtäviä alimman tarjouksen tehneelle. Reimarien asettaminen ja merkkilyhdyn hoitaminen vielä onnistuivat mieheltä kuin mieheltä. Se, miten onnistuisi tuo Mooseksen kumpaleen ja karin muiden taminoiden pystytys, kuitenkin jo vähän arvelutti. Niiden piti olla kohdallaan justiinsa. Mooseksen kumpale oli kirkon länsipuolella vinossa seisova paalu, jonka yläpäässä oli poikittain juurakko. Se oli kuin itään ja länteen sojottava risti. Tuon paalun ja muiden taminoiden avulla vene piti osata suunnata kohti Pohjanpauhaa.

Joku esitti miesjoukossa toivomuksen: *”Jospa se sama*

porukka, joka viimeksi ne kunnosti, huutaisivat nytkin tehtävän itselleen.”

Kokouksen lopuksi venekunnat kirjattiin, kannettiin kariraha ja tiedot merkittiin kirjaan. Itse kukin mies kaimoi kopeekkansa liivintaskusta. Näillä rahoilla ostettaisiin tervaa kirkon kattoon ja punamultaa seiniin. Pappilalle ei nyt tehtäisi mitään.

Haminamestari oli taas tänä kesänä ottanut vastaan uusia venekuntia, sillä osa vanhoista oli jäänyt tulematta. Haminamestari oli yhdessä lautamiesten kanssa tutkinut ja mitannut paikan sekä laatinut pöytäkirjan. Jos vene oli kunnollinen, niin se sai fastan. Näin venevalkama luovutettiin jälkipolville iäksi - niin kauaksi aikaa kuin sitä käytettiin.

Perinteitä vaaliva karikokous Maakallassa on edelleen merkittävä ja erikoislaatuinen tapahtuma Suomessa.

→ Itsehallinto vuodesta 1771

- *Kallalla* tarkoitetaan yleisesti merestä esiin nousevaa luotoa tai kivikaria. Pohjanmaalla kalla tarkoittaa myös kevätjäiden kasaa kiviroykkiötä.
- Maakalla oli jo 1500-luvulla kalastajien kausipyyntipaikka. Ulkokallaa on käytetty 1700-luvulta lähtien. Nykyään Maakalla ja Ulkokalla muodostavat valtakunnallisesti merkittävän kulttuuriympäristön ja perinnemaiseman, joka laajenee koko ajan maankohoamisen ansiosta.
- Maakallan ja Ulkokallan kalastajilla on vuosisatoja vanha itsemääräämisoikeus, joka on peräisin Ruotsin vallan ajalta. Kallan karien asiat päätetään *karikokouksessa*, jossa puhetta johtaa nykyisinkin haminamestari. Kokouksessa äänivaltaisia ovat karien kalastuspaikan (venevalkaman) haltijat eli nykyiset kalamajojen omistajat. Karineuvosto (aikaisemmin haminaoikeus) yhdessä haminamestarin kanssa huolehtii karikokousten päätösten toteuttamisesta, taloudesta, hallinnosta ja oikeudenkäytöstä.
- *Haminafasta* on kiinnekirja, jolla taataan haltijalle ikuinen oikeus venevalkamaan, ja siten Kallan nautintaan.
- *Rookaaminen* on verkkojen puhdistamista keittämällä.
- *Teikka* on peli, jossa rahaa heitetään kuoppaan.
- *Karineuvosto* eli haminaoikeus on karin tuomioistuin.
- Karin itsehallinto perustuu seuraaviin asiakirjoihin:
 - 1669 Hampne-Rätt, paikallisten satamakuntien järjestyssääntö
 - 1726 Laajempi uudistettu satamajärjestys, säilytetään karinarkussa
 - 1771 Cuning-sen Maj:tin Uudistettu Hamina-Ordningi eli Laki
- *Tamina, kumpale, kummeli* ovat merenkulun visuaalisia apuvälineitä, joita on rakennettu tärkeimpien väylien varteen jo vuosisatojen ajan.
- Kesän myöhemmät karikokoukset olivat haminamestarin koolle kutsumia, ja niissä esitettiin haminaoikeuden päätökset. Kalastuskauden viimeisessä kokouksessa kirkkoväärti eli rahastonhoitaja esitti karin ja kirkon tilit.

UIMAVÄKEÄ JA MERESTÄ NAUTTIJOITA KALAJOELLA JO 1870-LUVULLA

Kesävieraan kirje kotiin Kalajoelta elokuussa 1879.

Kirjoitanpa muutaman rivin Kalajoen hiekkarannoista ja varsinkin Rahjan saaristosta. Tänne pääsin Vaasasta höyrylaiva Ahkeralla Himangan Ruumalle asti ja siitä edelleen kievarikyydillä Rahjan kylälle. Uimaväki on kerääntynyt nauttimaan Pohjanlahden hiekkarantojen ihanuudesta.

Paikalliset kalamiehet ovat jo vetäytymässä ulkosaaristoon, jossa syyspyynti on alkanut. Rahjankylän saaristo on jätetty autioksi. Täällä vallitsee ainoastaan meidän terveyttä etsivien kylpyvierasten porina. Me nautimme meren raitista ilmaa retkeillen saaresta saareen. Olemme tehneet olomme siellä niin hupaiseksi kuin mahdollista ihaillen luontoa, joka on erittäin kaunis saaristossa.

Jos Rahjankylän saaristoon tulisi edes yksi lääkäri, joka ilmoittaisi vastaanottavansa kylpyvieraita ja tarjoaisi meille apuansa, niin olen varma, että merenranta olisi oikein sovelias paikka kylpylaitokselle. Luulisin, että sinne kokoontuisi paljon kansaa läheltä ja kaukaa nauttimaan niitä etuja, joita Pohjanlahden merivesi parantajana tarjoaa.

Samalla vieraat voisivat käydä Hevoskarissa ihmettelemässä Laiskan Jaakon riitinkiä, jota jotkut kutsuvat jatulintarhaksi. Se on semmoinen kivilatomus, jonka suu on

kaakossa ja sen sisässä on useita tienhaaroja. Jos ei siinä osaa valita oikeaa tietä, niin joutuu sokkelosta jälleen ulos.

On täällä kalastajien jäljiltä näkyvillä myös muita kivikasvoja eli ranoja, joilla verkonkuivaustelineet eli kierimet on tuettu karien kivikkoon. Ainakin Lepäsessä ja Korkiakarissa on ollut kalastajilla tukikohtia entisaikaan. Hevoskarissa ja Pappilankarissa on yritetty viljellä maata, ja onpa Pappilankarissa aivan viime vuosina asuttu ympäri vuoden.

Saarien luonto on varsin hedelmällistä, sillä niillä kasvaa runsaasti eri kasvi- ja puulajeja, jotka ovat muuten harvinaisia täällä paikkakunnalla. Ihmiskasunnot ei saarilla kuitenkaan ole, kalastajamajoja lukuun ottamatta, sillä suurin osa saarista on kruunun arentimaita. Mutta saarilta saadaan paljon heiniä, lehtiä, marjoja ja muuta tarpeellista, ja ne tekevät maiseman hyvin miellyttäväksi.

Uimisen ohella olemme kuljeskelleet täällä paikasta toiseen. Roukalan talosta olemme ostaneet tuoretta maitoa 5 pennillä kannullisen. Rahjan rannoille on saanut majoittua koko kuukaudeksi kahdella markalla. Mansikkaniemessä olemme onkineet simppeja niin paljon, että meitä jo kyllästyttää. Pelottavan näköisestä kalasta tulee

maukas keitto, kun heittää pään karille ja keittää keiton vain pyrstöpuolesta.

En oikein ole vielä oppinut syömään näitä Kalajoen heinäkalvoja. Täällä pidetään heinäkalvoja parhaimpina suolakaloina. Silakat laitetaan suolaveteen perkaamattomina, jolloin niistä tulee varsin maukkaita paikallisten mielestä. Me kesävieraat emme sellaisista piittaa, koska meillä pään kalat aina perataan ennen suolausta. Ostajatkään eivät oikein halua perkaamatonta suolakalaa. Tuoreen kalan kuljetustakaan täällä ei ole pidetty tapana.

Meriveden lämpö vaihtelee rannikolla kovin, mutta olen minä päässyt nauttimaan lämpimästä vedestä uimisen jälkeen. Mansikkaniemen lähisaareen on oikein pieni, vanha ja harmaapartainen kapteeni rakentanut sellaisen kaapin, jonka vesipilleistä tulee lämmintä ja kuumaa vettä tapista kääntämällä. Sepäs on mukavaa, kun nousee kyl-

mästä merivedestä ja saa lämpimän suihkun. Kukaan ei vielä ole hoksannut rakentaa tänne uimahuoneita, jossa vieras voisi rauhassa asunsa vaihtaa.

Saisivat nämä paikalliset isännät rakentaa tänne oivallisia kesäasuntoja, niin olisi täällä mukava käydä kesää viettämässä. Ensimmäinen hirsimökki on jo kohonnut metsikköön, mutta sisustus vielä puuttuu.

Minä olin myös mukana suurenmoisella huviretkellä, joka tehtiin Kallankareille ja Mansikkaniemelle. Höyrylavassa oli satakunta henkeä. Päivänpaisteessa oli mukava kuunnella soittokuntaa, ja meri oli koko ajan rasvatyyni. Samalla reissulla olisi ollut hieno kuulla myös Kalajoen kuuluisan laululintusen liverrystä, mutta oopperalaulaja Ida Basilierin konsertti ei nyt sattunut Kalajoelle.

Terveisin, Ada

→ Rahjan kylä ja saaristo matkailun kehtona

- Kesällä 1879 Kalajoelle tuli ensimmäisiä hiekkarannoista ja merestä nauttineita retkeilijöitä ja uimareita. Nämä parisenkymmentä merestä nauttija majoitettiin Rahjan, Roukalan ja Mansikkaniemen rannoille. Vierailijat viettivät aikaansa kulkemalla saaresta toiseen sekä uimalla meren suojaisissa lahdissa ja salmissa. Luontoretkien välillä he matkustivat höyrylaivalla muun muassa Kallankareille.
- Kesävieraiden toiveena oli, että alueelle rakennettaisiin uimahuoneita ja parempia kesäasuntoja, jotta rannoille tulleet vieraat voisivat hoitaa terveyttään hyvissä olosuhteissa.
- Rahjan kylä, jossa Kalajoen matkailun ensiaskeleet otettiin, sijaitsee nykyisen Hiekkasärkkien matkailualueen eteläpuolella.
- Suomalaisissa ruotsinkielisissä lehdissä Kalajokea kutsuttiin tuolloin sanalla ”badort”.
- Nykyisin Rahjan saaristoa hoitaa Metsähallitus. Aikaisemmin alue on ollut ns. kruunun arentimaata eli vuokra-aluetta.
- Rahjan saaristossa, Hevoskarilla, on historialliselta ajalta peräisin oleva jatulintarha. Se sijaitsee vain 4 metrin korkeudella meren pinnasta. Maannousuvahdin perusteella saari on noussut merestä vasta 1700-luvulla. Hevoskarin jatulintarha koostuu yhdestätoista kivikehästä ja sen keskiössä on itä-länsi-suuntainen risti. Jatulintarhoja on nimetty myös nunnaintarhoiksi ja Laiskan Jaakon riitingeiksi.
- 1 kannu on 2,6 litraa.
- Arvostettu oopperalaulaja Ida Basilier-Magelssen (1846–1928) ehti asua lapsuudessaan Kalajoella. Kalajoella hän kävi konsertoimassa muun muassa 19.9.1875. Ilmoitus konsertissa julkaistiin sanomalehdessä (Oulun Wiikkosanomia 11.9.1875).

TUKKILAISIA KALAJOELLA – PUUTA JOESSA ENEMMÄN KUIN VETTÄ

Kalajokivarren asukkaat olivat tottuneet siihen, että keväisin tulviva joki vei sillat sekä siirteli vesimyllyjä ja jokivarren heinälatoja. Tulva katkoi teitä ja vaikeutti kulkemista. Suuret muuttolintuparvet kerääntyivät tulviville maille. Suomen kasvava metsätalous ja tukkien kova kysyntä toivat 1890-luvun puolessa välissä Kalajokivarrelle kevään vesilintuja etelästä – tukkilaisia.

Kalajokilaakson pitäjistä oli jo 1890-luvun alussa lähtenyt miehiä uittoon pohjoiseen Kemijoelle ja Tornionjoelle. Nyt maakunnan metsät alkoivat houkuttaa sahateollisuusyrittäjiä, jotka tarvitsivat puunkuljetukseen uittomiehiä oman maakunnan ulkopuolelta. Toukokuussa 1896 levisi Kalajokilaaksossa tieto, että jokeen oli vyörytetty 25 000 tukkia. Uittotöihin oli otettu 200 miestä, ja tukit aiottiin uittaa jokiuiton jälkeen Kalajokisuusta merta pitkin aina Himangan höyrysahalle asti.

Eri puolilla Kalajokilaaksoa jokeen vyörytetty tukit olivat kuitenkin kerääntyneet isoiksi sumiksi Kalajoen koskiin. Tukkisumien purkua seuraamaan keräänty jokivarrelle runsaasti yleisöä, sillä Kalajoki kulki tiiviisti asuttujen kylien läpi. Missään sydänmaiden takana eivät tukkijätkät työskennelleet.

Toukokuu oli edennyt jo pitkälle, ja tukkilaiset uittotukkien mukana olivat lähestymässä Kalajoen kunnan puolella olleita kyliä. Puut olivat huilanneet Haapajärveltä asti jo Ylivieskan ohi. Väki seurasi rannoilla, kuinka uitet-

tavat tukit ohittaisivat Alavieskan ja Kalajoen jokisuun väliin jäävät koskikohdat.

Paikalliset isäntämiehet seisovivat katsomassa tukkilaisia ja ihmettelivät, kuinka lohi enää voisi nousta tukkien sekaan jokeen. Tuossa menossa lohivadot menisivät rikki ja pyydykset likaantuisivat. Isäntiä huolestutti sekin, että Kalajoen lohenpyynnin vuokrausoikeudet olivat nyt varakkailla metsäyhtiöillä, joita kiinnosti vain tukin arvo, ei kalat. Kalastus loppuisi tukinuiton seurauksena. Yläjuoksun kalastusta häittäsi myös se, että Kalajoen jokisuussa syksyisin oli niin paljon nahkiaismertoja, ettei nousukala päässyt jokisuuta pitemmälle.

Tukkisumaa oli katselemassa myös naisia, jotka siunailivat sitä, voisiko jatkossa pellavia enää jokiveteen laittaa likoamaan. Pellavat piti ennen loukutusta ja lihtausta liottaa, ja siihen jokivesi oli ollut sopivaa.

Väkeä oli kerääntynyt paikalle senkin takia, että aikaisempina uittokeväinä kaksi uittomiestä oli melkein hukkunut. Tänä keväänä, juuri edellisenä sunnuntaina, oli Lamilta Kalajoelle tullut uittaja joutunut koskessa tukkien ruhjomaksi. Mies oli räpistellyt tukkien seassa puoli kilometriä. Vasta suvannossa mies oli saatu vedettyä turvaan veneeseen. Joku rannalla istuneista miehistä kertoi luke-neensa vasta ilmestyneestä sanomalehdestä, kuinka *”Vellamo oli vienyt tukkilaisen mukanaan Vääräjoen uitossa Sievin Sikalankoskeen”*.

Tukkilaiset kiroilivat estoitta, kun he huomasivat tulvivan Kalajoen levittäneen tukit pitkin jokivarsiniittyjä. *”Ei tämä mikään uittojoki ole, kyllä tämä pitäisi perata ja kii-reesti!”* huusi uiton päällysmies vihaisesti nähdessään le-veälle levinneen joen ja sen myötä hajalle joutuneet tukit.

Tukkilaiset pitivät luonnostaan melkoista huutoa ja metakkaa, mutta katselemassa ollut ihmisjoukko huusi vielä kovemmin. Kaikkia kiinnosti, jos vaikka *”sattuisi tukkijätkille haaveri”*. Lapsia välillä varoiteltiin menemästä liian lähelle jokea: *”Näkki tulee ja vie sinut niin kuin sen pojan, joka viime viikolla hukkuu tuonne yläjuoksulle.”*

Miehet arvuuttelivat, olivatko tukit liikemies Santaholman vai Wolffin sahan ostamia. *”Pääsisinkö mukaan uittamaan ja mitä siitä maksettaisiin?”* rohkeni nuori mies kysyä ääneen. Vieressä seisoneet isännät paheksuivat heti: *”Hyvä näyttymies menee mieluummin uittohommiin kuin oikeisiin maatöihin. Minä maksaisin 18 markkaa viikolta, mutta tukkihommista taitaisit saada enemmän.”*

→ Tukinuittoa 1890-luvulta 1930-luvulle

- Kalajoki-joen pituus on noin 130 kilometriä. Vääräjoki on Kalajoen suurin sivujoki. Se yhtyy Kalajokeen Tyngän kylässä noin yhdeksän kilometrin päässä jokisuulta. Kalajoen sivujokia ovat myös Malisjoki, Settijoki ja Kuonanjoki.
- Vääräjoesta erkaneva Siiponjoki on toinen lasku-uoma valuma-alueelta mereen.
- Kalajoen kaupungin läpi virtaava Kalajoki soveltui huonosti uittoon runsaiden kevättulvien vuoksi. Tästä huolimatta uitto aloitettiin Kalajoessa ja Vääräjoessa 1890-luvulla. Tuolloin puutavaraa uitettiin Kalajoen satamaan pääosin Nivalasta, Haapajärveltä ja Sievistä.
- Siiponjoessa uitettiin tukkeja aktiivisesti vielä 1920- ja 1930-luvuilla, ja tukit tulivat Vääräjoen kautta Sievistä asti.
- Tunnetussa suomalaisessa laulussa lauletaan Teuvo Pakkalan sanoin: *”Tukkipoika se lautallansa on kuin vesilintu...”* Vesilinnuthan muuttavat Suomeen keväisin. Erään lähteen mukaan

Uittoa katselevien miesten joukossa oli puuta sahayhtiöille myyneitä metsänomistajia. He olivat itse ajaneet hevosillaan kevään aikana tukit purojen varteen. Uitetusta tukista saatu hinta Kalajoen varrella ei tyydyttänyt metsänmyyjiä. Muualla Suomessa maksettiin puusta paremmin. Se harmitti, että yhtiöt ostivat puut niin pieninä, ettei metsään jäänyt seipäitäkään jäljelle.

Kesäkuun 1897 edetessä tukinuitto pysähtyi Kalajoen suulle. Joen pitkässä koskessa oli kuin tukkikansi, jossa oli sekaisin tukkeja ja paperipölkkyjä. Puu ei yksinkertaisesti liikkunut veden vähyyden vuoksi. Jätkät saivat mellastaa ja kiroilla vapaasti, mutta suma seiso. Tukilla oli vielä pitkä merimatka Himangan sahalle.

Seuraavan talven aikana Kalajokisuuhun nousi Wolffin höyrysaha, johon kilvan myytiin puuta Kalajoelta. Uudet tukkilaiset tulivat Kalajoelle seuraavana keväänä yhtä aikaa muuttolintujen kanssa.

Teuvo Pakkalan kirjoittama Tukkijoella-näytelmä pohjautuu Siiponjoen uittoon.

- *Vellamo* on Kalevalan runoissa esiintyvä naispuolinen vedenhaltija. Suomalaisen uskomuksen mukaan myös *Näkki* on vedenhaltija, *veteinen*, joka soitollaan ja laulullaan houkuttelee ihmisiä veden alle. Suomessa lapsia on varoiteltu menemästä liian lähelle rantaa tai kaivoa, *”ettei Näkki vie”*.
- Liikemies Antti Santaholma oli Kalajoen kuuluisimpia kauppiaita, jolla oli liiketoimintaa usealla eri alalla Kalajoella, Oulussa ja Raahan seudulla.
- Kalajoen jokisuulla sataman vieressä oli vielä 1800-luvun lopulla markkinapaikka eli *Plassi*. Sen keskellä oli tori, ympärillä kauppa-puoteja, markkinakojuja ja kokonainen kylä kalastajain asuntoja.

TURNESJUSSIN PÄIVÄ KALAJOEN MAANVILJELYSNÄYTTELYSSÄ

"**J**ouvu jo, näyttely alakaa kohta ja matkaa on usiampi kilometri kirkolle Juustilan talolle!" huusi Joonas äntä karjakeittiön ovelta navetassa touhuavalla Jemina-emännälle. Isäntä oli jo ehtinyt laittaa hevosen aisoihin näyttelyreissua varten, mutta Jeminan piti vielä laskea lehmien maito siivilän läpi pännikkään ja raahata se kaivolle viileään veteen. Tänä päivänä maidosta ei ehtisi kirnuta voita, sillä nyt oli kiire Kalajoen suureen maanviljelysnäyttelyyn.

Onneksi Joonas oli jo eilen käynyt laittamassa näyttelypöydälle esille Kalajoella ennen tuntemattomat juurikasvit eli turnipsit. Joonas oli lukenut sanomalehdestä uudesta lehmille kelpaavasta juurikasvista ja uskaltanut hankkia sen siemeniä maamiesseuran kautta. Samalla kertaa Joonas oli vienyt esille näyttelyyn Jemina-emännän tekemät pellavaliinat ja komean silmikkoraanun. Jemina oli taitava kutomaan kangaspuilla, olihan hän saanut oppinsa Kalajoen käsityökoulussa.

Jeminaa vähän jännitti lähteä näyttelyyn, koska osa kalajokisista ei arvostanut yhtään näitä Joonan juurikasveja. Turnipsi oli liian vaikea sana sanottavaksi. Turnes siitä helposti tuli. Joonas oli keväällä kylvänyt yhden pienen paperipussillisen turnipsinsiemeniä, mutta ensimmäisen kyl-

vön taimet menivät kuivan kevään takia aivan keltaisiksi. Kun uudet siemenet kylvettiin, sai koko ajan pelätä hallaa. Oulun Talousseuran apurahalla oli Kalajoelle hankittu turnipsinkylvökone, jota Joonas oli ollut ensimmäisten joukossa kokeilemassa. Maamies-lehtikin oli taloon tilattu.

Näyttelypaikalla Kalajoen rovasti piti isolle joukolle innostavan puheen maatalouden edistämisestä. Oikeastaan rovasti puhui turhan pitkään, sillä väki olisi halunnut päästä tutustumaan esillä olleisiin eläimiin, uusiin koneisiin ja viljelykasveihin.

Siinä ne Joonaan isot turnipsit olivat esillä puolavalla kaikkien ihmeteltävänä. Lavan vieressä joku vieraspaikkakuntalainen tuumasi: *"Hyvähän niitä on täällä Kalajoen pelloilla kasvattaa, kun ei ole kiven napuraakaan esteenä kyntäjälle."* Joonas tuumi itsekseen, että osansa oli sillä, että hän oli lannoittanut peltojaan oikealla tavalla. Luujauhoja, kainiittia ja tuomaskuonaa, suomuraa, rahkaa ja metsäntörkyä hän oli raahannut pelloilleen. Joonalla pientareet eivät olleet levinneet pitkin peltoja, ja hän oli kaivanut pelloilleen kunnon laskuojat. Maamiesseuran puheenjohtaja onneksi totesi isoon ääneen: *"Eipä turnipsikaan mitään onnentoukkoa ole, että sitä ilman oppia kykenisi valmistamaan."*

Jemina veti jo Joonaa kädestä kohti aitausta, jossa oli esillä rotulehmiä. Heillä oli navetassa vain jotain sekarotua. Naapuriin oli hankittu lehmä, joka oli länsisuomenkarjaa. Sellaista hyvin lypsävää rotulehmää Jeminan teki mieli. Heillähän oli nyt noita turnipseja syötettäväksi.

Kotiteollisuusosastolla oli esillä Jeminan silmikkoraanun lisäksi oman pellon pellavasta kudottua liinaa. Pellavan lihtauksessa ja loukutuksessa oli kulunut monta päivää edellisenä vuonna. Kutominen oli käynyt loppupalvesta nopeasti, kun Jemina oli odotellut Joonaa mateenpyynnistä jokijäältä. Valoa alkoi riittää tarkkaan työhön, joka ei olisi onnistunut talvella öljylampun valossa.

Jemina ja Joonas kulkivat joka osastolla kuunnellen tarkkaan puhetta ja esittelijöitä. Joonas jäi mietityttämään kumpaa nyt viljelisi, ruista vai ohraa? Kyntäisikö lannan syvälle maahan vai pintaan? Miesjoukon jaaritteluiden jäl-

keen päädyttiin siihen, että ensisijaisesti kannattaa kylvää ohraa, muttei rukiinkaan kylvää saa jättää kokonaan pois. Osa väestä alkoi kiirehtiä nuorisoseuran talolle iltamiin.

Kotimatalla Joonas sanoi tulevansa mukaan navettaan, kun näyttelyssä oli sanottu, että miehetkin voisivat hoitaa karjaa tarmokkaammin.

Seuraavana päivänä kotona Rahjassa Jemina ja Joonas hakivat metsästä koivun ja kuusen taimia. Puut istutettiin talon ympärille ja kotitanhuan varteen. Puille oli hyvin tilaa, sillä tilan lähimmät puut oli aikojen kuluessa käytetty polttopuiksi ja muuhun kotitarvekäyttöön. Kalajoen näyttelyyn osallistuneen väen yhteisenä toiveena oli ollut, että jokaisen talon kartanolle eli pihalle istutettaisiin koivuja ja kuusia.

→ Maan ja veden viljaa

- Kalajoen Rahjan kylässä maanviljelijää on kutsuttu *turnesjussiksi*. Tämä nimitys pohjautuu siihen, että Rahjan kylälläkin juurikasvien (esim. turnipsin) viljely alkoi saada sijaa 1900-luvun alussa.
- Paloiteltua turnipsia syötettiin erityisesti lehmille.
- Kalajoella perinteiseen maatalouden vuodenkiertoon kuului peltotöitä, karjanhoitoa ja metsätaloutta. Sivutulua hankittiin erityisesti kalastuksesta ja metsästyksestä, jotka olivat selvästi kausiluonteisia elinkeinoja, kun taas karja (naudat, lampaat, hevoset) vaati hoitoa joka päivä.
- Navettatyöt (lypsäminen, maidon käsittely) olivat naisten vastuulla.
- Talviaikana viljelijöiden oma metsän myynti ja sitä myötä hakkuu ja puun ajo työllistivät miehiä erityisesti 1900-luvulta alkaen.
- Kalajoella järjestettiin maanviljelysnäyttely vuonna 1905.
- *Pännikkä* on maitotonkka.

- *Silmikkoraanu* on Kalajoki-laaksolle tyypillinen käsityö. Usein se oli kudottu punaisesta ja mustasta villalangasta palttinapohjalle. Silmikko-nimitys tulee kuviopinnan pienistä neliöistä, silmistä.
- *Kainiitti* (mineraali) ja *tuomaskuona* eli tuomasfosfaatti olivat lannoitteita, joita käytettiin 1900-luvun alussa mm. Kalajoella.

